

СПІВЗАСНОВНИКИ:

Державна наукова установа
"Книжкова палата України імені Івана Федорова";
Харківська державна академія культури

Шеф-редактор — Сенченко М.

Головний редактор — Давидова І.

Заступниця головного редактора — Васківська О., Гуцол Г.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Давидова І. — д-р наук з соц. комунікацій, проф.

(голова редколегії), Україна

Сенченко М. — д-р техн. наук, проф. (заступник голови
редколегії), Україна

Бруй О. — канд. наук з соц. комунікацій, Україна

Гандзюк В. — канд. наук з соц. комунікацій, доц.,
Україна

Льганасва В. — д-р іст. наук, проф., Україна

Лопатовська І. — д-р філософії, доц., США

Мар'їна О. — д-р наук з соц. комунікацій, доц., Україна

Маркова В. — д-р наук з соц. комунікацій, проф.,
Україна

Нешитой В. — д-р техн. наук, проф., Республіка Білорусь

Сербін О. — д-р наук з соц. комунікацій, Україна

Теремко В. — д-р наук з соц. комунікацій, проф., Україна

Шейко В. — д-р іст. наук, проф., Україна

Шемаєва Г. — д-р наук з соц. комунікацій, проф., Україна

Шпак В. — д-р іст. наук, проф., Україна

Рекомендовано до друку вченою радою Книжкової
палати України (протокол № 8 від 27.08.2020).

Відповідальна за випуск — Жданова Н.

Коректура — Панченко Є.

Комп'ютерні складання та верстання — Алексанян А.

Використання у будь-якій формі матеріалів, що опубліковані в журналі, узгоджується з редакцією. Посилання на видання обов'язкові. Авторські оригінали не повертаються. Редакція не завжди поділяє точку зору авторів статей.

Редакція, видавець і виготовлювач: Державна наукова установа "Книжкова палата України імені Івана Федорова".

Адреса: просп. Ю. Гагаріна, 27, Київ, Україна, 02094

Тел.: +380 (44) 292-01-34 (приймальня),

+380 (44) 292-30-11 (редакція)

Факс: +380 (44) 296-71-15

E-mail: visnyk@ukrbook.net

CO-FOUNDERS:

Ivan Fedorov Book Chamber of Ukraine

State Research Institution;

Kharkiv State Academy of Culture

Editorial director — Senchenko M.

Editor-in-Chief — Davydova I.

Deputy Editors — Vaskivska O., Gutsol G.

MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD:

Davydova I. — Dr of Social Communication, Prof. (chairman
of the editorial board), Ukraine

Senchenko M. — Dr of Technical Sciences, Prof.
(deputy chairman of the editorial board), Ukraine

Bruy O. — PhD of Social Communication, Ukraine

Handziuk V. — PhD of Social Communication, Assoc. Prof.,
Ukraine

Phanaeva V. — Dr of Historical Sciences, Prof., Ukraine

Lopatovska I. — PhD, Assoc. Prof., USA

Mariina O. — Dr of Social Communication, Assoc. Prof.,
Ukraine

Markova V. — Dr of Social Communication, Prof., Ukraine

Neshitov V. — Dr of Technical Sciences, Prof., Republic of Belarus

Serbin O. — Dr of Social Communication, Ukraine

Teremko V. — Dr of Social Communication, Prof., Ukraine

Sheyko V. — Dr of Historical Sciences, Prof., Ukraine

Shemaieva H. — Dr of Social Communication, Prof., Ukraine

Shpak V. — Dr of Historical Sciences, Prof., Ukraine

The Academic Council of the Book Chamber recommends
printing this Bulletin (Protocol № 8 from 27.08.2020).

Editor — Zhdanova N.

Proofreader — Panchenko E.

Computer layout — Aleksanyan A.

You can use the materials printed in the Bulletin by an agreement with editorial staff. A reference to publications is necessary. Manuscripts are not returned. Editors are not always agreeing with point of view of the author.

Ivan Fedorov Book Chamber of Ukraine, State Research Institution is the editorial office, publisher and manufacturer.

Address: Pr. Yu. Gagarin, 27, Kyiv, Ukraine, 02094

Tel.: +380 (44) 292-01-34 (reception),

+380 (44) 292-30-11 (editors)

Fax: +380 (44) 296-71-15

E-mail: visnyk@ukrbook.net

З М І С Т

КНИГОЗНАВСТВО. ВИДАВНИЧА СПРАВА

<i>СЕНЧЕНКО М.</i> Національна бібліографія в зарубіжних країнах	3
<i>ДВОРНИК А.</i> Дослідження тематичної спрямованості публікацій у науковій періодиці України 2019 року за розділами УДК	11
<i>Періодичні та продовжувані видання, випуск яких розпочато у 2020 році (за матеріалами надходжень обов'язкових примірників у Книжкову палату України)</i>	17

БІБЛІОТЕЧНА СПРАВА

<i>ЗОРІНА Н.</i> До питання унормування термінології каталогізації: становлення й сучасні тенденції.....	18
<i>КОЛОСКОВА Г.</i> Бібліотечно-інформаційні комунікації як засіб забезпечення інформаційних потреб віддалених користувачів.....	23
<i>КОВАЛЕНКО С., ПОНОМАРЕНКО Л.</i> Від дистанційної освіти до "освіти у смартфоні": цифрова освіта та роль освітянських бібліотек в її розвитку	30

СОЦІОКОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

<i>СЕНЧЕНКО М.</i> Чи є в Росії "глибинна держава"?	37
---	----

ЖУРНАЛІСТИКА ТА ЗМІ

<i>КУЛИКОВА О.</i> Використання інноваційних педагогічних технологій у підготовці журналістів соціокультурного профілю	44
--	----

З АРХІВУ КНИЖКОВОЇ ПАЛАТИ УКРАЇНИ

<i>ДОЯР Л.</i> Проблема голоду в українських книгодруках 1921—1923 років	48
--	----

C O N T E N T

BOOKSCIENCE. PUBLISHING

<i>SENCHENKO M.</i> National bibliography in foreign countries.....	3
<i>DVORNYK A.</i> Research of thematic orientation of publications in the scientific periodicals of Ukraine in 2019 by sections of the UDC.....	11
<i>Periodicals and non-periodicals editions, launched in 2020 (according to the materials of the mandatory copies to the Book Chamber of Ukraine)</i>	17

LIBRARIANSHIP

<i>ZORINA N.</i> On the issue of standardization of cataloging terminology: formation and current trends.....	18
<i>KOLOSKOVA G.</i> Library and information communications as a means for meeting the information needs of remote users.....	23
<i>KOVALENKO S., PONOMARENKO L.</i> From distance education to "smartphone education": digital education and the role of educational libraries in its development.....	30

SOCIAL COMMUNICATION TECHNOLOGIES

<i>SENCHENKO M.</i> Is there a "deep state" in Russia?.....	37
---	----

JOURNALISM AND MEDIA

<i>KULYKOVA O.</i> The use of innovative pedagogical technologies in training of socio-cultural profile journalism students.....	44
--	----

FROM THE ARCHIVE OF THE BOOK CHAMBER OF UKRAINE

<i>DOIAR L.</i> The problem of hunger in Ukrainian books 1921—1923	48
--	----

УДК 015(477:477-87)(045)

DOI: 10.36273/2076-9555.2020.8(289).3-11

Микола Сенченко,

директор Книжкової палати України, професор,

e-mail: director@ukrbook.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7445-5185>

Національна бібліографія в зарубіжних країнах

У № 7 "Вісника Книжкової палати" надруковано статтю "Національна бібліографія сьогодні та завтра", в якій зосереджено увагу на сучасному стані й шляхах розвитку національної бібліографії (НБ).

Книжкова палата України як центр національної бібліографії предметно займається історією та перспективами її розвитку в цифровому просторі наукових знань, формуванням і випуском літописів поточної національної бібліографії.

У статті приділено увагу історії становлення НБ в різних країнах світу, зокрема Великій Британії, США, Франції, Німеччині, Болгарії, Угорщині, Польщі, Румунії, Чехії, Словаччині, Югославії. Зауважено, що сучасний рівень розвитку бібліографії у цих державах зумовлений багатьма чинниками, поміж яких широке впровадження ІКТ і комп'ютерної техніки у видавничу сферу та бібліотечну діяльність, що викликає потребу адаптації бібліографічних технологій до інформаційних запитів суспільства. Результатом автоматизації бібліотечно-бібліографічних процесів стала комп'ютерна бібліографія, що базується на використанні сучасних ІКТ у бібліографічній роботі. Актуальність її дослідження зумовлена тим, що нині вона являє собою найвищий рівень розвитку бібліографічних технологій.

Ключові слова: національна бібліографія; обов'язковий примірник; бібліографічні бази даних; автоматизація; літописи; бібліографічні показники; книжкова торгівля; правила каталогізації

Постановка проблеми. Аналіз джерельної бази дослідження свідчить, що національна бібліографія в різних країнах світу набула значного розвитку в умовах комп'ютеризації й використання сучасного програмного забезпечення, тому актуальною проблемою є вивчення її історії, сучасного стану й тенденцій подальшого вдосконалення бібліотечно-бібліографічних процесів.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Сучасній національній бібліографії приділяють увагу численні українські й закордонні дослідники, поміж яких виокремимо праці Г. Швецової-Водки, Н. Кушнарченко, Л. Філіпової, Н. Сенченко, Т. Валегжаніної, В. Загуменної, О. Устіннікової, К. Сухорукова, А. Джиги, Л. Грузинова, І. Гудовщикова.

Мета статті — дослідити діяльність бібліографічних центрів зарубіжних країн у контексті забезпечення інформаційних потреб у локальному та міжнародному інформаційних просторах.

Джерелом дослідження слугували вебсайти центрів національної бібліографії країн світу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важко уявити розвиток світової науки без мереж бібліографічної інформації, без можливості за лічені хвилини отримувати повні копії першоджерел із центрів інформації, розташованих за тисячі кілометрів від користувача.

Еволюція мережевих комунікацій і вебтехнологій надає багато нових можливостей для розвитку національної бібліографії. Для України особливо актуальним є створення банку НБ, що стане пріоритетом державної культурної політики, гарантом загальнодоступності друкованих видань, просування української книги за кордоном. Не менш важливо організувати формування фактографічних, реферативних і повнотекстових баз даних із різних галузей науки й техніки [1].

Сучасний рівень розвитку національної бібліографії в країнах Західної Європи зумовлений багатьма

чинниками, серед яких широке впровадження ІКТ і комп'ютерної техніки у видавничу сферу та бібліотечну діяльність, що викликає потребу адаптації бібліографічних технологій до інформаційних запитів сучасного суспільства. Результатом автоматизації бібліотечно-бібліографічних процесів стала комп'ютерна бібліографія, що передбачає використання ІКТ у бібліографічній роботі [2]. Актуальність її дослідження зумовлена тим, що нині вона являє собою найвищий рівень розвитку бібліографічних технологій.

Комп'ютеризація бібліотечно-бібліографічних процесів здійснюється в таких напрямках [3]:

- створення в бібліотечно-бібліографічних установах, бібліографічних центрах, приватних видавничих і книготоргових фірмах загальнонаціональних бібліографічних баз даних на машиночитних носіях та в режимі онлайн;

- автоматизована підготовка й випуск національних бібліографічних показників (літописів);

- автоматизований пошук в інформаційно-бібліографічних базах даних;

- створення міжнародних, регіональних і міждержавних бібліотечно-бібліографічних автоматизованих інформаційних систем для міжнародного обміну бібліографічною інформацією.

Варто також зупинитися на історичних аспектах розвитку НБ, передумови виникнення якої та основні форми визначала впродовж кількох століть книжкова торгівля. Цей історичний зв'язок існує й досі та виявляється в тому, що книжкова торгівля або через приватні компанії, або через професійні об'єднання видавців і книгопродавців безпосередньо дотична до випуску національних бібліографічних показників.

Уперше термін "національна бібліографія" зустрічаємо в "Нарисі бібліографії" (Grundriss der bibliographie, 1774) М. Дениса, бібліотекаря імператриці Марії-Терезії. Розуміючи й трактуючи бібліографію як книгознавство (що характерно для XVIII—XIX ст.),

він, проте, не прагнув надати їй наукового визначення, а використав термін на позначення більш ранніх бібліографічних і біобібліографічних праць, що відбивали друковані видання певних національних літератур. Схоже тлумачення цього поняття — як класифікаційної ознаки бібліографічних видань — знаходимо і в працях Г. Дебюра-мол., Ш. Ж. Броне, Ю. Петцхольдта [4].

Нині термін "національна бібліографія", з одного боку, є найуживанішим в бібліографічній теорії та практиці, а з іншого — одним із найневизначеніших і багатозначних. Причину полісемії слід шукати у відмінності історичних умов розвитку держав, їхньої культури, шляхів становлення видавничої та книго-торговельної справи, передусім у XIX ст. Саме тоді відбувалося формування НБ, зумовлене такими чинниками:

— утворення націй і держав, кристалізація національної самосвідомості, потреба в узагальненні вітчизняної історії та досягнень національної культури;

— зростання обсягів книговидання та розповсюдження літератури живою народною мовою й поступове витіснення головної міжнародної мови — латинської;

— інтенсивний розвиток книгодрукування (якщо до 1600 р. в Європі було випущено майже 6 тис. назв книг, то 1900 р. — понад 158 тис.);

— створення в багатьох країнах Європи та у США національних об'єднань видавців, книгопродавців, бібліотекарів і бібліографів.

Поява перших національних бібліографічних зведень припадає на XVI ст. і пов'язана з іменами англійців Дж. Леленда ("Коментарі про британських письменників", 1545) і Дж. Бейля ("Перелік відомих письменників Великої Британії...", 1549) [2; 5].

У той самий період виходили й перші книго-торговельні каталоги, що мали ретроспективний характер, оскільки віддзеркалювали друкарську продукцію, випущену за кілька років. Наприклад, у Німеччині набули поширення так звані ярмаркові каталоги (Messekatalog), котрі видавали до книжкових ярмарків, що проводилися у Франкфурті-на-Майні, а згодом і в Лейпцизі. У Великій Британії 1595 р. побачив світ "Каталог англійських друкованих книг", складений книгопродавцем Е. Монселлом, що відбивав літературу англійською мовою, видану від часу зародження видавничої справи у країні [6; 7].

Розвиток книгодрукування, прогрес науки й культури, потреба книжкової торгівлі в бібліографічній інформації вимагали систематичного та оперативного обліку друкарської продукції, а також своєчасного інформування про неї. Такий облік найчастіше здійснювали книговидавці та книгопродавці, й передусім він мав інформувати їхніх колег про появу на книжковому ринку нових видань. В окремих випадках систематичну реєстрацію здійснювали представники культури чи науки, видатні просвітники.

Розвиток систематичного, або поточного, бібліографічного обліку бере початок від XIX ст. Перший

відповідний орган створено у Франції 1811 р. Знаходимо відомості, що вже 1829 р. реєстрували поточну інформацію про шведські книги, 1833 р. — про голландські, 1834 р. — про німецькі. Від 1835 р. обліковували книжкову продукцію Італії, від 1837 р. — Росії й Англії, від 1843 р. — Данії. 1871 р. знаменує появу поточної бібліографії у Швейцарії, 1872 р. — у США, 1875 р. — у Бельгії, 1878 р. — у Польщі й Угорщині, 1897 р. — у Болгарії [7; 8].

У XX ст. поточна національна бібліографія стає пріоритетним напрямом книгообліку, оскільки забезпечує максимальний рівень охоплення національного масиву документів. Попри це, найскладнішим залишається питання про зміст поняття "національна бібліографія", що пов'язано з принципами відбору документів до бібліографічних покажчиків. Основна проблема, котру намагалися розв'язати чимало дослідників, полягала у визначенні об'єктів обліку: якими критеріями слід керуватися під час відбору творів друку для віддзеркалення у виданнях НБ?

У сучасному бібліографознавстві поняття "національна бібліографія" охоплює дві форми, що історично склалися: предметний покажчик поточної національної бібліографії (ПНБ) і предметний покажчик ретроспективної національної бібліографії (РНБ). Під ПНБ розуміємо бібліографію, призначенням якої є підготовка та поширення бібліографічної інформації про нові твори друку й інші документи; РНБ — бібліографія, призначенням якої є підготовка та поширення бібліографічної інформації про твори друку й інші документи за певний період часу минулого (визначення згідно з ГОСТ 7.0-77).

Британія

Вагомою умовою формування НБ є наявність у країні закону про обов'язковий примірник (ОП). У Британії перший закон про обов'язковий примірник було ухвалено 1663 р., і відповідно до нього друкарі та видавці мали доставляти три примірники випущених книг у бібліотеки Бодлеанського, Королівського й Кембриджського університетів.

У 1972 р. ухвалено закон, згідно з яким Бібліотеку Британського музею, національні бібліотеки Шотландії й Уельсу, Національну довідкову бібліотеку з природничих наук і винахідництва, Національну науково-технічну бібліотеку-абонемент було об'єднано в Британську бібліотеку. На основі Ради Британської національної бібліографії (БНБ) і Бюро авторського права створено Національну бібліографічну службу як один із трьох підрозділів Бібліотеки Британського музею.

Нині "Британську національну бібліографію" випускає Національна бібліографічна служба, репрезентуючи у щотижневих випусках книги та періодичні видання. Впродовж року виходять три кумулятивні покажчики, останній з яких — річний.

Одним із завдань бібліотеки є облік усієї друкованої продукції англійською мовою, виданої у світі. Проєкт реалізується у співпраці з Бібліотекою Конгресу США. Його основою є обмін бібліографічною інформацією в електронній формі із закордон-

ними партнерами (національні бібліотеки Австралії, Канади, Нової Зеландії та бібліотеки США). Завдяки ініціативі регулярно виходить електронний покажчик "Книги англійською мовою", що віддзеркалює майже 500 тис. нових книг англійською мовою, випущених у світі.

У підготовці покажчиків британської національної бібліографії беруть участь й інші установи, що виконують бібліографічну роботу.

Сполучені Штати Америки

Незважаючи на те, що першу друковану книгу на території США було видано 1639 р., загальний обсяг книговидавання до початку XIX ст. був незначним. Потребу в літературі забезпечували завдяки книгам, що ввозили з Європи, переважно англійською мовою. Власне книговидавання орієнтувалося винятково на випуск книг релігійного та богослужбового змісту, календарів і юридичних документів, що, зі свого боку, реєструвалися в англійських бібліографічних покажчиках. Це наклало відбиток на формування національної бібліографії США, що розпочала розвиватися значно пізніше, ніж в європейських країнах. Лише в січні 1960 р. побачив світ "Літопис американського книговидавання", що стало першим кроком на шляху формування системи покажчиків національного бібліографічного обліку, а другим — виокремлення його розділу "Щотижневі повідомлення" в самостійне видання (вересень 1974 р.).

Покажчик готується спільно з Бібліотекою Конгресу США (БК) і відбиває книги більшості американських видавництв, надрукованих упродовж тижня. До нього не входять урядові публікації, брошури (виняток — дитяча література, поетичні й драматургічні твори), рекламні матеріали, навчальна література, дисертації, підписні видання.

Укладання й друк "Літопису американського книговидавання стало "переломною віхою" в історії поточного бібліографічного обліку США. Покажчик містить бібліографічну інформацію про видання безвідносно до їх наявності в книжковій торгівлі. Обсяг кожного випуску — приблизно 160 сторінок.

Відповідаючи за підготовку й видання бібліографічних покажчиків цієї групи, компанія R. R. Bowker Co, по суті, виконує функцію організатора національного бібліографічного обліку. Фірма є видавцем і частково укладачем поточних національних бібліографічних покажчиків США — держави, в якій "немає ані національного бібліографічного агентства, ані офіційної національної бібліографії", оскільки в країні не розроблено законодавства про обов'язковий примірник і офіційно не створено національного бібліографічного агентства.

У 1977 р. при БК організовано Центр книги (Center for Books), покликаний розвивати й стимулювати інтерес до книги, читання, друкованого слова та книжкової культури. Упродовж 1997—2017 рр. його діяльність проходила під гаслом "Будуємо націю читачів". У плані заходів, спонсорами яких є великі американські компанії, — свята й фестивалі книги, ярмарки й пересувні виставки, конференції й се-

мінари, національні конкурси й вручення різноманітних премій. У 1998 р. Центр виступив ініціатором програми підтримки сімейного читання та писемності.

Система органів поточної національної бібліографії США охоплює такі видання:

— Щотижневі повідомлення (Weekly record. R. R. Bowker Co. 1872);

— Літопис американського книговидавання (American book publishing record. R. R. Bowker Co. 1960—). Виходить щомісячно зі щоквартальною та річною кумуляцією;

— Стандартний довідник із періодичних видань (The standard periodical directory. Oxbridge publishing Co. 1964). Виходить нерегулярно;

— Довідник Гейла з видань і засобів масової інформації (Gale directory of publications and broadcast media. Gale Group. 1990). Щорічник. Враховуються періодичні видання (газети й журнали). Створений на основі "Довідника Ейера з періодичних видань" (Ayer directory of publications. Ayer press. 1880—1986);

— Реєстр документів. Щомісячний каталог видань уряду Сполучених Штатів (Superintendent of Documents. Monthly catalog of United States government publications. U. S. Govern. Printing Office. 1895);

— Щомісячний список публікацій штатів (Monthly checklist of state publications. Library of Congress. 1910);

— Путівник читачів по періодичній літературі (Reader's guide to periodical literature. H. W. Wilson Co. 1905). Раз на два тижні зі щомісячною, річною кумуляцією та багаторічними зведеннями. У режимі онлайн — щотижня, на флешках — щоквартально.

— Американські докторські дисертації (American doctoral dissertations. Ann Arbor. 1957). Щорічно. Матеріал доступний в електронній базі даних (Dissertations abstracts online) і на CD-ROM.

Франція

Королівську бібліотеку Франції, засновану ще за наказом Карла Великого, було остаточно сформовано 1480 р., а 1792 р. вона набула статусу Національної бібліотеки Франції.

Перший у світі закон про обов'язковий примірник ухвалено 1537 р. згідно з указом Франциска I. Закон зобов'язував усіх друкарів надавати Королівській бібліотеці по одному примірникові випущених назв книг.

Як і в більшості держав, становлення НБ відбувалося в межах книжкової торгівлі, проте вже в XVII ст. у французькій бібліографії було репрезентовано багато інших видань, окрім книготорговельного призначення.

Останнім кроком на шляху формування вичерпної поточної НБ стало ухвалення 1992 р. нового закону про обов'язковий примірник. Через рік прийнято декрет, згідно з яким відділ "Офіційний запас" Національної бібліотеки Франції реорганізовано в Національне бібліографічне агентство з підпорядкуванням Управлінню наукового розвитку й мереж. "Бібліографія Франції" припинила бути власністю Об'єднання книгопродавців і від 1990 р. мала назву "Національна бібліографія Франції". Її структура така:

— Національна бібліографія Франції. Книги. Виходить раз на 14 днів;

— Доповнення I: Серійні видання. Щомісячне видання;

— Доповнення II: Офіційні публікації. Виходить раз на два місяці;

— Доповнення III: Музика. Виходить щоквартально;

— Доповнення IV: Атласи, карти та плани. Виходить двічі на рік.

Закон про обов'язковий примірник 1992 р. поширюється на всі види друкарської продукції, аудіовізуальні матеріали й видання на електронних носіях, випущені на території Франції. Водночас у покажчиках ПНБ, як і раніше, реєструються лише друковані видання й видання на мікрофішах. Суттєвим недоліком "Національної бібліографії Франції" є брак кумулятивних покажчиків.

Німеччина

Нині національна бібліографія Німеччини вступила в новий етап розвитку, пов'язаний з об'єднанням двох німецьких держав. У 1990 р. створено єдину Національну бібліотеку на базі Лейпцизької та Франкфуртської бібліотек, а також Німецької музичної бібліотеки. Від січня 1991 р. виходить єдиний національний бібліографічний покажчик — "Німецька національна бібліографія", що складається з таких серій:

— Серія А. Монографії та періодичні видання, що надійшли в книжкову торгівлю: Щотижневий покажчик;

— Серія В. Монографії та періодичні видання, поширювані поза книжковою торгівлею: Щотижневий покажчик;

— Серія С. Карти: Щоквартальний покажчик;

— Серія D. Монографії та періодичні видання: Піврічний покажчик;

— Серія E. Монографії та періодичні видання: П'ятирічний каталог;

— Серія F. Періодика: П'ятирічний каталог (Reihe F. Zeitschriftenver — zeichnis: Fanfjahresverzeichnis). Останнє видання у друкованій формі було випущено у 1981—1985 рр.;

— Серія G. Германіка й зарубіжні переклади німецькомовних творів: Щоквартальний покажчик (Reihe G. Fremdsprachige Germanica und Übersetzungen deutschsprachiger Werke. 1992);

— Серія H. Підручники та праці для вищої школи: Щомісячний покажчик (Reihe H. Hochschulschriftenverzeichnis);

— Серія M. Музика та музичні твори: Щомісячний покажчик (Reihe M. Verzeichnis der Musikalien und Musikschriften Musikalien (Noten));

— Серія N. Монографії та періодичні видання, заплановані до випуску: Щотижневий покажчик (Reihe N. Vorankündigungen Monographien und Periodika (CIP));

— Серія T. Аудіозаписи: Щомісячний покажчик (Reihe T. Musikton — trager).

Поза серіями виходять:

— Бібліографія бібліографії: Річний покажчик (Bibliographie der Bibliographien Jahresverzeichnis selbständig und unselbständig erschienener Bibliographien. 1992).

Бібліографічні записи серій "A", "B", "N" і "H" систематизуються в 65 тематичних розділах замість 24, котрі традиційно використовували впродовж останніх десятиліть. Зміна класифікаційного ряду відбулася після Міжнародного конгресу з національної бібліографії (1977), що порекомендував використовувати УДК як найпоширенішу класифікаційну схему. Основним принципом відбору документів продовжує залишатися мовний, про що свідчить підзаголовок — "Німецька національна бібліографія та бібліографія німецькомовних публікацій, виданих за кордоном".

Щомісяця до перших двох серій окремим виданням виходить кумулятивний "Комбінований покажчик" (Kombiniertes Register), що охоплює матеріали всіх допоміжних покажчиків (авторів, заголовків, предметних рубрик, видавництва та ISSN/ISBN).

Бібліографічні описи максимально наближені до міжнародних правил (ISBD) і містять відомості про авторів, заголовки і відомості, що належать до нього, вихідні дані, кількісну характеристику, відомості про висоту блоку, ISBN і ціну. У Франкфуртській бібліотеці для автоматизованого опрацювання бібліографічної інформації створено власний національний комунікативний формат MABI, а в Лейпцизькій — DBEC. Це стосується й національних стандартів бібліографічного опису.

Ще до об'єднання бібліотеки фахівці приділяли значну увагу питанню сумісності обох форматів, а також обміну бібліографічними відомостями в машиночитній формі. Стандарти (Technische Normen, Gutevorschriften und Lieferbedingungen — TGL), що діяли в колишній НДР, відповідно до обопільного рішення, замінили стандартами ФРН (Deutsche Industrie Normen — DIN), оскільки відмінності у змісті виявилися неприпустимими. Як національний електронний формат використовують MAB чи UNIMARC.

На думку німецьких експертів, поширення національної бібліографічної інформації може бути успішним тільки за умови використання різноманітних носіїв, відповідно, покажчики DNB випускають у традиційному (книжковому) виконанні та у формі електронної бази даних BIBLIODATA, створення якої розпочалося в середині 1980-х рр.

В онлайн-режим поступово конвертуються й ретроспективні каталоги, раніше підготовлені Німецькою бібліотекою, поміж них — унікальний "Загальний покажчик німецькомовних творів" (Gesamtverzeichnis des deutschsprachigen Schrifttums — GV), що складається з двох серій: перша охоплює видання 1911—1965 рр. і налічує 138 томів, друга — 1700—1910 рр. і складається, відповідно, зі 160 томів. Унікальність покажчика полягає в тому, що його підготували методом фотокопіювання та репродукції книготоргових каталогів Хінрікса, Хейнзіуса, Кайзера та ін. за XVIII—XIX ст., а також усіх видань Біржового союзу й Німецької бібліотеки XX ст.

Болгарія

Поточний бібліографічний облік бере відлік від 1897 р., коли Народне зібрання ухвалило перший в історії Болгарії закон про обов'язковий примірник і про видання на його основі бібліографічного покажчика. Відтоді розпочато випуск "Бібліографічного бюлетеня", що від 1929 р. має назву "Болгарська бібліографія" ("Български книгопис"). Завдання підготовки та випуску бюлетеня було покладено на Національну бібліотеку, що через низку обставин не впоралася з цією роботою. Перед початком військових дій на території Болгарії 1941 р. ухвалено закон про організацію Бібліографічного інституту, заснованого на особисті кошти А. Теодорова-Балана та його однодумців.

Після закінчення Другої світової війни Національна бібліотека відновила діяльність і продовжила випускати "Болгарську бібліографію"; Бібліографічний інститут було реорганізовано в науково-дослідну установу, а 1963 р. ліквідовано загалом.

Для болгарської НБ 1960—1980-х рр. характерне прагнення до постійного розвитку та вдосконалення основних напрямів діяльності: забезпечення повноти надходжень обов'язкових примірників; поліпшення умов зберігання архіву болгарської книги; розширення сфери використання бібліографічної інформації; удосконалення методів бібліографічного опрацювання; системне дослідження наукових проблем у галузі бібліографії.

У 1980-ті рр. болгарські фахівці розробили комплекс бібліографічних стандартів: БДС 15419-82 "Бібліографічний опис книг"; БДС 15687-83 "Бібліографічний опис періодичних видань"; БДС 15934-84 "Бібліографічний опис картографічних видань"; БДС 15935-84 "Бібліографічний опис нотних видань"; БДС 16764-88 "Бібліографічний опис графічних видань"; БДС 2497-87 "Бібліографічні дані в книгах"; БДС 14569-88 "Бібліографічні дані в періодичних виданнях". Готуються стандарти на опис інших видів документів, максимально наближених до міжнародних правил з урахуванням національної практики й досвіду. Результати національного бібліографічного обліку в електронній формі репрезентовано у форматі UNIMARC.

Центр національної бібліографії, створений 1975 р. у структурі Національної бібліотеки святих Кирила і Мефодія, готує та випускає покажчики НБ у таких серіях:

— Серія 1. Болгарська бібліографія (Български книгопис. 1897). Книги, нотні, графічні та картографічні видання. Двотижневий покажчик із річним зведенням;

— Серія 2. Болгарська бібліографія (Български книгопис. 1962). Службові видання та дисертації. Щомісячний бюлетень із річними зведеннями службових видань і болгарських дисертацій;

— Серія 3. Болгарські грамофонні платівки (Български грамофонни плочи. 1972). Річний покажчик;

— Серія 4. Болгарський періодичний друк (Български периодични печат. 1965—). Газети, журнали, бюлетені та періодичні збірки. Річний покажчик;

— Серія 5. Літопис статей із болгарських журналів і збірок (Летопис на статиите від българските списання і сборници. 1972). Двотижневий покажчик;

— Серія 6. Літопис статей із болгарських газет (Летопис на статиите від българските вестници. 1972). Щомісячний покажчик;

— Серія 7. Болгарія в зарубіжній літературі (България в чуждата литература — Булгарика. 1964). Річний покажчик;

— Серія 8. Бібліографія болгарської бібліографії (Библіография на българската библіография. 1963). Річний покажчик.

Угорщина

Першу книгу на території Угорщини було надруковано 1473 р. латиною, а 1531 р. — угорською. Бібліографічні покажчики, що виходили друком до кінця XVIII ст., містили відомості лише про видання латиною, поки 1803 р. не побачила світ "Угорська бібліотека" І. Шандора. У каталозі у хронологічному порядку подано описи угорських книг, виданих упродовж 1533—1800 рр. Хоча видання було вкрай недосконалим, воно стало першим повним бібліографічним покажчиком, зумовивши інтенсивний розвиток НБ в Угорщині, "насамперед у руслі ретроспективної бібліографії".

Функції національного бібліографічного агентства виконує Національна бібліотека імені Ф. Сечені, що готує та видає "Угорську національну бібліографію", репрезентовану в таких серіях:

— Бібліографія книг. Покажчик книг, брошур, офіційних видань, перших номерів нових і перейменованих серійних видань. Виходить раз на два тижні. Раз на квартал, як додаток, — покажчик карт, атласів і текстових грамплатівок;

— Покажчик змісту періодичних видань. Виходить раз на місяць;

— Бібліографія періодичних видань (від 1959 р.). Виходить щорічно;

— Бібліографія музичних видань (від 1970 р.). Виходить шоквартально;

Серія "Угорська книга" охоплює такі покажчики:

— Бібліографія книг, виданих в Угорщині (від 1962 р.). Щорічник;

— Підручники (від 1968 р.). Виходить нерегулярно.

Окрім того, поза серіями Національна бібліотека випускає покажчики:

— Бібліографія угорської бібліографії (від 1960 р.). Виходить раз на два роки;

— Літературний огляд "Хунгаріка": Вибіркова бібліографія книг і журналів іноземними мовами, що виходять за кордоном і належать Угорщині (від 1971 р.);

— Зарубіжні видання угорською мовою: Вибіркова бібліографія книг і журналів, що виходять угорською мовою за кордоном (від 1972 р.).

Польща

Першим центром польського книгодрукування став Краків, де 1364 р. було засновано Ягеллонський університет. Саме тут 1474 р. мандрівний друкар із Баварії К. Штраубе надрукував першу польську книгу.

Новий етап у розвитку польської НБ припадає на 1918 р., коли країна здобула незалежність. У 1928 р. під егідою Національної бібліотеки (Biblioteka Narodowa) створено Бібліографічний інститут (Instytut Bibliograficzny), діяльність якого, зокрема, передбачала підготовку та випуск поточних бібліографічних покажчиків на базі обов'язкового примірника. Першим виданням Інституту став "Офіційний покажчик друкованих творів, виданих в Польській республіці".

Після закінчення Другої світової війни одне з першочергових завдань у галузі бібліографії полягало в організації поточного бібліографічного обліку. Вже 1945 р. відновили діяльність Національна бібліотека у Варшаві та Бібліографічний інститут, що нині є національним бібліографічним агентством країни. Незважаючи на соціально-економічні й політичні перетворення та спричинені ними наслідки, в 1980-х рр. Бібліографічний інститут продовжував випускати покажчики ПНБ, удосконалюючи їх методичну підготовку.

Однією з найважливіших подій кінця 1980-х рр. стало затвердження двох термінологічних стандартів із чотирьох, розроблених Інститутом стандартів із бібліотечної справи та бібліографічної діяльності.

Від 1977 р. підготовка й випуск національних бібліографічних покажчиків здійснюється за допомогою комп'ютерних технологій як у традиційному (книжковому) виконанні, так і на машиночитних носіях інформації.

Система сучасних органів ПНБ, котрі видає Бібліографічний інститут, охоплює такі видання:

— Бібліографічний путівник: Офіційний покажчик творів друку, виданих у Польщі (від 1946 р.). Враховуються книги, картографічні та нотні видання, ізовидання. Виходить щотижня;

— Бібліографія журналів і збірок. Щорічник (від 1958 р.);

— Бібліографія змісту журналів (від 1947 р.). Виходить щомісячно;

— Зарубіжна полоніка: Бібліографія. Щорічник (від 1946 р.);

— Бібліографія польської бібліографії (від 1988 р.). Щорічник;

— Бібліографія бібліографії та науки про книгу. Щорічник (1947—1988). У цій серії разом із власне бібліографічними матеріалами публікувалися монографії й наукові статті з проблем книгознавства, бібліотекознавства, бібліології, бібліографії.

Румунія

Перша друкована книга ("Требник") на території Румунії побачила світ 1508 р., і до XVIII ст. румунські книги виходили кириличним шрифтом переважно в церковних чи підконтрольних церкві друкарнях. У 1830 р. кириличний шрифт замінили латиницею. Перші світські друкарні розпочали функціонувати лише наприкінці XVIII ст., а в XIX ст., у період культурного відродження, відбувався інтенсивний розвиток світського книгодрукування, виходили журнали й газети румунською мовою. Цьому сприяло й послаблення турецького ярма після російсько-турецької війни 1828—1829 рр.

Формування румунської НБ відбувалося від 30-х рр. XIX ст., а першим румунським бібліографом вважають В. Поппа, автора "Міркувань про румунські друкарні в Трансильванії та сусідніх країнах від їх виникнення до наших днів" (Disertatie despre tipografiile romineoti. 1838).

У 1949 р. було ухвалено закон про обов'язковий примірник, що покляло початок офіційній ПНБ. У 1952 р. створено Книжкову палату Румунії, до основних завдань якої входив і випуск бібліографічних бюлетенів. У 1955 р. засновано Центральну державну бібліотеку, що й нині виконує функції національного бібліографічного агентства країни. Її система бібліографічних покажчиків, реорганізована 1993 р. через упровадження новітніх інформаційних технологій, має назву "Румунська національна бібліографія" (Bibliografia Nazionala Romana) і складається з таких серій:

— Книги. Альбоми. Карти (від 1952 р.). Виходить раз на два тижні й має щорічне зведення;

— Серіальні видання. Піврічний покажчик;

— Офіційні видання. Піврічний покажчик;

— Ноти. Аудіокасети (від 1969 р.). Щоквартальний покажчик;

— Романіка (Romanica). Щорічник.

Чехія та Словаччина

У Чехії національним бібліографічним агентством стала Національна бібліотека в Празі, заснована 1958 р. на базі кількох великих бібліотек: Бібліотеки Університету Карлова (1348), Слов'янської бібліотеки (1924) і Центральної економічної бібліотеки (1952).

Функції національного бібліографічного обліку в Словаччині виконує Словацька національна бібліотека, що відповідно до статуту Матиці словацької (Національний інститут словацької культури) була заснована на базі його бібліотеки. Обидві установи ведуть роботу з підготовки та видання покажчиків РНБ і ПНБ, упроваджують засоби автоматизації, розробляють національні класифікаційні схеми та правила бібліографічного опису, формують національні бази даних.

Національна бібліотека в Празі готувала такі покажчики, об'єднані загальною назвою "Бібліографічний каталог ЧССР" (від 1993 р. — "Національна бібліографія Чеської Республіки"):

— Чеські книги (від 1922 р.). Щомісячний покажчик;

— Газети та журнали в чеських землях (від 1952 р.). Дворічний покажчик;

— Чеські ноти та грамплатівки (від 1937 р.). Від 1993 р. — Аудіовидання. Щоквартальний покажчик;

— Чеська графіка та карти. Щорічник;

— Статті в чеських періодичних виданнях (від 1953 р.). Щомісячний покажчик;

— Покажчик чеської бібліографії (від 1957 р.). Щорічник;

— Чехословацькі дисертації (від 1964 р.). Від 1993 р. — Чеські дисертації. Щорічник;

— Зарубіжна богеміка та словацка (від 1957 р.).

Твори чеських авторів, перекладені іноземною мовою, й твори іноземних авторів чеської тематики, що надійшли в Національну бібліотеку. Щорічник. Від 1993 р. — Чеська богеміка.

Останні дві серії до 1993 р. були загальними для національної бібліографії обох країн.

Автоматизована підготовка щомісячника "Чеські книги" здійснюється від 1983 р. У 1995 р. в основу бібліографічного опрацювання покладено формат UNIMARC, ISBD і Англо-американські правила каталогізації, що дало змогу працювати над бібліографічним репертуаром в електронному форматі, а також реалізувати проєкт "Пам'ять Чехії".

Сучасна модель словацької ПНБ розпочала формуватися в першій половині 1970-х рр. Завдяки техніко-технологічній модернізації бібліотечних процесів словацька НБ перетворилася на автоматизовану національну інформаційну систему, що поступово розвинулася в сучасний формат комплексного електронного опрацювання документів.

Результати сучасного національного бібліографічного обліку віддзеркалено в покажчиках "Словацької національної бібліографії", що випускає Матиця словацька. Система складається з трьох рядів: переписний (реєструвальний), розписний (аналітичний) і вибраний (спеціальний). До підсистеми переписного ряду входять такі серії:

- А. Книги (від 1949 р.);
- В. Періодичні видання (від 1984 р.);
- С. Карти (від 1984 р.);
- D. Дисертації (від 1984 р.);
- Е. Спеціальні видання (від 1984 р.);
- F. Фірмова література (від 1984 р.);
- G. Графіка (від 1984 р.);
- H. Ноти. Музичні видання (від 1984 р.);
- I. Офіційні документи (від 1984 р.);
- J. Аудіовізуальні документи (від 1984 р.).

Матеріали цих серій віддзеркалено у двох покажчиках: щомісячник (серія А) та щоквартальник (серії В—J).

Покажчики розписного ряду відбивають статті з наукових і професійних періодичних видань Словацьчини, а також із центральних, місцевих та інших журналів загальнословацького значення.

Вибраний ряд містить бібліографічну інформацію про документи за певними темами, складеними на основі матеріалів попередніх рядів (наприклад, "Словацька бібліотечна література", "Бібліографія словацької музеологічної літератури" тощо).

Особливої уваги варта робота Матиці словацької зі створення фундаментальної бази даних РНБ: "Генерального покажчика видань XVI ст." і "Генерального словацького каталогу XVIII і XIX ст.". Результати ретроспективного обліку фіксуються у випусках серії "Словацька ретроспективна національна бібліографія", що має структуру, подібну до видань ПНБ. Методика бібліографування також базується на використанні формату UNIMARC, ISBD і Англо-американських правил каталогізації.

Після утворення 1993 р. двох самостійних держав Чехії та Словацьчини в назвах покажчиків ПНБ загальний заголовок змінено, а видання ПНБ цих країн нині становлять самостійні бібліографічні системи.

У 1995 р. Празька національна бібліотека розробила проєкт програми CASLIN (Чеська і сло-

вацька інформаційна бібліотечна мережа), що через єдиний ресурс забезпечує доступ до бібліотечних фондів усіх категорій користувачів.

Югославія (Боснія, Македонія, Словенія, Хорватія, Сербія та Чорногорія)

У 1948 р. за ініціативою Комітету з наукових установ і закладів вищої освіти в Белграді було засновано Бібліографічний інститут Народної Республіки Сербії. Через рік він здобув статус загальнодержавного значення й упродовж наступних десятиліть виконував функції національної бібліотеки особливого типу та одночасно національного бібліографічного агентства. Головним завданням Бібліографічного інституту стала організація поточного обліку видань. Університетським бібліотекам Хорватії і Словенії, а також національним бібліотекам Македонії, Боснії і Герцеговини, Чорногорії і Сербії було доручено підготовку ретроспективних національних зведень. Згодом республіканські центри також розпочали готувати ПНБ республік і автономних країв з огляду на культурно-історичні та мовні потреби народів, що їх населяють. На відміну від загальнодержавних видань республіканські спиралися не лише на територіальний принцип, а й охоплювали твори національних авторів і авторів, які пишуть мовою цієї республіки, незалежно від місця видання. Критерії відбору матеріалу були різними в різних республіках.

Систему видань ПНБ, котрі випускав Югославський бібліографічний інститут до 1992 р., репрезентовано такими серіями:

- Бібліографія Югославії. Книги, брошури та музичні видання;
- Бібліографія Югославії. Збірки та монографічні серії;
- Бібліографія ротапринту та коміксу;
- Бібліографія Югославії. Статті й додатки в серійних публікаціях:
 - Серія А. Громадські науки;
 - Серія В. Природні, медичні та технічні науки;
 - Серія С. Мистецтво, філологія, література;
 - Бібліографія Югославії. Серійні публікації;
 - Бібліографія перекладів в СФРЮ;
 - Бібліографія офіційних публікацій.

На титульних листах назви усіх покажчиків наведено чотирма мовами: сербською, хорватською, словенською та македонською.

Реалізація проєкту комп'ютеризації діяльності Інституту була частиною програми створення Системи наукової та технічної інформації (СНТІ) Югославії, котру підтримувала програмна система "Атлас". У 1989 р. на базі СНТІ створено Югославську бібліографічну базу даних (YUBIB, від 1992 р. — COBIB), що об'єднала бази даних усіх бібліотек та інших установ країни, котрі провадили бібліографічну діяльність. Методологічною основою слугували міжнародні правила стандартизації (ISBD) і формат UNIMARC [9].

У 1991 р. СФРЮ розпалася на п'ять самостійних держав: Боснію, Македонію, Словенію, Хорватію і Югославію (у її складі залишилися Сербія і Чорно-

горя). Лише на початку 1996 р. на території окремих держав припинилися військові дії, що позначилося на розвитку НБ, перед якою постали нові завдання. Зберегли статус національних бібліографічних центрів і національних бібліотек Національна й університетська бібліотека Хорватії в Загребі, Національна й університетська бібліотека Словенії в Люблянї, Національна й університетська бібліотека Македонії в Скоп'є, Національна бібліотека Боснії і Герцеговини в Сараєво.

Національним бібліографічним агентством країни залишається Югославський бібліографічний інститут, що від 1991 р. має назву Югославський інформаційно-бібліографічний інститут. Сучасна система національного бібліографічного обліку, що відбиває видавничу продукцію Сербії і Чорногорії, охоплює такі серії:

— Бібліографія Югославії. Книги, брошури та ноти (від 1950 р.). Щотижня. Назву на титульному аркуші подано двома мовами: хорватською та сербською. Офіційні видання реєструють у щорічнику;

— Бібліографія Югославії. Серійні публікації (від 1956 р.);

— Бібліографія Югославії. Статті та публікації із серіальних видань (від 1950 р.). Переважно раз на місяць.

Поміж НБ колишньої єдиної Югославії найбільш впорядкованою й чітко організованою є НБ Словенії. Від 1948 р. Національна й університетська бібліотека в Люблянї випускала власний покажчик ПНБ —

"Словенська бібліографія: покажчик книг, статей з періодичних видань і збірок". Від 1985 р. покажчик виходить у трьох серіях:

— Серія А. Серіальні видання. Щоквартальник;

— Серія В. Книги. Щоквартальник;

— Серія С. Статті з періодичних серіальних видань і збірок. Щорічник.

В інших республіках система поточного бібліографічного обліку перебуває на стадії формування.

Висновки. Порівняльний аналіз тенденцій розвитку бібліографічної діяльності в Україні й за кордоном дає змогу виокремити проблеми сучасної вітчизняної бібліографії.

На міжнародному рівні бібліографічну діяльність регламентує Секція бібліографії ІФЛА. Водночас вона зосереджує увагу лише на питаннях національної бібліографії й оминає решту її видів (науково-допоміжну, краєзнавчу, рекомендаційну тощо), хоча засновники, декларуючи цілі й завдання організації, зазначають: "Секція бібліографії насамперед пов'язана зі змістом, формуванням, виробництвом, збереженням і наданням бібліографічної інформації; особливо (але не виключно) це стосується продукції національних бібліографічних агентств. Секція також затверджує особливу значущість бібліографії як дисципліни для фахівців у бібліотеках усіх типів (не лише національних), для видавців, дистриб'юторів, книгопродавців і, звичайно, користувачів" [10].

(Далі буде)

Список використаної літератури

1. *Короткий термінологічний словник із бібліографознавства та соціальної інформатики* / Уклад. : Г. М. Швецова-Водка, Г. В. Сілкова та ін. — Київ : Кн. Палата України, 1998. — С. 37.
2. *Сенченко Н.* Книжкова палата України. Становлення національної бібліографії / Н. Сенченко. — Київ : Кн. Палата України, 1999. — 164 с.
3. *Леликова Н.* Зарубежная и отечественная библиографическая деятельность: современные тенденции развития / Н. Леликова // Библиотековедение. — 2016. — Т. 65. — № 5. — С. 513—521.
4. *Сенченко М. І.* Книжкова палата України: 100 років системних та інноваційних трансформацій, 1919—2018 / М. І. Сенченко. — Київ : Логос, 2019. — 200 с.
5. *Книга.* Энциклопедия. — Москва : Большая Российская энциклопедия, 1999. — С. 108.
6. *Bibliography Section, IFLA.* — Mode of access: <http://www.ifla.org/bibliography> (accessed 18.07.2016). — Title from the screen.
7. *National Bibliographic Register, IFLA.* — Mode of access: <http://www.ifla.org/node/2216> (accessed 18.07.2016). — Title from the screen.
8. *Žumer M.* National Bibliographies in the Digital Age: Guidance and New Directions / M. Žumer. — München : K. G. Saur, 2009. — 140 p.
9. *Best Practice for National Bibliographic Agencies in a Digital Age, IFLA.* — Mode of access: <http://www.ifla.org/node/7858> (accessed 18.07.2016). — Title from the screen.
10. *Второй международный библиографический конгресс.* — Режим доступа: <http://www.rsl.ru/en/root5117/root51175119/iicongress> (дата обращения 18.07.2016). — Загл. с экрана.

Mykola Senchenko

National bibliography in foreign countries

In № 7 Bulletin of the Book Chamber the article "National bibliography today and tomorrow" was published, which focused on the current state and ways of development of the national bibliography (NB).

The Book Chamber of Ukraine as a center of the national bibliography deals with the history and prospects of its development in the digital space of scientific knowledge, the formation and publication of chronicles of the current national bibliography.

The article focuses on the history of the formation of the national bibliography in different countries, including Great Britain, USA, France, Germany, Bulgaria, Hungary, Poland, Romania, the Czech Republic, Yugoslavia and others. It is noted that the current level of development of the National Library in the countries of this region is due to many factors, including

the widespread introduction of information technology and computer technology in publishing and library activities, which necessitates the adaptation of bibliographic technologies to information needs. The result of automation of library and bibliographic processes was a computer bibliography based on the use of modern information technologies in bibliographic work. The relevance of her research is due to the fact that today it represents the highest level of development of bibliographic technologies.

Keywords: national bibliography; mandatory copy; bibliographic databases; automation; annals; bibliographic indexes; bookselling; cataloging rules

References

1. Shvecova-Vodka G. M., Silkova G. V. ta in. [uklad.]. (1998). *Korotkij terminologichnij slovník iz bibliografiznavstva ta socialnoyi informatiki*. Kyiv: Kn. Palata Ukrayini, 1998.
2. Senchenko N. (1999). *Knizhkovaya palata Ukrayini. Stanovlennya nacionalnoyi bibliografii*. Kyiv: Kn. Palata Ukrayini.
3. Lelikova N. (2016). Zarubezhnaya i otechestvennaya bibliograficheskaya deyatelnost: sovremennyye tendencii razvitiya. *Bibliotekovedenie*, 65 (5), pp. 513—521.
4. Senchenko M. I. (2019). *Knizhkovaya palata Ukrayini: 100 rokov sistemnih ta innovacijnih transformacij, 1919—2018*. Kyiv: Logos.
5. *Kniga. Enciklopediya*. (1999). Moskva: Bolshaya Rossijskaya enciklopediya, p. 108.
6. *Bibliography Section, IFLA*. Available at: <http://www.ifla.org/bibliography> [Accessed 18.07.2016].
7. *National Bibliographic Register, IFLA*. Available at: <http://www.ifla.org/node/2216> [Accessed 18.07.2016].
8. Zumer M. (2009). *National Bibliographies in the Digital Age: Guidance and New Directions*. Munchen: K. G. Saur.
9. *Best Practice for National Bibliographic Agencies in a Digital Age, IFLA*. Available at: <http://www.ifla.org/node/7858> [Accessed 18.07.2016].
10. *Vtoroj mezhdunarodnyj bibliograficheskij kongress*. (2016). Available at: <http://www.rsl.ru/en/root5117/root51175119/iicongress> [Accessed 18.07.2016].

Надійшла до редакції 18 серпня 2020 року

УДК 050:001]:025.45УДК(477)"2019"(045)

DOI: 10.36273/2076-9555.2020.8(289).11-16

Анна Дворник,

провідний фахівець відділу наукової підготовки
державних бібліографічних покажчиків
Книжкової палати України,
e-mail: litopys@ukrbook.net

Дослідження тематичної спрямованості публікацій у науковій періодиці України 2019 року за розділами УДК

У статті подано результати дослідження бази даних "Літопис журнальних статей" за 2019 рік та виконано порівняльний аналіз найпоширеніших напрямів наукових досліджень у 2018 та 2019 роках в Україні за розділами УДК.

Ключові слова: база даних; державна бібліографія; бібліометричний аналіз; наукова періодика; науковий журнал; прикладні наукові дослідження

Мета дослідження: виявлення найбільш досліджуваних напрямів розвитку науки в Україні на основі аналізу публікацій у періодичних (крім газет) та продовжуваних виданнях за класами Універсальної десятикової класифікації (УДК).

Методи дослідження: бібліометричний аналіз.

Об'єкт дослідження: база даних "Літопис журнальних статей" за 2019 рік.

Виклад основного матеріалу дослідження. У базу даних "Літопис журнальних статей" увійшли наукові журнали та продовжувані збірники, випущені Національною академією наук України, органами державної влади, а також журнали загальнодержавного значення. База даних за 2019 рік налічує 20 026 бібліографічних записів. Створення й систематизація бібліографічних записів, відбір періодичних видань і публікацій у них здійснювалися згідно з національними стандартами та розробленими Книжковою палатою України чинними інструкціями [1—6].

Проаналізовано тематичний розподіл публікацій за класами УДК, результати продемонстровано на діагр. 1. Отримані дані розподілені у відсотках за відповідними класами:

0 *Загальний клас* — 5,74% загальної кількості, або 1149 записів;

1 *Філософія. Психологія* — 2,93% загальної кількості, або 587 записів;

2 *Релігія. Теологія (богослов'я)* — 0,67% загальної кількості, або 134 записи;

3 *Суспільні науки* — 28,23% загальної кількості, або 5653 записи (друге місце за кількістю публікацій);

5 *Математика та природничі науки* — 16,07% загальної кількості, або 3219 записів (третє місце за кількістю публікацій);

6 *Прикладні науки. Медицина. Техніка* — 33,95% загальної кількості, або 6799 записів (перше місце за кількістю публікацій);

7 *Мистецтво. Декоративно-прикладне мистецтво. Ігри. Спорт* — 3,1% загальної кількості, або 621 запис;

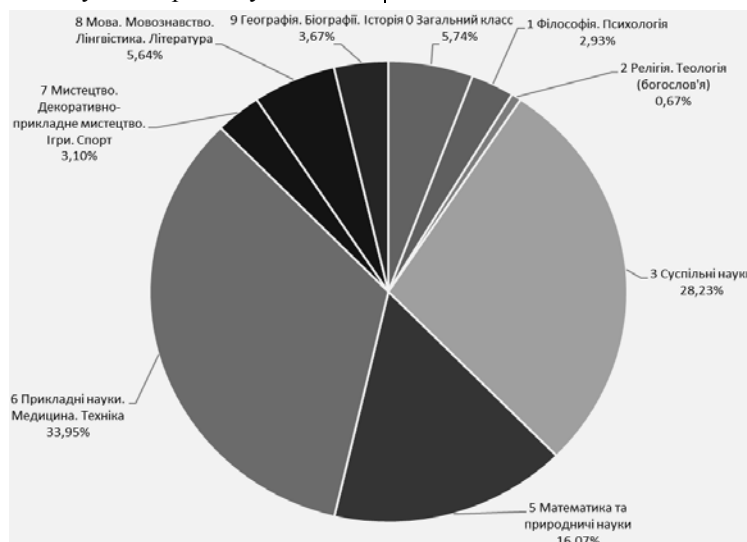
8 Мова. Мовознавство. Лінгвістика. Література — 5,64% загальної кількості, або 1130 записів;

9 Географія. Біографії. Історія — 3,67% загальної кількості, або 734 записи.

Клас 0 Загальний клас відображає публікації з питань організації наукової роботи, науково-технічної інформації, писемності, інформаційних технологій, бібліографії та бібліотечної справи, журналістики тощо. Індеси цього класу використовують для

систематизації статей загального характеру, що не належать до конкретної галузі. У табл. 1 наведено результати аналізу тематичного розподілу публікацій за розділами УДК класу 0 Загальний клас.

До розділу 00 Прологомена. Загальні питання науки та культури увійшли статті з питань друку, інформаційних технологій, менеджменту, стандартизації, системології, культури. У табл. 2 наведено результати дослідження.

Діагр. 1. Тематичний розподіл публікацій за класами УДК

Таблиця 1

Розподіл публікацій за розділами УДК класу 0 Загальний клас

Назва розділу УДК	Кількість записів	% від загальної кількості записів у розділі
00 Прологомена. Загальні питання науки та культури	713	62,05
01 Бібліографія і бібліографічні покажчики. Каталоги	27	2,4
02 Бібліотечна справа. Бібліотекознавство	274	23,8
030 Універсальні довідкові видання	4	0,35
050 Серійні видання. Періодика	9	0,78
06 Організації загального типу	39	3,39
07 Медіа. Засоби масової інформації (ЗМІ). Масова комунікація. Дослідження засобів масової інформації та комунікації	68	5,92
09 Рукописи. Раритети і рідкісні книги	15	1,31
Усього	1 149	100

Таблиця 2

Розподіл публікацій за підрозділами УДК розділу 00 Прологомена. Загальні питання науки та культури

Назва підрозділу УДК	Кількість записів	% від загальної кількості записів у розділі
001 Наука та знання загалом. Організація розумової праці	117	16,41
002 Друк загалом. Документація. Книги. Авторство	29	4,07
004 Комп'ютерна наука і технологія. Застосування комп'ютера. Оброблення даних	356	49,93
005 Управління. Менеджмент	164	23,0
006 Стандартизація та стандарти	11	1,54
007 Системологія. Теорія систем. Теорія інформації та комунікації. Теорія керування / управління (кібернетика)	2	0,28
008 Цивілізація. Культура. Прогрес	34	4,77
Усього	713	100

Клас 1 *Філософія. Психологія* містить статті з історії філософії, сутності предмета, методів, категорій філософії. З цього класу записів можна дістати інформацію про статті з питань загальної психології, логіки, філософії моралі. У табл. 3 наведено результати аналізу тематичного розподілу публікацій за розділами УДК класу 1 *Філософія. Психологія*.

Клас 2 *Релігія. Теологія (богослов'я)* відображає статті з питань теології, релігії, релігійних систем від

доісторичних до сучасних. Результати аналізу розподілу публікацій цієї тематики наведено в табл. 4.

У класі 3 *Суспільні науки* містяться матеріали щодо теорії та методології суспільних наук, статистики, демографії, соціології, політики, економіки, права, державного адміністративного управління, військової справи, соціальної допомоги й страхування, освіти та етнографії тощо. Результати аналізу тематичного розподілу публікацій наведено в табл. 5.

Таблиця 3

Розподіл публікацій за розділами УДК класу 1 Філософія. Психологія

Назва розділу УДК	Кількість записів	% від загальної кількості записів у розділі
1/14 Філософія	96	16,35
159.9 Психологія	450	76,7
16 Логіка. Епістемологія. Теорія пізнання. Методологія та логіка науки	9	1,5
17 Філософія моралі. Етика. Практична філософія	32	5,45
Усього	587	100

Таблиця 4

Розподіл публікацій за розділами УДК класу 2 Релігія. Теологія (богослов'я)

Назва розділу УДК	Кількість записів	% від загальної кількості записів у розділі
2 Релігія. Теологія (богослов'я)	16	11,94
23 Релігії, які виникли на Індійському субконтиненті. Індійська релігія в широкому розумінні	1	0,75
24 Буддизм	3	2,2
25 Релігії стародавнього світу. Другорядні культури та релігії	6	4,5
26 Іудаїзм	5	3,73
27 Християнство	97	72,4
28 Іслам	5	3,73
29 Сучасні духовні рухи	1	0,75
Усього	134	100

Таблиця 5

Розподіл публікацій за розділами УДК класу 3 Суспільні науки

Назва розділу УДК	Кількість записів	% від загальної кількості записів у розділі
30 Теорії, методологія та методи суспільних наук. Соціографія	26	0,46
31 Демографія. Соціологія. Статистика	376	6,65
32 Політика	291	5,15
33 Економіка. Економічні науки	1 466	25,93
34 Право. Юриспруденція	1 731	30,62
35 Державне адміністративне управління. Уряд. Військова справа	193	3,41
36 Забезпечення духовних і матеріальних життєвих потреб	62	1,1
37 Освіта. Виховання. Навчання. Дозвілля	1 381	24,43
39 Культурна антропологія. Етнографія. Фольклор	127	2,25
Усього	5 653	100

У класі 5 *Математика та природничі науки* згруповано публікації про наукові галузі, об'єктом вивчення яких є природа, також висвітлюються питання теоретичного характеру, дослідження загальних законів фізики, хімії, біології тощо. У табл. 6 наведено результати аналізу тематичного розподілу публікацій за розділами УДК цього класу.

У класі 6 *Прикладні науки. Медицина. Техніка* відображено публікації з питань технології різних галузей промисловості, виробничих процесів, конструкції обладнання, роботи транспорту та транспорт-

них засобів, сільського господарства, медичних наук, а також щодо практичного використання загальних законів фізики, хімії, біології тощо для отримання необхідних для життя людини матеріалів і продуктів, використання природних багатств тощо. Результати аналізу тематичного розподілу наведено в табл. 7.

Клас 7 *Мистецтво. Декоративно-прикладне мистецтво. Ігри. Спорт* містить публікації з архітектури, образотворчого мистецтва, музики, спорту тощо. У табл. 8 наведено результати аналізу їх тематичного розподілу.

Розподіл публікацій за розділами УДК класу 5 Математика та природничі науки

Назва розділу УДК	Кількість записів	% від загальної кількості записів у розділі
502/504 Наука про навколишнє середовище. Енвіронментологія. Екологія	126	3,9
51 Математика	668	20,8
52 Астрономія. Астрофізика. Космічні дослідження. Геодезія	101	3,1
53 Фізика	897	27,87
54 Хімія. Кристалографія. Мінералогія	339	10,5
55 Геологія. Науки про Землю	373	11,59
56 Палеонтологія	20	0,6
57 Біологічні науки загалом	282	8,76
58 Ботаніка	231	7,18
59 Зоологія	182	5,7
Усього	3 219	100

Таблиця 7

Розподіл публікацій за розділами УДК класу 6 Прикладні науки. Медицина. Техніка

Назва розділу УДК	Кількість записів	% від загальної кількості записів у розділі
60 Біотехнологія	16	0,24
61 Медичні науки	2 753	40,49
62 Інженерна справа. Техніка загалом	1 511	22,22
63 Сільське господарство та суміжні науки. Лісове господарство. Мисливство. Рибне господарство	1 593	23,43
64 Домоведення. Домашнє господарство. Комунальне господарство. Служба побуту	18	0,26
65 Організація та управління підприємствами зв'язку, транспорту, торгівлі, поліграфії. Бухгалтерська справа, рахівництво. Зв'язок з громадськістю	363	5,34
66 Хімічна технологія. Хімічна промисловість і споріднені галузі	394	5,8
67/68 Різні галузі промисловості та ремесла. Галузі промисловості та ремесла, що виробляють готову продукцію	144	2,12
69 Будівельна промисловість. Будівельні матеріали. Будівельно-монтажні роботи	7	0,1
Усього	6 799	100

Таблиця 8

Розподіл публікацій за розділами УДК класу 7 Мистецтво.
Декоративно-прикладне мистецтво. Ігри. Спорт

Назва розділу УДК	Кількість записів	% від загальної кількості записів у розділі
7.01/.09 Теорія та філософія мистецтва, методи, періоди, стилі, способи представлення (зображення)	65	10,47
71 Планування у межах адміністративно-територіальних одиниць. Планування у міській та сільській місцевостях. Ландшафти, парки. Сади	30	4,83
72 Архітектура	59	9,5
73/76 Образотворче мистецтво. Декоративно-прикладне мистецтво	219	35,26
77 Фотографія, техніка кінематографії та подібні процеси	2	0,32
78 Музика. Музичні інструменти	122	19,65
79 Видовищні види мистецтва. Розваги. Ігри. Спорт	124	19,97
Усього	621	100

У класі 8 Мова. Мовознавство. Лінгвістика. Література згруповано публікації з питань лінгвістики та літературознавства. У табл. 9 наведено результати аналізу тематичного розподілу публікацій за розділами цього класу.

У класі 9 Географія. Біографії. Історія подано матеріали з питань археології, географічних, історичних наук тощо. Результати аналізу тематичного розподілу публікацій відображено в табл. 10.

**Розподіл публікацій за розділами УДК класу 8 Мова. Мовознавство.
Лінгвістика. Література**

Назва розділу УДК	Кількість записів	% від загальної кількості записів у розділі
80 Загальні питання лінгвістики та літератури. Філологія	4	0,36
81 Лінгвістика. Мовознавство. Мови	239	21,15
82 Література. Літературознавство	491	43,45
821.0 Теорія художньої літератури. Дослідження літератури	396	35,04
Усього	1 130	100

Таблиця 10

Розподіл публікацій за розділами УДК класу 9 Географія. Біографії. Історія

Назва розділу УДК	Кількість записів	% від загальної кількості записів у розділі
902/904 Археологія. Передісторія. Археологічні пам'ятки	107	14,58
908 Кресзнавство	46	6,27
91 Географія. Географічні дослідження Землі та окремих країн. Подорожі. Регіональна географія	30	4,09
92 Біографічні дослідження	10	1,36
93/94 Історія	541	73,7
Усього	734	100

Для виявлення змін у найбільш досліджуваних напрямках розвитку науки у 2019 році відносно до 2018 року проведемо порівняльний кількісний аналіз публікацій за цих два роки за всіма класами УДК. Дані наведено в табл. 11.

У 2019 році серед напрямів наукових досліджень, відображених у науковій та суспільно значущій періодиці, переважають медичні науки — 2753 записи,

економіка — 1466, право — 1731, сільське господарство — 1593 та інженерна справа — 1511. Така тенденція характерна й для 2018 року, однак кількість публікацій з цих галузей менша: медичні науки — 2234 записи, економіка — 1159, право — 1418, сільське господарство — 1172 та інженерна справа — 851.

Загальна кількість публікацій за означеними класами УДК у 2019 році більша, ніж у 2018.

Таблиця 11

Кількість публікацій за класами УДК у 2019 році порівняно з 2018 роком

2018 рік	2019 рік
Клас 0 Загальний клас	
Найбільша кількість публікацій — у розділі 001 <i>Загальні питання науки та культури</i> — 444 записи, що становить 50,93% загальної кількості публікацій у цьому класі, найменша — у розділі 030 <i>Універсальні довідкові видання</i> — 3 записи, або 0,34%	Найбільша кількість публікацій — у розділі 001 <i>Загальні питання науки та культури</i> — 713 записів, що становить 62,05% загальної кількості публікацій у цьому класі, найменша — у розділі 030 <i>Універсальні довідкові видання</i> — 4 записи, або 0,35%
Клас 1 Філософія. Психологія	
Найбільша кількість публікацій — у розділі 159.9 <i>Психологія</i> — 247 записів, або 74,62%, найменша — у розділі 16 <i>Логіка. Епістемологія. Теорія пізнання. Методологія та логіка науки</i> — 10 записів, або 3,03%	Найбільша кількість публікацій — у розділі 159.9 <i>Психологія</i> — 450 записів, або 76,7%, найменша — у розділі 16 <i>Логіка. Епістемологія. Теорія пізнання. Методологія та логіка науки</i> — 9 записів, або 1,5%
Клас 2 Релігія. Теологія (богослов'я)	
Найбільша кількість публікацій — у розділі 27 <i>Християнство</i> — 70 записів, або 72,92%, найменша — у розділі 23 <i>Релігії, які виникли на Індійському субконтиненті</i> — 1 запис, або 0,75%	Найбільша кількість публікацій — у розділі 27 <i>Християнство</i> — 97 записів, або 72,4%, найменша — у розділі 23 <i>Релігії, які виникли на Індійському субконтиненті</i> — 1 запис, або 0,75%
Клас 3 Суспільні науки	
Найбільша кількість публікацій — у розділі 34 <i>Право. Юриспруденція</i> — 1418 записів, або 34,3%, найменша — у розділі 30 <i>Теорії, методологія та методи суспільних наук</i> — 15 записів, або 0,36%	Найбільша кількість публікацій — у розділі 34 <i>Право. Юриспруденція</i> — 1731 запис, або 30,62%, найменша — у розділі 30 <i>Теорії, методологія та методи суспільних наук</i> — 26 записів, або 0,46%
Клас 5 Математика та природничі науки	
Найбільша кількість публікацій — у розділі 53 <i>Фізика</i> — 514 записів, або 25,3%, найменша — у розділі 56 <i>Палеонтологія</i> — 6 записів, або 0,36%	Найбільша кількість публікацій — у розділі 53 <i>Фізика</i> — 897 записів, або 27,87%, найменша — у розділі 56 <i>Палеонтологія</i> — 20 записів, або 0,6%

Клас 6 Прикладні науки. Медицина. Техніка	
Найбільша кількість публікацій — у розділі 61 <i>Медицині науки</i> — 2234 записи, або 45,62%, найменша — у розділі 60 <i>Біотехнологія</i> — лише 1, що становить 0,02%	Найбільша кількість публікацій — у розділі 61 <i>Медицині науки</i> — 2753 записи, або 40,49%, найменша — у розділі <i>Будівельна промисловість. Будівельні матеріали. Будівельно-монтажні роботи</i> — 7, що становить 0,1%
Клас 7 Мистецтво. Декоративно-прикладне мистецтво. Ігри. Спорт	
Найбільша кількість публікацій — у розділі 73/76 <i>Образотворче мистецтво. Декоративно-прикладне мистецтво</i> — 148 записів, або 35,75%, найменша — у розділі 77 <i>Фотографія, техніка кінематографії та подібні процеси</i> — 3 записи, або 0,72%	Найбільша кількість публікацій — у розділі 73/76 <i>Образотворче мистецтво. Декоративно-прикладне мистецтво</i> — 219 записів, або 35,26%, найменша — у розділі 77 <i>Фотографія, техніка кінематографії та подібні процеси</i> — 2 записи, або 0,32%
Клас 8 Мова. Мовознавство. Лінгвістика. Література	
Найбільша кількість публікацій — у розділі 821.0 <i>Теорія літератури</i> — 275 записів, або 48,33%, найменша — у розділі 80 <i>Загальні питання лінгвістики та літератури. Філологія</i> — 2 записи, або 0,35%	Найбільша кількість публікацій — у розділі 82 <i>Література. Літературознавство</i> — 491 запис, або 43,45%, найменша — у розділі 80 <i>Загальні питання лінгвістики та літератури. Філологія</i> — 4 записи, або 0,36%
Клас 9 Географія. Біографії. Історія	
Найбільша кількість публікацій — у розділі 94 <i>Історія загалом</i> — 275 записів, або 58,02%, найменша — у розділі 92 <i>Біографічні дослідження</i> — 4 записи, або 0,84%	Найбільша кількість публікацій — у розділі 94 <i>Історія загалом</i> — 541 запис, або 73,7%, найменша — у розділі 92 <i>Біографічні дослідження</i> — 10 записів, або 1,36%

Висновки. Основні напрями наукових досліджень у 2019 році у порівнянні з попереднім роком залишилися незмінними. Найбільша кількість публікацій у базі даних "Літопис журнальних статей" за 2019 рік міститься у класі 6 *Прикладні науки. Медицина. Техніка* — 6799 записів, найменша — у класі 2 *Релігія. Теологія (богослов'я)* — 134 записи, так

само як і позаминулого року, проте кількість публікацій за цими класами була меншою: клас 6 *Прикладні науки. Медицина. Техніка* — 4898 записів, клас 2 *Релігія. Теологія (богослов'я)* — 96 записів.

Серед напрямів наукових досліджень в Україні переважають медичні науки, економіка, право, сільське господарство та інженерна справа.

Список використаної літератури

1. *Видання. Основні види. Терміни та визначення понять* : ДСТУ 3017:2015. — [На заміну ДСТУ 3017—95 ; чинний від 2016.07.01]. — Київ : УкрНДНЦ, 2016. — IV, 38 с.
2. *Видання. Оформлення публікацій у журналах і збірниках* : ДСТУ 7152:2010. — Чинний від 01.10.2010. — Вперше [зі скасуванням ГОСТ 7.5-88 ; чинний від 01.10.2010]. — Київ : Держспоживстандарт України, 2010. — 18 с. — (Інформація та документація).
3. *Визначення індексів УДК для наукових документів* : метод. рек. / [уклад.: М. Й. Ахвердова та ін.] ; Держ. наук. установа "Кн. палата України ім. Івана Федорова". — Вид. 2-ге, без змін. — Київ : Кн. палата України, 2017. — 31 с.
4. *Використання Універсальної десятикової класифікації при формуванні структури бібліографічних покажчиків* : інструкція / [уклад.: О. М. Устіннікова, О. В. Ключніченко, М. Й. Ахвердова]. — Вид. 2-ге, випр. та допов. — Київ : Кн. палата України, 2019. — с. 43.
5. *Добір журналів, періодичних (продовжуваних) збірників та матеріалів з них для відображення в ДБП України "Літопис журнальних статей"* : інструкція / Кн. палата України ; відп. викон. О. В. Виноградова. — Київ, 2002. — [10] арк.
6. *Індексування документів. Загальні вимоги до систематизації та предметизації* : ДСТУ ГОСТ 7.59:2003 (ГОСТ 7.59-2003 (ИСО 5963-85), ИДТ). — [Чинний від 2004.07.01]. — Київ, 2004. — [12] с. окр. паг. — (Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи).

Anna Dvornyk

Research of thematic orientation of publications in the scientific periodicals of Ukraine in 2019 by sections of the UDC

The article presents the results of the study of the "Chronicle of Journal Articles" database for 2019 and provides a comparative analysis of the most popular areas of research activities in Ukraine in 2018 and 2019 for all classes of the UDC.

Keywords: database; bibliographic information; bibliometric analysis; academic journals; Ukrainian science

References

1. *Vidannya. Osnovni vidi. Termini ta viznachennya ponyat* : DSTU 3017:2015. (2016). Kyiv: UkrNDNC.
2. *Vidannya. Ofornlennya publikacij u zhurnalakh i zbirkah* : DSTU 7152:2010. (2010). Kyiv: Derzhspozhivstandart Ukraini, 2010.
3. Ahverdova M. J. ta in. [uklad.]. (2017). *Viznachennya indeksiv UDK dlya naukovih dokumentiv* : metod. rek. Vid. 2-ge, bez zmin. Kyiv: Kn. palata Ukraini.
4. Ustinnikova O. M., Klyushnichenko O. V., Ahverdova M. J. [uklad.]. (2019). *Vikoristannya Universalnoyi desyatkovoyi klasi-fikaciyi pri formuvanni strukturi bibliografichnih pokazhchikiv* : instrukciya. Vid. 2-ge, vipr. ta dopov. Kyiv: Kn. palata Ukraini.
5. *Dobir zhurnaliv, periodichnih (prodovzhuvanih) zbirkiv ta materialiv z nih dlya vidobrazhennya v DBP Ukraini "Litopis zhurnalnih statej"* : instrukciya. (2020). Kyiv.
6. *Indeksuvannya dokumentiv. Zagalni vimogi do sistemativaciyi ta predmetizaciyi* : DSTU GOST 7.59:2003 (GOST 7.59-2003 (ISO 5963-85), IDT). (2004). Kyiv.

Надійшла до редакції 1 червня 2020 року

УДК 050(477)''2020''(045)

**Періодичні та продовжувані видання, випуск яких розпочато у 2020 році
(за матеріалами надходжень обов'язкових примірників у Книжкову палату України)**

Назва	Підзаголовок	Засновник	Місце видання	Періодичність	Редактор, телефон, телефакс
КИЇВ					
ГЕОІНЖЕНЕРІЯ= GEOENGINEERING	Науково-технічний журнал	Національний технічний університет України "Київський політехнічний інститут імені І. Сікорського"	Київ	—	Стовпник С.
КІБЕРНЕТИКА ТА КОМП'ЮТЕРНІ ТЕХНОЛОГІЇ	Збірник наукових праць	Інститут кібернетики імені В. М. Глушкова	Київ	Щоквартально	Сергієнко І. В. Тел. (044) 526-41-78
НАУКОВІ ПЕРСПЕКТИВИ	Журнал	Громадська організація "Всеукраїнська асамблея докторів наук з державного управління"	Київ	Двічі на рік	Жукова І. В.
УПРАВЛІННЯ ФІНАНСАМИ	Спеціалізований журнал	Товариство з обмеженою відповідальністю "Медіа-Про"	Київ	Щомісячно	Даниленко О. Тел. (044) 568-51-38
MEGATOUR=МЕГАТУР	Журнал	Товариство з обмеженою відповідальністю "Мегаріелті"	Київ	Щоквартально	Цалько Ю. Тел. (044) 594-30-30
ДНІПРОПЕТРОВСЬКА ОБЛАСТЬ					
CUSTOMS SCIENTIFIC JOURNAL	Збірник наукових праць	Університет митної справи та фінансів	Дніпро	Двічі на рік	Ченцов В. В. Тел. (099) 729-63-79
ІВАНО-ФРАНКІВСЬКА ОБЛАСТЬ					
МИСТЕЦТВО. КУЛЬТУРА. ОСВІТА = ART. CULTURE. EDUCATION	Збірник наукових праць	Державний вищий навчальний заклад "Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника"	Івано-Франківськ	Двічі на рік	Дутчак В.
РІВНЕНСЬКА ОБЛАСТЬ					
СУЧАСНЕ ІСЛАМОЗНАВСТВО	Науковий журнал	Національний університет "Острозька академія"	Острог	Щоквартально	Якубович Т.
ХАРКІВСЬКА ОБЛАСТЬ					
АНГЛІЙСЬКА МОВА: СУЧАСНІ ВЕКТОРИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ	Збірник статей	Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна	Харків	—	Самохіна В. О. [та ін.] Тел. (057) 707-51-44
АРХІВ КРИМІНОЛОГІЇ ТА СУДОВИХ НАУК	Науковий журнал	Харківський науково-дослідний інститут судових експертиз імені М. С. Бокаріуса	Харків	Двічі на рік	Клюєв О. М. Тел. (057) 370-91-94
AGRICULTURAL AND RESOURCE ECONOMICS: INTERNATIONAL SCIENTIFIC E-JOURNAL	Науковий рецензований журнал	Харківський національний технічний університет сільського господарства імені Петра Василенка	Харків	Щоквартально	Кучер А.
ЧЕРКАСЬКА ОБЛАСТЬ					
ІННОВАЦІЇ ТА ТЕХНОЛОГІЇ В СФЕРІ ПОСЛУГ І ХАРЧУВАННЯ = INNOVATIONS AND TECHNOLOGIES IN THE SERVICE SPHERE AND FOOD INDUSTRY	Науковий журнал	Черкаський державний технологічний університет	Черкаси	Двічі на рік	Чепурда Г. М. Тел. (0472) 33-08-75

Матеріал підготувала

Тетяна Черненко,

фахівець відділу наукового опрацювання обов'язкових примірників Книжкової палати України

Надійшов до редакції 17 серпня 2020 року

УДК 025.3:001.4](045)

DOI: 10.36273/2076-9555.2020.8(289).18-22

Наталія Зоріна,

науковий співробітник Державної науково-педагогічної
бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського,

e-mail: n.zorina@i.ua

ORCID: <https://orcid.org/000-0001-7627-7805>

До питання унормування термінології каталогізації: становлення й сучасні тенденції

Проаналізовано аспекти становлення української бібліотечно-інформаційної термінології та її трансформації в сучасних умовах, зокрема тенденції змін у термінологічній системі в контексті реформування бібліотечної галузі за інформатизації та переорієнтації на електронне середовище. Наголошено, що опанування сучасної наукової термінології фахівцями бібліотечно-інформаційної сфери є невіддільним складником їхнього професіоналізму, а формування термінологічної культури — вагомим чинником кваліфікаційної підготовки. Розглянуто значення поняття "термін" та його окремі характеристики. Зосереджено увагу на проблемі іноземних запозичень в українській бібліотечно-інформаційній термінології. Зауважено, що впровадження інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) у бібліотечній справі торкнулося насамперед процесів каталогізування документів, тож значну увагу приділено саме цій термінології. Розглянуто вплив процесів глобалізації, інтеграції й міжнародної співпраці на стан вітчизняної терміносистеми бібліотечної галузі. Питання стандартизації термінології є важливим та актуальним напрямом термінознавства, а отже одним із головних завдань стандартизації у бібліотечно-інформаційній галузі є робота з упорядкування терміновживання. Наголошено на потребі нормативного регулювання бібліотечно-інформаційної сфери відповідно до міжнародних стандартів, розроблення, узгодження та впровадження уніфікованої наукової термінології. Розглянуто її особливості з огляду на введення нового міжнародного стандарту RDA, проблеми його імплементації в Україні, а також питання гармонізації й впровадження міжнародних стандартів у вітчизняній бібліотечно-інформаційній сфері загалом, що є важливим чинником на шляху інтеграції до європейського та світового інформаційного простору.

Ключові слова: бібліотечно-інформаційна сфера; терміни; наукова термінологія; бібліотечно-інформаційна термінологія; термінологічна культура; запозичення в термінології; стандартизація; міжнародні стандарти

Постановка проблеми. Провідна роль у системі бібліотечно-інформаційного забезпечення національної освіти належить Державній науково-педагогічній бібліотеці України імені В. О. Сухомлинського НАПН України (далі — ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського) як науковій установі та головному координаційному, науково-методичному центру мережі освітянських бібліотек МОН України та НАПН України. Діяльність ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського спрямована на вдосконалення бібліотечно-інформаційного супроводу навчального процесу, зокрема впровадження досягнень науки, техніки, інноваційного досвіду в практику роботи закладів освіти та їхніх структурних підрозділів — бібліотек, сприяння освіті та самоосвіті педагогічних, науково-педагогічних кадрів, а також професійному розвитку й підвищенню кваліфікації працівників бібліотечно-інформаційної сфери системи освіти України [8].

Вагомим складником підготовки фахівця будь-якого профілю, зокрема розвитку його мовно-комунікативних навичок, є формування термінологічної культури. Це комплекс мовних і мовленнєвих знань та умінь особистості з вживання термінологічних одиниць, на основі якого формуються фахові компетентності [9; 11]. В умовах сьогодення це питання актуальне й для працівників бібліотечно-інформаційної галузі з огляду на трансформації, що в ній відбуваються. Широке впровадження ІКТ у процеси опрацювання бібліотечних фондів, збереження даних і надання доступу до інформаційного ресурсу сприяє розвитку іннова-

ційних напрямів та форм бібліотечної діяльності. Відбувається переорієнтування функцій наукових бібліотек на формування єдиного інформаційного середовища на основі об'єднання та взаємного використання ресурсів й інтегрування в регіональний, національний, європейський і світовий простори, що відкриває ширші можливості та перспективи організації повноцінного інформаційно-бібліографічного обслуговування користувачів наукової бібліотеки на якісно новому рівні. Водночас стрімкий розвиток технологій спричиняє суттєві зміни й поповнення у термінології бібліотечно-інформаційної сфери, що потребує від бібліотечних фахівців постійного професійного розвитку, вдосконалення й самовдосконалення, зокрема й формування термінологічної культури.

Наявність упорядкованої термінології в усіх сферах науки та практики є однією з важливих умов якісного забезпечення інформаційних потреб суспільства в нинішніх умовах. Терміносистема будь-якої науки має відповідати сучасному рівню її розвитку, тож цілком зрозуміло, що реформування бібліотечно-інформаційної галузі та зміни, що в ній відбуваються, призводять до перегляду чинних термінів й усталення нових. Оскільки змістове наповнення кожного терміна впливає на суть позначених процесів, дій, засобів, методів тощо, точне й чітке визначення понять є неодмінною умовою їх правильного розуміння та вживання [5].

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Питання формування й розвитку української наукової термінології, її теоретичних і практичних аспектів,

зокрема й термінології бібліотекознавства, вивчали Т. Панько, І. Кочан, Г. Мацюк [10], Г. Солоїденко [14], С. Зозуля (Кравченко) [4], Г. Євсєєва [3].

Грунтовне ретроспективне дослідження процесу становлення вітчизняної термінологічної науки здійснила Г. Солоїденко [14], розглянувши основні етапи її розвитку впродовж XX ст. та особливості формування на тлі ідеологічних, політичних та соціально-економічних умов, а також зміни, котрих зазнавала вітчизняна бібліотечна термінологія у певний історичний період.

Вивченню сучасного стану поняттєвого апарату бібліотечно-інформаційної сфери присвячено публікації Т. Добко [2], Г. Солоїденко [14], Н. Стрішенець [15—17], Г. Швецової-Водки [18]. Аспекти стандартизації наукової термінології, у тому числі й інформаційно-бібліотечної, з'ясували Г. Солоїденко [13], Н. Стрішенець [15; 17], О. Клименко [7]. Проблематиці розвитку сучасної термінології вітчизняної бібліотечно-інформаційної галузі в контексті впровадження міжнародних стандартів приділили увагу Н. Стрішенець [15], І. Антоненко [1], О. Клименко [7]. Особливості запозичення іншомовних термінів у сучасній бібліотечно-інформаційній термінології, питання їх взаємовідповідності українською та іноземними мовами досліджували Н. Стрішенець [16], С. Шестакова [20].

Мета статті — розглянути основні аспекти становлення української бібліотечно-інформаційної термінології та її трансформації, проаналізувати сучасний стан поняттєво-термінологічного апарату галузі й тенденції його розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. З усіх засобів природної мови, за допомогою яких можна передавати інформацію спеціального характеру, найінформативнішою є термінологічна лексика [9], що слугує важливим індикатором рівня розвитку наукової мови в суспільстві й науки загалом.

Розглянемо сутність поняття "*термін*". Словник української мови визначає його як слово або словосполучення, що означає чітко окреслене спеціальне поняття будь-якої галузі науки, техніки, мистецтва, суспільного життя тощо [12].

Згідно з ДСТУ 5034:2008. "Науково-інформаційна діяльність. Терміни та визначення понять", "термін — словесне позначення певного спеціального поняття в конкретній предметній сфері". Сучасне термінознавство визначає такі його характерні ознаки, як належність до конкретної термінологічної системи; наявність дефініції; точність; суворота нормативності; коректність; однозначність і відсутність синонімів й омонімів у межах однієї терміносистеми; офіційність; стандартизованість; стилістична нейтральність; відсутність експресивності; лаконічність, а також, що вкрай важливо, відповідність правилам і нормам мови; милозвучність [19].

Терміни класифікують на три групи: загальнонаукові; міжгалузеві; вузькоспеціалізовані [19]. **Загальнонаукові** поширені майже в усіх галузях наукових знань, як-от: аналіз, синтез, елемент, категорія, інформація, класифікація, комплекс, метод, об'єкт тощо. Ці лексеми мають міжпредметний характер і високий

ступінь абстрактності. **Міжгалузеві** позначають поняття суміжних наукових та науково-прикладних дисциплін і можуть функціонувати в різних галузевих терміносистемах, майже не змінюючи значення. **Вузькоспеціалізовані** відбивають специфіку конкретної галузі. Терміносистема бібліотечно-інформаційної сфери складається з лексем усіх означених груп.

Визначення спеціальних термінів зафіксовано в законодавчих документах, стандартах, спеціальних словниках, довідниках тощо, тож у професійному середовищі слід вживати стандартизовані терміни у значенні й формі, поданих у нормативних джерелах.

Актуальною є проблема запозичення термінів з інших мов, завдяки чому терміносистема поповнюється новими лексичними одиницями. В українській науковій термінології кількість запозичень завжди була значною, наприклад, у бібліотечно-бібліографічну сферу з грецької мови прийшли терміни "*бібліотека*", "*бібліографія*", "*каталог*", "*періодика*" "*тезаурус*" тощо; з латинської — "*документ*", "*інформація*" "*класифікація*", "*пагінація*", "*рубрика*", "*титул*". Поміж книгознавчих термінів переважають німецькі запозичення; багато лексем, утворених на греко-латинській основі, потрапили до української мови з англійської чи французької [16].

На різних етапах становлення вітчизняна бібліотечно-інформаційна термінологія зазнавала певних змін, зумовлених впливом політичних та ідеологічних чинників. За радянських часів її формування відбувалося переважно через дослівний переклад (калькування) з російської, що призвело до поширення не притаманних українській мові граматичних, стилістичних і правописних норм. Відповідно й процес запозичення з іноземних мов наукової, у тому числі й бібліотечної, термінології в Україні впродовж десятиліть відбувався здебільшого за посередництва російської мови [14; 16]. Усталення бібліотечно-інформаційної терміносистеми на питомій мовній основі стало можливим лише після здобуття нашою державою незалежності, коли українська мова набула соціально-політичного статусу [14].

Процеси глобалізації й інтеграції, що охоплюють майже всі сфери суспільного життя та діяльності, впливають і на стан термінології різних галузей науки й практики. Під впливом змін, що відбуваються в бібліотечно-інформаційній сфері через широке впровадження ІКТ, головним джерелом поповнення термінології стала англійська мова, що нині виконує роль міжнародної мови науки. Майже всі нові лексеми, пов'язані з інформаційними технологіями, є англомовними запозиченнями, як-от терміни програмного забезпечення, назви сучасних видів документів і носіїв інформації, процесів та операцій тощо [16].

Особливе місце поміж запозичень належить інтернаціоналізму, тобто міжнародним термінам, що вживаються не менш як у трьох неспоріднених мовах і зазвичай мають греко-латинську основу. Ці лексеми збігаються за значенням і схожі за вимовою у різних мовах [10; 16].

Наявні різні погляди щодо іншомовних запозичень у термінології, однак загалом ставлення до цієї

проблематики толерантне, адже багато фахівців вважають запозичення природним компонентом еволюції мови за умови розумного балансу й гармонійного поєднання тенденції до інтернаціоналізації та збереження національної самобутності української термінології. Запозичення доцільні тоді, коли відповідають життєвим і професійним потребам, а їх упровадження не порушує специфіки національної терміносистеми [10; 16; 20].

Одним із найважливіших і найрозвиненіших напрямів бібліотечно-бібліографічної діяльності є процес каталогізування. У сучасних наукових бібліотеках електронні каталоги слугують основним інструментом доступу до інформаційних ресурсів, а електронна каталогізація, зберігаючи принципи традиційного опрацювання документів, надає значно більше можливостей і каталогізаторам під час опрацювання документів, і користувачам у процесі інформаційного пошуку. Термінологія сучасної каталогізації, що становить одну з найрозробленіших підсистем терміносистеми бібліотекознавства, поєднує практичний досвід багатьох поколінь каталогізаторів і термінологію суміжних галузей знань.

Від другої половини ХХ ст. термінологія наукового опрацювання документів, передусім каталогізації й систематизації, зазнала відчутних змін, зумовлених трансформацією структури бібліотечної діяльності. Професійна наукова лексика цієї сфери істотно оновилася та збагатилася значною кількістю слів, пов'язаних із застосуванням комп'ютерних технологій і сучасних методів каталогізування. Поміж них є як загальнонаукові терміни з інформатики, що набули поширення в багатьох галузевих терміносистемах, так і вузькоспеціальні, пов'язані безпосередньо з процесами каталогізування. Термінологія бібліотечно-інформаційної сфери не ізольована, а тісно пов'язана з терміносистемами багатьох наукових дисциплін і галузей знань, що взаємодіють між собою — інформаційними, книгознавчими, документознавчими, соціальних комунікацій тощо [4; 14].

Інтеграція вітчизняних наукових бібліотек до світового інформаційного простору, зокрема співпраця у сфері електронної каталогізації, потребує нормативного регулювання бібліотечно-інформаційної сфери відповідно до міжнародних стандартів, розроблення, узгодження та впровадження уніфікованої наукової термінології [1; 7].

Одним із головних завдань стандартизації у бібліотечно-інформаційній галузі є робота з упорядкування терміновживання. Стандартизація термінології як важливий та актуальний напрям термінознавства передбачає діяльність, спрямовану на фіксацію однієї форми термінологічної одиниці за визначеним поняттям і закріплення її у спеціальних документах. "Термін-еталон" має відповідати лінгвістичним та логічним вимогам, використовуватися і в межах певної терміносистеми, і на міжгалузевому рівні [10; 14].

За радянських часів стандартизація відбувалася на всесоюзному рівні, тож Україна керувалася винятково російськомовними нормативними документами

СРСР. Єдиним україномовним стандартом у бібліотечно-інформаційній галузі був республіканський стандарт УРСР 1743—76 "Скорочення українських слів і словосполучень в бібліографічному описі", розроблений Книжковою палатою УРСР за участю фахівців Державної бібліотеки УРСР імені КППС (нині — Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого). Після розпаду СРСР постало питання щодо розроблення власних національних стандартів [14].

Від 1991 р. і до сьогодні в напрямі стандартизації в бібліотечно-інформаційній сфері відбулися суттєві зрушення й зміни, проте й досі є чимало нерозв'язаних питань, поміж яких і проблема узгодженості з міжнародними нормативами. Після підписання Угоди про асоціацію з ЄС Україна має певні зобов'язання з виконання низки критеріїв співпраці, серед яких ухвалення й адаптація європейських і міжнародних стандартів, зокрема в бібліотечно-інформаційній сфері, для безперешкодного обміну бібліографічною та іншою інформацією, створення механізмів їх упровадження, застосування та реалізації на національному рівні [17]. У бібліотечно-інформаційній галузі методом підтвердження було ухвалено (з набуттям чинності від 1.09.2016) низку стандартів Міжнародної організації зі стандартизації (ISO) [17]. Однак у закордонному бібліотекознавстві використовують й інші методи їх розроблення, наприклад, найвідомішим нині міжнародним стандартом є "Опис та доступ до ресурсу" (Resource Description and Access — RDA), призначений для електронного середовища та розроблений завдяки співпраці основних англо-американських каталогізаційних спільнот [17]. В основу RDA покладено *Функціональні вимоги до бібліографічних записів (FRBR)*, *Функціональні вимоги до авторитетних даних (FRAD)* та *Функціональні вимоги до авторитетних записів предметних рубрик (FRSAD)*, створені робочими групами Міжнародної федерації бібліотечних асоціацій та установ (ІФЛА). У 2017 р. розроблено *Бібліотечну еталонну модель від ІФЛА. Концептуальна модель для бібліографічної інформації (IFLA Library Reference Model. A Conceptual Model for Bibliographic Information — IFLA LRM)* ґрунтується на трьох зазначених концептуальних моделях — FRBR, FRAD і FRSAD. RDA впроваджено у багатьох національних, університетських та інших бібліотеках Європи й світу. Стандарт охоплює термінологію FRBR, що має певні особливості, є новою та доволі складною, а отже викликає дискусії у колі закордонних фахівців [15].

Як будь-яка інша галузь науки й практики, бібліотекознавство має власну, притаманну тільки йому систему понять, закріплену спеціальними термінами. Проте у процесі реформування й розвитку галузі змінюються підходи до каталогізації, тож її терміносистема також зазнає змін. Наприклад, слово "бібліотека" походить від грецьких лексем "biblion" — книга і "theke" — сховище, позаяк упродовж століть бібліотечна діяльність передбачала роботу з книгами та іншими друкованими виданнями. Розвиток ІКТ і носіїв інформації зумовили поширення у вітчизняній

бібліотечній практиці терміна "документ", що охоплював усі різновиди матеріалів, зібраних у бібліотечних фондах. Подальший розвиток цифрових технологій і переведення каталогів в онлайн-середовище потребували нових дефініцій, що сприяло розробленню й упровадженню міжнародного стандарту RDA. Зокрема, в ньому немає терміна "документ", натомість запропоновано "ресурс". Поняття "каталогізація" (*cataloguing*) було замінено на термін "опис ресурсу" (*resource description*), пов'язаний з електронним середовищем. Назва стандарту "Опис та доступ до ресурсу" свідчить про те, що бібліографічному опису підлягає не "документ", а "ресурс", що може бути як матеріальним, так і нематеріальним, наприклад, вебресурс [14; 15].

Процес упровадження RDA в Україні вже має певні результати, проте нині, як зазначає Н. Стрішенець, "...переважна більшість інтегрованих бібліотечних систем, що використовуються в українських бібліотеках, навряд чи спроможні підтримувати функціонування нового стандарту" [17]. Розв'язання цього питання потребує часу, значних зусиль і ресурсів.

Фахівці ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського зосереджують увагу на проблемах сучасної терміно-

логії, розвитку поняттєвого апарату бібліотекознавства та бібліографознавства. У 2012 р. вони підготували тлумачний термінологічний словник "Інформаційні ресурси. Словник законодавчої та стандартизованої термінології" [6], що містить майже 1700 основних термінів на позначення процесів створення, формування, зберігання, використання й поширення інформаційних ресурсів у суспільстві. Під час виконання наукового дослідження "Інформаційні ресурси освітянських бібліотек у розвитку педагогіки, психології та освіти" (2020—2022; наук. кер. — Л. Пономаренко, канд. наук із соц. комунікацій) актуалізовано проблему створення довідкового видання "Каталогізування документів: короткий термінологічний словник".

Висновки. Гармонізація та впровадження в Україні міжнародних стандартів, зокрема узгодження української бібліотечної термінології з міжнародними стандартами, є вагомим чинником на шляху входження нашої країни до єдиного європейського та світового інформаційного простору. Під впливом трансформації бібліотечно-інформаційної галузі в умовах переорієнтації на електронне середовище відбуваються суттєві зміни в теорії та методиці каталогізації, що зумовлює постійне поповнення й збагачення бібліотечної термінології.

Список використаної літератури

1. Антоненко І. Поняттєве забезпечення авторитетного контролю / Ірина Антоненко // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. — 2013. — Вип. 37. — С. 7—18.
2. Добко Т. До питання розвитку термінології бібліотечно-інформаційної сфери / Тетяна Добко // Вісник Книжкової палати. — 2011. — № 8. — С. 1—4.
3. Євсєєва Г. П. Українська термінологія як об'єкт державної мовної політики України / Г. П. Євсєєва // Наукові записки [Національного університету "Острозька академія"]. Сер.: Філологічна. — 2013. — Вип. 36. — С. 19—22. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2013_36_8. — Назва з екрана (дата звернення: 19.06.2020).
4. Зозуля С. М. Бібліотечно-інформаційна сфера України: сучасний стан / Світлана Зозуля // Вісник Книжкової палати. — 2016. — № 1. — С. 22—26.
5. Зоріна Н. Відображення сучасної освітньої термінології в авторитетному файлі "Предметні заголовки" / Наталія Зоріна // Вісник Книжкової палати. — 2018. — № 9 (266). — С. 19—24.
6. Інформаційні ресурси : слов. законодав. та стандартиз. термінології / НАПН України ; ДНПБ ім. В. О. Сухомлинського ; [уклад.: П. І. Рогова, Я. О. Чепуренко, С. М. Зозуля, І. Г. Лобановська ; наук. ред. П. І. Рогова ; літ. ред.: С. М. Зозуля, І. П. Білоцерківець]. — Київ : Нілан-ЛТД, 2012. — 283 с.
7. Клименко О. Базові засади імплементації міжнародних нормативних документів у діяльність наукових бібліотек України: термінологічний аспект / Оксана Клименко // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. — 2017. — Вип. 48. — С. 184—201.
8. Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні / Нац. акад. пед. наук України ; [редкол.: В. Г. Кремень (голова), В. І. Луговий (заст. голови), А. М. Гуржій (заст. голови), О. Я. Савченко (заст. голови)]; за заг. ред. В. Г. Кременя. — Київ : Педагогічна думка, 2016. — 448 с.
9. Огар Е. І. Українська видавнича термінологія: нормалізаційні та функціональні аспекти / Е. І. Огар — Режим доступу: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=2399>. — Назва з екрана (дата звернення 19.06.2020).
10. Панько Т. І. Українське термінознавство / Панько Т. І., Кочан І. М., Мацюк Г. П. — Львів, 1994. — 216 с. — Режим доступу: <http://g.lekciya.com.ua/doc/2312/index.html> — Назва з екрана (дата звернення 19.06.2020).
11. Семенов О. М. Культура наукової української мови : навч. посіб. / О. М. Семенов. — 2-ге вид., стереот. — Київ : Академія, 2012. — 216 с.
12. Словник української мови: в 11 томах / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. — Київ : Наукова думка, 1970—1980. — Т. 10. — С. 88. — Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/termin> (дата звернення 19.06.2020).
13. Солоїденко Г. І. Стандартизація у бібліотечній галузі: підсумки 26-річної діяльності / Галина Солоїденко // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. — 2017. — Вип. 48. — С. 32—44.
14. Солоїденко Г. І. Українська бібліотечна термінологія: становлення та основні етапи розвитку / НАН України. Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. — Київ, 2010. — 204 с.
15. Стрішенець Н. В. Новый международный стандарт каталогизации / Н. В. Стрішенець // Библиотеки национальных академий наук: проблемы функционирования. — 2014. — Вып. 12. — С. 201—209.
16. Стрішенець Н. Запозичення в українській бібліотечно-інформаційній термінології / Надія Стрішенець // Бібліотечний вісник. — 2007. — № 2. — С. 20—25.
17. Стрішенець Н. Стандартизація в діяльності сучасних бібліотек / Надія Стрішенець // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. — 2017. — Вип. 48. — С. 92—99.

18. Швецова-Водка Г. М. Вступ до бібліографознавства : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Г. М. Швецова-Водка. — Київ : Кондор, 2004. — 217 с.
19. Шевчук С. Українська мова за професійним спрямуванням : підручник / С. Шевчук, І. Клименко. — 4-те вид., випр. і доп. — Київ : Алерта, 2014. — 696 с.
20. Шестакова С. О. Пуристичні тенденції в українському термінознавстві / Шестакова С. О. // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія. — 2016. — № 20. — Том 1. — С. 51—53.

Nataliya Zorina

On the issue of standardization of cataloging terminology: formation and current trends

Some aspects of formation of Ukrainian library and information terminology and its transformation in modern conditions are considered, in particular tendencies of changes in terminology in the context of reforming of library branch in the conditions of informatization and its reorientation to the electronic environment. It is emphasized that the possession of modern scientific terminology by library and information specialists is an important component of their professionalism, and the formation of terminological culture is an important factor in professional training. The meaning of the term "term" and some of its characteristics are considered. The problem of foreign borrowings in the Ukrainian library and information terminology is paid attention. It is noted that the introduction of information and communication technologies in the library business primarily affected the processes of cataloging documents, so much attention is paid to the terminology of cataloging. The influence of the processes of globalization, integration and international cooperation on the state of the terminology of the library industry in Ukraine is considered. The issue of standardization of terminology is an important and relevant area of terminology, so one of the main tasks of standardization in the library and information field is to work on streamlining the use of terms. The need for normative regulation of the library and information sphere in accordance with international standards, development, harmonization and implementation of unified scientific terminology is noted. Some aspects and peculiarities related to terminology in connection with the introduction of a new international RDA standard, as well as the problems of implementation of this standard in Ukraine are considered. Emphasis is placed on the problem of harmonization and implementation in Ukraine of international standards in the field of library and information, which is an important factor on Ukraine's path to the European and world information space.

Keywords: library and information sphere; terms; scientific terminology; library and information terminology; terminological culture; borrowing in terminology; standardization; international standards

References

1. Antonenko I. (2013). Ponyattyeve zabezpechennya avtorytetnogo kontrolyu. *Naukovi praci Nacionalnoyi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskogo*, 37, pp. 7—18.
2. Dobko T. (2011). Do pytannia rozvytku terminolohii bibliotечно-informatsiinoi sfery. *Visnyk Knyzhkovoї palaty*, 8, pp. 1—4.
3. Yevsyeyeva G. P. (2013). Ukrayinska terminologiya yak obyekt derzhavnnoi movnoyi polityky Ukrainy. *Naukovi zapysky [Nacionalnogo universytetu "Ostrozka akademiya"]*, ser. *Filologichna*, 36, pp. 19—22. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2013_36_8 [Accessed 19.06.2020].
4. Zozulya S. M. (2016). Bibliotечно-informacijna sfera Ukrainy: suchasnyj stan. *Visnyk Knyzhkovoї palaty*, 1, pp. 22—26.
5. Zorina N. (2018). Vidobrazhennya suchasnoyi osvithnoyi terminologiyi v avtorytetnomu fajli "Predmetni zagolovky". *Visnyk Knyzhkovoї palaty*, 9 (266), pp. 19—24.
6. *Informatsiini resursy : slovnyk zakonodavchoi ta standartyzovanoi terminolohii* (2012). Kyiv: Nilan-LTD.
7. Klymenko O. (2017). Bazovi zasady implementaciyi mizhnarodnykh normatyvnykh dokumentiv u diyalnist naukovykh bibliotek Ukrainy: terminologichnyj aspekt. *Naukovi praci Nacionalnoyi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskogo*, 48, pp. 184—201.
8. *Nacionalna dopovid pro stan i perspektyvy rozvytku osvity v Ukraini*. (2016). Kyiv: Pedagogichna dumka.
9. Ogar E. I. Ukrayinska vydavnycha terminologiya: normalizacijni ta funkcionalni aspekty. Available at: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=2399> [Accessed 19.06.2020].
10. Panko T. I., Kochan I. M., Macyuk G. P. (1994) *Ukrayinske terminoznavstvo*. Lviv. Available at: <http://g.lekciya.com.ua/doc/2312/index.html> [Accessed 19.06.2020].
11. Semenog O. M. (2012). *Kultura naukovoї ukrajinskoyi movy*. Kyiv: Akademiya.
12. *Slovnyk ukrajinskoyi movy: v 11 tomah*. (1970—1980). Kyiv: Naukova dumka. Available at: <http://sum.in.ua/s/termin> [Accessed 19.06.2020].
13. Soloidenko G. I. (2017). Standartyzaciya u bibliotечnij galuzi: pidsumky 26-richnoyi diyalnosti. *Naukovi praci Nacionalnoyi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskogo*, 48, pp. 32—44.
14. Soloidenko G. I. (2010). *Ukrayinska bibliotечna terminologiya: stanovlennya ta osnovni etapy rozvytku*. Kyiv: Nacz. b-ka Ukrainy im. V. I. Vernadskogo.
15. Strishenets N. V. (2014). Novyj mezhdnarodnyj standart katalogizacii. *Biblioteki nacionalnyh akademij nauk: problemy funkcionirovaniya*, 12, pp. 201—209.
16. Strishenets N. (2007). Zapozychennya v ukrajinskij bibliotечно-informacijnij terminologiyi. *Bibliotечnyj visnyk*, 2, pp. 20—25.
17. Strishenets N. (2017). Standartyzaciya v diyalnosti suchasnykh bibliotek. *Naukovi praci Nacionalnoyi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskogo*, 48, pp. 92—99.
18. H. Shvecova-Vodka G. M. (2004). *Vstup do bibliografознавства*. Kyiv: Kondor.
19. Shevchuk S., Klymenko I. (2014). *Ukrayinska mova za profesijnym spryamuvannjam*. Kyiv: Alerta.
20. Shestakova S. O. (2016). Purystychni tendenciyi v ukrajinskomu terminoznavstvi. *Naukovyj visnyk Mizhnarodnogo humanitarnogo universytetu. Ser.: Filologiya*, 20 (1), pp. 51—53.

Надійшла до редакції 28 липня 2020 року

Галина Колоскова,
аспірантка ХДАК, провідний бібліотекар ДМКЗК ЦСПБ для дорослих,
e-mail: romantik_@i.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5311-7518>

Бібліотечно-інформаційні комунікації як засіб забезпечення інформаційних потреб віддалених користувачів

Статтю присвячено актуальній проблемі формування та розвитку бібліотечно-інформаційного потенціалу м. Дніпра, пов'язаній із бібліотечно-інформаційним обслуговуванням віддаленої аудиторії за умов формування бібліотеками власних електронних інформаційних ресурсів, продуктів і послуг з метою оперативного, змістовного та якісного забезпечення інформаційних потреб сучасних користувачів у контексті інформатизації міста й регіону.

Дослідження бібліотечно-інформаційних комунікацій як засобу забезпечення інформаційних потреб віддалених користувачів є актуальним, оскільки головне завдання книгозбірень у традиційному та електронному просторах передусім становить інформаційний супровід освітньої, наукової, дослідної діяльності через комплексування якісного бібліотечного фонду, формування та розвитку системи електронних інформаційних ресурсів, продуктів і послуг, надання доступу до них, а також якнайповніше забезпечення інформаційних потреб усіх категорій користувачів. Виконання цих завдань відбувається за умови поступової інформатизації регіону, впровадження новітніх комп'ютерних технологій і засобів телекомунікаційного зв'язку, що стають найважливішим стратегічним ресурсом і забезпечують використання бібліотечно-інформаційного потенціалу в науковій, суспільній і культурній сферах.

На підґрунті аналізу фахових публікацій проаналізовано визначення терміна "соціальні комунікації" провідними бібліотечнознавцями. Розглянуто періоди розвитку соціальних комунікацій під впливом часу, технологій та інформаційних потреб суспільства. Досліджено бібліотечно-інформаційні комунікації на сайтах бібліотек м. Дніпра залежно від видів та призначення. Визначено роль бібліотечно-інформаційних комунікацій у забезпеченні інформаційних потреб віддалених користувачів.

Ключові слова: бібліотека; місто; регіон; бібліотечно-інформаційні комунікації; сервіси; інформаційні потреби; користувачі

Постановка проблеми. Оскільки нині соціальні комунікації зазнають значного впливу інформаційно-комунікаційних технологій, неминучою є докорінна трансформація видової структури бібліотечних фондів, зумовлена законом метаморфізму бібліотек [4].

Сучасна книгозбірня є складовою частиною системи соціальних комунікацій суспільства, що утворюється установами, пов'язаними з будь-якими способами фіксації й перероблення документів, інформації та знань, що сприяють інформаційному обмінові, налагодженню стійких комунікаційних зв'язків, функціонуванню суспільної свідомості й розвитку соціального інтелекту [5, с. 10]. Саме тому в контексті інформатизації м. Дніпра особливої ваги набувають бібліотечно-інформаційні комунікації для оперативного та якісного забезпечення інформаційних потреб віддалених користувачів.

Мета статті — проаналізувати бібліотечно-інформаційні комунікації на сайтах бібліотек м. Дніпра відповідно до видів і призначення, визначити їх роль у забезпеченні інформаційних потреб віддаленої аудиторії.

З цією метою наведено варіанти визначення терміна "соціальні комунікації" та його трактування провідними бібліотечнознавцями; розглянуто періоди розвитку зазначених комунікацій під впливом часу, технологій та інформаційних потреб суспільства.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій свідчить про те, що наукове осмислення процесу розвитку соціальних інформаційних комунікацій, їх ролі й значення відбувається у площині пошуку оптимальних механізмів стійкого інформаційного обміну між суб'єктами, зокрема й через надання онлайн-доступу до інформаційних ресурсів; наповнення перевіреною інформацією каналів її циркуляції,

забезпечення постійного доступу до наявних обсягів даних. Результати цих досліджень висвітлювали вітчизняні науковці О. Онищенко, В. Горовий [2; 3], С. Горова, Т. Гранчак, С. Хоперський, Ю. Половинчак, Л. Чуприна, В. Бондаренко, Т. Горенко та інші.

Проблеми діяльності бібліотечних установ в умовах інформатизації, теоретичні аспекти розвитку їхніх електронних ресурсів у сучасному інформаційному середовищі та питання налагодження міжкультурних комунікацій, вільного доступу до глобальних ресурсів з'ясували І. Антоненко, І. Давидова [5], В. Льганаєва [8], Л. Костенко, О. Онищенко, А. Соляник, Л. Філіпова, Т. Ярошенко, А. Земсков, Т. Єременко, О. Лаврик, Т. Майстрович, Я. Шрайберг.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сучасному етапі бібліотека розширює традиційні функції сховища документів, трансформуючись у багатопрофільний інформаційний центр, діяльність якого спрямована на якнайповніше забезпечення потреб суспільства й передбачає використання об'єднаних фондів та обслуговування індивідуальних і корпоративних користувачів. Водночас розширюється процес входження бібліотек у сучасну систему соціальних інформаційних комунікацій [12, с. 112].

На думку В. Горового [2], під соціальними інформаційними комунікаціями слід розуміти комунікації, призначені для забезпечення суспільно значущою інформацією всіх елементів соціальної структури суспільства, налагодження інформаційного обміну в інтересах його існування й розвитку. Оскільки наразі немає загальноприйнятого визначення терміна "соціальна комунікація", вважаємо за доцільне навести дефініції провідних дослідників галузі (табл. 1).

Визначення терміна "соціальна комунікація"

Термін	Визначення
Соціальна комунікація	"Обмін між людьми або іншими соціальними суб'єктами цілісними знаковими повідомленнями, у яких відображені інформація, знання, ідеї, емоції тощо, обумовлений цілим рядом соціально значущих оцінок, конкретних ситуацій, комунікативних сфер і норм спілкування, прийнятих у даному суспільстві" [14]
Соціальна комунікація (за Г. Почепцовим)	"1) Передача інформації, ідей, емоцій у вигляді знаків, символів; 2) процес, що пов'язує частини соціальної системи одна з одною; 3) механізм, що дозволяє визначати поведінку іншої людини" [14]
Соціальна комунікація	"Соціальні комунікації — це процес, який відбувається серед людей і для людей" [6]
Соціальні комунікації (за В. Різуном)	"1) Різні види організованої публічної інституціалізованої взаємодії (комунікаційної діяльності) у суспільстві між соціальними інститутами й споживачами відомостей, які продукуються, зберігаються та поширюються цими інститутами; 2) за допомогою комунікаційних технологій та технологічно визначених каналів, способів і засобів зв'язку; 3) за наявності виробництва відомостей (соціальної інформації); 4) які створюються залежно від потреб, мети, завдань і стратегічно спрямовані на формування соціального поля, громадської думки, впливають на прийняття рішень у соціумі; 5) це такі види комунікаційної діяльності, які передбачають утворення суспільної комунікаційної системи, що функціонує за законами спілкування і включає соціально-комунікаційні інститути, тобто такі соціальні інститути, які спеціалізуються на комунікаційній діяльності" [15]
Соціальна комунікація	"Галузь наукового знання, що займається вивченням процесів поширення і циркуляції інформації в суспільстві" [17]
Соціальна комунікація	"Соціальна комунікація — складне суспільне явище, що включає сукупність ідей, теорій, стосунків, організацій і установ" [17]
Соціальні комунікації (за О. Холодом)	"Галузь знань, що вивчає організаційно впорядковану систему документів, їхні масиви, продукти засобів масової комунікації та інформаційні технології, що забезпечують реалізацію інформаційних процесів і намірів за безпосередньої участі членів комунікативного процесу" [18, с. 35]

Попри варіативність наведених трактувань, основною метою всіх видів комунікацій є трансляція інформації та здобуття нового знання. Соціальні комунікації, від періоду виникнення й донині, роз-

вивалися залежно від часу, інформаційних потреб суспільства й технологій. Далі розглянемо етапи еволюції соціальних (інформаційних) комунікацій, наведені в табл. 2 [19].

Таблиця 2

Етапи еволюції соціальних (інформаційних) комунікацій

Етапи	Характеристики
1-й етап (до другої половини XIX ст.)	"Ручна" інформаційна технологія, інструментарій якої становили: перо, чорнильниця, книга. Комунікації здійснювалися через надсилання поштою листів, пакетів, депеш. Основна мета технології — подання інформації в потрібній формі
2-й етап (від кінця XIX ст.)	"Механічна" технологія з досконалішими засобами доставляння пошти, інструментарій якої становили: друкарська машинка, телефон, диктофон. Основна мета — подання інформації в потрібній формі зручнішими засобами
3-й етап (40—60-ті рр. XX ст.)	"Електрична" технологія, інструментарій якої становили: великі ЕОМ і відповідне програмне забезпечення, електричні друкарські машинки, ксерокси, портативні диктофони. Основне завдання зміщується з форми подання інформації на її зміст
4-й етап (від початку 1970-х рр.)	"Електронна" технологія, основним інструментарієм якої слугують великі ЕОМ, автоматизовані системи управління (АСУ) й інформаційно-пошукові системи з широким спектром базових і спеціалізованих програмних комплексів

Етапи	Характеристики
5-й етап (від середини 1980-х рр.)	"Комп'ютерна" ("нова") технологія, основним інструментарієм якої є персональний комп'ютер із широким спектром стандартних програмних продуктів різноманітного призначення. На цьому етапі відбувався процес персоналізації АСУ, що виявляється у створенні систем підтримки ухвалення рішень певними спеціалістами. Подібні системи мають вбудовані елементи аналізу й штучного інтелекту для різних рівнів управління, реалізуються на персональному комп'ютері та використовують телекомунікації. Завдяки переходу на мікропроцесорну базу суттєвим змінам піддаються й технічні засоби побутового, культурного та іншого призначення
6-й етап — "мережева технологія"	Перебуває на стадії становлення, іноді її вважають частиною комп'ютерних технологій; наразі широко використовують у різних галузях у глобальних і локальних комп'ютерних мережах. У найближчому майбутньому технології прогнозують бурхливе зростання, зумовлене популярністю глобальної комп'ютерної мережі Інтернет

Зауважимо, що бібліотечна діяльність безпосередньо пов'язана з чотирма останніми етапами еволюції суспільних комунікаційних технологій, починаючи з писемності, коли з'явився документ, котрий можна було зберігати та надавати для використання. Завдяки книгодрукуванню значно збільшилися обсяги трансляції знань у просторі й часі, що зумовило потребу кумуляції та надання доступу до тиражованої інформації, а отже й розвиток бібліотек. Удосконалення засобів поширення та відтворення даних через упровадження нових інформаційно-бібліотечних технологій сприяло зростанню соціальної значущості цих установ й усталенню їхніх соціальних функцій [11].

Глобальна інформатизація суспільства вплинула на трансформацію бібліотечно-інформаційної діяльності, її перехід на якісно новий рівень, що охоплює високотехнологічні види ресурсів, послуг і сервісів. Поступово бібліотеки входять до інформаційного простору міста та регіону як вагома складова частина.

Сучасний інформаційний простір — це складна система різноманітних суб'єктів, що у процесі розвитку набула характерних рис цілісного соціального організму. Її функціонування забезпечується насам-

перед розвитком відповідних соціальних інформаційних комунікацій, що постійно вдосконалюються відповідно до зростання потреб суб'єктів [13]. Елементами системи інформаційних комунікацій в електронному просторі м. Дніпра є бази та банки даних, електронні архіви, музеї, депозитарії державних інформаційних ресурсів, інформаційні портали, бібліотечні електронні інформаційні ресурси, послуги, сервіси, центри інформації з відповідними продуктами й послугами, система масової інформації, інтернет-провайдери, телекомунікації, регіональний сегмент інтернету.

Бібліотеку слід розглядати як важливий елемент системи інформаційних комунікацій міста, оскільки це структура, діяльність якої має документно-комунікаційну сутність, пов'язану з документними фондами, ресурсами й системою інформаційного сервісу. Нині її дедалі частіше трактують як базову соціально-комунікативну структуру, що концентрує комунікаційну культуру суспільства й забезпечує комунікаційні процеси з використанням документів, інформації та знань [5]. Сучасні інформаційні комунікації мають певні властивості й характеристики та залежать від різноманітних чинників, наведених у табл. 3 [3, с. 24].

Таблиця 3

Властивості сучасних інформаційних комунікацій

Характеристики	Властивості
Чинники, від яких залежать інформаційні комунікації	Базуються на виробничих відносинах і залежать від їхнього рівня розвитку та від стану відповідних продуктивних сил
Мета функціонування	Об'єднання потрібних для існування суспільства видів діяльності, координація в його інтересах цілеспрямованого функціонування соціальних інститутів, окремих членів соціуму, забезпечення обміну результатами матеріального та духовного виробництва
Елементи універсальної схеми соціальних інформаційних комунікацій	Універсальна схема соціальних інформаційних комунікацій містить, крім об'єкта, що передається, два чи більше суб'єкти, кожен з яких може, зі свого боку, охоплювати окрему людину, групу людей аж до суспільства загалом. У соціальних інформаційних комунікаціях об'єктом є соціальна інформація, що функціонує в суспільстві

Етапи	Характеристики
Засоби, за допомогою яких передається соціальна інформація	Будь-які з відомих нині матеріальних носіїв до носіїв електронної інформації включно, а також технічні та інші пристрої, що забезпечують трансляцію інформації на певних носіях
Форми трансляції соціальної інформації	Усі вироблені практикою соціального інформування жанри електронної інформації, друкованого слова, мови, науки, всіх видів мистецтв, символіки, народної творчості тощо

Традиційне розуміння бібліотеки як окремого документного фонду змінюється завдяки підходу до неї як до інформаційно-комунікаційної установи, що не лише акумулює зовнішні бази даних та створює власні, а й надає доступ до світових інформаційних ресурсів. Інноваційні процеси суттєво впливають на розгортання комунікативної функції книгозбірень, що реалізується через використання сучасних автоматизованих бібліо-

течно-інформаційних систем і мережових технологій пошуку та опрацювання інформації [5, с. 9].

Під впливом інформатизації бібліотечної галузі до традиційних ресурсів і послуг додаються електронні. Інформаційні ресурси, послуги та сервіси, репрезентовані на бібліотечному сайті, розглядаємо як бібліотечно-інформаційні комунікації, покликані забезпечувати інформаційні потреби віддалених користувачів (схема 1).

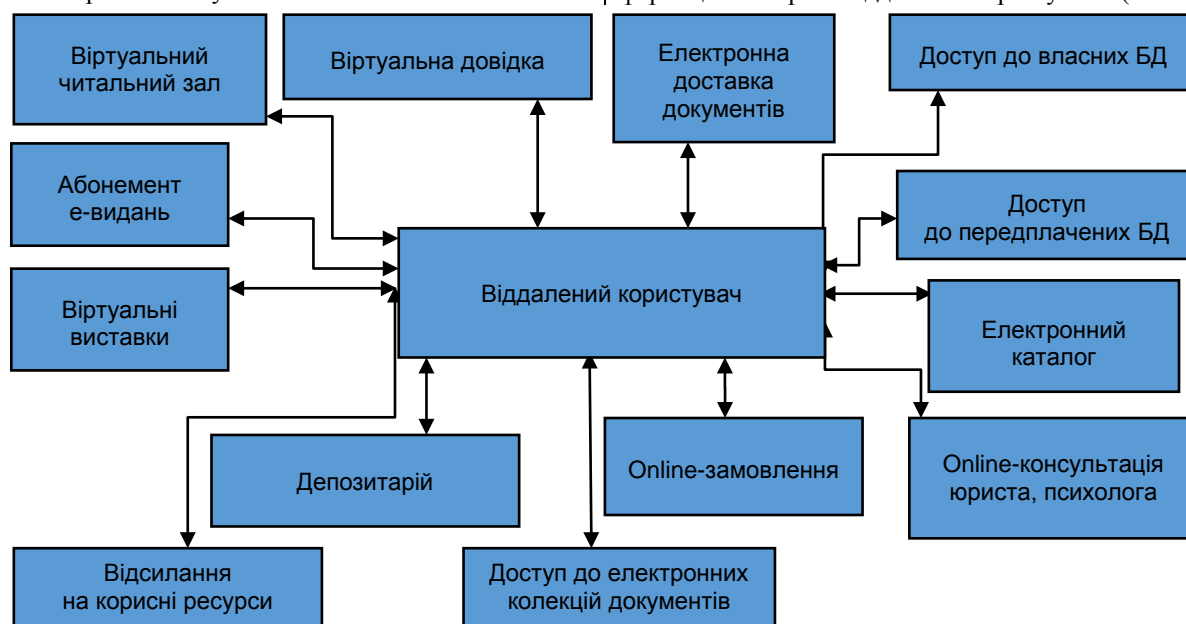

Схема 1. Засоби обслуговування віддалених користувачів

Перевага бібліотечних ресурсів, розміщених в інтернеті, полягає у швидкому та легкому доступі до інформації, до того ж користувач має змогу здійснювати пошук чи ознайомлюватися з джерелами у зручний для себе час дистанційно, без відвідування бібліотечної установи [16].

Поступово розширюється номенклатура послуг, що забезпечують доступ до документів та інформації. Режим доступу (локальний чи віддалений через мережі трансляції даних) до електронних документів, насамперед каталогів, сприяє вдосконаленню бібліотечних сервісів. Послуги, реалізовані в мережевому середовищі, спрямовані на збільшення аудиторії, її персоніфікацію, налагодження зворотного зв'язку, введення нових форм обслуговування, а також на посилення присутності бібліотеки в інтернеті [7]. Пропонуємо розглянути види бібліотечно-інформаційних комунікацій на сайтах бібліотек м. Дніпра (табл. 4).

Відомості, наведені в табл. 4, та аналіз присутності бібліотек м. Дніпра в інтернеті, свідчать про те, що на сайтах більшості установ віддаленому користу-

вачеві пропонують доступ до електронних та імідж-каталогів, картотек, послуги віртуальної довідки, служби електронного доставляння документів (ЕДД), електронної читальної зали, віртуальні виставки, котрі розглядаємо як бібліотечно-інформаційні комунікації в електронному середовищі м. Дніпра [9].

Зауважимо, що технічні можливості книгозбірень різні, наприклад, доступ до власних повнотекстових електронних колекцій документів у режимі онлайн надають тільки ДОУНБ та наукові бібліотеки закладів вищої освіти; електронні колекції підручників і посібників та електронні репозитарії є лише в бібліотеках ЗВО. Більшість установ, окрім бібліотек шкіл, технікумів і коледжів, пропонують послугу віртуальної довідки, а послугу ЕДД — лише ДОУНБ, Дніпровська ДЦСПБ для дорослих та окремі бібліотеки ЗВО. У публічних бібліотек міста нині немає власних електронних колекцій документів, а також можливості їх створення й використання, проте розглядаємо такі перспективи, адже сьогодні більшість користувачів віддають перевагу електронному читанню.

**Види бібліотечно-інформаційних комунікацій на сайтах бібліотек м. Дніпра
для забезпечення інформаційних потреб віддалених користувачів**

Види електронних бібліотечно-інформаційних комунікацій на сайтах бібліотек м. Дніпра	Бібліотеки м. Дніпра								
	Дніпропетровська обласна універсальна наукова бібліотека	Дніпровська ЦСПБ для дорослих	ЦБС для дітей	Дніпропетровська обласна дитяча бібліотека	Дніпропетровська обласна бібліотека для молоді ім. М. Свєтлова	Наукові бібліотеки ЗВО	Спеціалізовані бібліотеки	Бібліотеки технікумів та коледжів	Шкільні бібліотеки
Надання доступу до електронної бібліотеки	+	—	—	—	—	+	—	—	—
Надання доступу до електронної колекції документів	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Доступ до бази даних	+	+	+	—	—	+	—	—	—
Доступ до імідж-каталогу	+	+	—	—	—	+	—	—	—
Доступ до електронного каталогу	+	+	+	+	+	+	+	+	—
Доступ до корпоративного каталогу	+	+	+	+	+	+	—	—	—
Доступ до вебсторінки бібліотеки	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Надання доступу до власних БД	+	+	+	+	+	+	+	+	—
Доступ до бази даних періодичних видань	+	+	+	+	+	+	+	—	—
Користування електронною читальною залом в режимі онлайн	+	—	+	+	—	+	—	+	—
Послуга віртуальної довідки	+	+	+	+	+	+	+	—	—
Послуга служби електронного доставляння документів	+	+	—	—	—	+	+	—	—
Послуга замовлення літератури в режимі онлайн	+	—	—	—	—	+	+	—	—
Надання доступу до ліцензійних інформаційних ресурсів	+	—	—	—	—	+	—	—	—
Послуга замовлення копій документів у режимі онлайн	+	+	—	—	—	+	—	—	—
Послуга доступу до книги через QR-код	+	—	—	—	—	+	—	—	—
Послуга e-mail- розсилання інформації	+	+	—	—	—	+	+	—	—
Запис користувачів до бібліотеки в режимі онлайн	+	—	—	—	—	+	—	—	—
Доступ до віртуальних виставок літератури	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Надання доступу до тематичних баз даних провідних бібліотек та інформаційних центрів світу	+	+	+	+	+	+	+	—	—
Послуга посилення на корисні ресурси	+	+	+	+	+	+	+	—	—

Нині бібліотечна мережа є важливим елементом сучасної системи соціальних інформаційних комунікацій, а отже від рівня функціонування книгозбірень, зокрема регіональних, залежать процеси опанування інновацій комунікаційної сфери суспільства [3]. Су-

часна інформаційна політика в бібліотечній сфері сприяє стрімкому розвитку регіональних та локальних програм і проектів [1].

Найчастіше саме регіональні проекти пропонують новації щодо діяльності бібліотек, модернізації

та розвитку основних напрямів інформаційного обслуговування чи сервісу, реорганізації функціональних підсистем, формування регіонального документного інформаційного ресурсу тощо [1].

Варто виокремити регіональні бібліотечно-інформаційні комунікації на основі проєктної діяльності, як от проєкт "Придніпровський корпоративний каталог" Дніпропетровської обласної наукової бібліотеки". Завдяки співпраці книгозбірень м. Дніпра створюється сучасний інформаційно-аналітичний продукт із розпису статей періодичних видань України та країн СНД. Переваги проєкту полягають у тому, що кожен учасник виконує аналітичний розпис закріплених за ним видань, що виключає дублювання, можливе тоді, коли кожна бібліотека окремо розписує періодичні видання. Всі учасники корпорації постійно користуються сумісним та сучасним інформаційним продуктом.

Метою регіонального проєкту "Електронний каталог" є створення електронних каталогів на книжковій фонди публічних бібліотек області та перехід на систему корпоративної каталогізації з формування зведеного каталогу статей із періодичних видань "Дніпропетровщина" й розміщення цих ресурсів на сайті ДОУНБ.

Ще один проєкт ДОУНБ "Читай — формат не має значення" дає змогу на мобільному пристрої ознайомитися з кількома сторінками запропонованих творів і вирішити, чи читати книгу повністю. Проєкт використовує технологію розпізнавання QR-коду й репрезентує колекцію найпопулярніших творів у традиційному форматі, а також найрейтинговіші видання електронної повнотекстової бібліотеки.

У концепції регіональної програми інформатизації "Електронна Дніпропетровщина" зазначено, що інформатизація чи інформаційно-комунікаційні та цифрові технології передбачають сукупність взаємопов'язаних організаційних, правових, політичних, соціально-економічних, науково-технічних, виробничих процесів, спрямованих на забезпечення потреб і реалізацію прав громадян на здобуття інформації на засадах створення, розвитку, використання інформаційних систем, мереж, ресурсів та інформаційних технологій, їх електронно-комунікаційну взаємодію із застосуванням електронно-цифрових пристроїв, засобів і систем [10].

За даними Держстату України, за підсумками 2018 р. у Дніпропетровській області налічувалося 1796,5 тис. абонентів інтернету [10]. Досвід роботи бібліотек м. Дніпра, статистика відвідувань бібліотечних сайтів, кількість звернень до інформаційних ре-

сурсів, послуг, сервісів на бібліотечних сайтах міста, аналіз річних звітів, матеріалів регіональних конференцій свідчать про те, що щороку віддалена аудиторія користувачів збільшується, а отже дистанційний сервіс стає дедалі популярнішим.

Висновки. Широкий спектр послуг, як-от: надання доступу до електронної бібліотеки, електронної колекції документів, бази даних, імідж-каталогу, електронного каталогу, корпоративного каталогу, вебсторінки бібліотеки, власних баз даних, бази даних періодичних видань, ліцензійних інформаційних ресурсів, тематичних баз даних провідних бібліотек та інформаційних центрів світу, віртуальних виставок, користування електронною читальною залом в режимі онлайн, віртуальна довідка, служба електронного доставляння документів, запис користувачів до бібліотеки, онлайн-замовлення літератури та копій документів, доступ до книги через QR-код, посилання на корисні ресурси — є бібліотечно-інформаційними комунікаціями на сайтах бібліотек м. Дніпра, що відіграють вагомий роль в оперативному та якісному забезпеченні інформаційних потреб віддалених користувачів.

Підсумовуючи, зазначимо, що найбільший потенціал у дистанційному обслуговуванні за допомогою бібліотечно-інформаційних комунікацій мають КЗК Дніпропетровська ОУНБ імені Первоучителів слов'янських Кирила та Мефодія, ДМКЗК ЦСПБ для дорослих та науково-технічної бібліотеки ЗВО, що пропонують сучасні електронні інформаційні ресурси та послуги; на другому місці — інформаційні ресурси Дніпропетровської обласної бібліотеки для дітей та ЦБС для дітей: у цій системі впродовж останнього двадцятиліття проведено значну роботу з вивчення досвіду інших книгозбірень зі створення й упровадження власних електронних ресурсів, призначених для дітей різних вікових категорій із врахуванням їхніх особливостей. На жаль, інформаційні ресурси та сервіси на бібліотечних сайтах технікумів, коледжів і шкільних бібліотек м. Дніпра не репрезентовані взагалі чи перебувають на стадії становлення.

Розвиток бібліотечно-інформаційних комунікацій та сервісів на сайтах дніпровських бібліотек сприятиме нарощенню бібліотечно-інформаційного потенціалу регіону, зміцненню його позицій у культурно-освітній, економічній, духовній сферах через розширення й збагачення інформаційного простору. **Перспективу** подальших досліджень становлять бібліотечно-інформаційні комунікації на сайтах бібліотечних установ інших міст України та близького зарубіжжя.

Список використаної літератури

1. *Аншай М.* Коммуникационные аспекты деятельности библиотек в региональном ракурсе / М. Апшай. — Режим доступа: <http://www.relga.ru/Environ/WebObjects/tguwww.woa/wa/Main?textid=4191&level1=main&level2=articles>. — Загл. с экрана.
2. *Горовий В. М.* Соціальні інформаційні комунікації, їх наповнення і ресурс / В. М. Горовий ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. — Київ, 2010. — 230 с.
3. *Горовий В.* Соціальні інформаційні комунікації і розвиток бібліотечної діяльності / В. Горовий // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. — Київ, 2009. — Вип. 23. — С. 7—25.

4. Гриханов Ю. Н. Библиотечные фонды России в цифровую эпоху / Ю. Н. Гриханов. — Режим доступа: file:///C:/Users/HP/Downloads/bnan_2012_10_4.pdf. — Загл. с экрана.
5. Давидова І. О. Соціокомунікаційна теорія бібліотечної діяльності: становлення та шляхи розвитку / І. О. Давидова // Бібліотечний вісник. — 2014. — № 6. — С. 8—12. — Режим доступу: file:///C:/Users/HP/Downloads/bv_2014_6_4%20(1).pdf. — Назва з екрана.
6. Decree on the media of social communications "Intermirifica". — Mode of access: http://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat_ii_decree_19631204_inter-mirifica_en.html. — Title from the screen.
7. Елисина Е. Ю. Обеспечение доступа к электронным документам в библиотеках: теория и практика : автореф. ... дис. канд. пед. наук / Елисина Елена Юрьевна ; РГБ. — Москва, 2008. — 18 с. — Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/obespechenie-dostupa-k-elektronnym-dokumentam-v-bibliotekakh-teoriya-i-praktika-0>. — Загл. с экрана.
8. Ильганаева В. А. Социальные коммуникации (теория, методология, деятельность): словарь-справочник / В. А. Ильганаева. — Харьков : Городская типография, 2009. — 392 с.
9. Колоскова Г. В. Електронні колекції документів як складник бібліотечно-інформаційного потенціалу м. Дніпра / Галина Колоскова. — Вісник Книжкової палати. — 2019. — № 1. — С. 30—35.
10. Концепція регіональної програми інформатизації "Електронна Дніпропетровщина" на 2020—2022 роки. — Режим доступу: <https://rpi2020-22.dp.gov.ua/ua/proekt-rpi-2020-2022/tekst-proektu-programi>. — Назва з екрана.
11. Лобузін К. Технології організації знанневих ресурсів у бібліотечно-інформаційній діяльності / К. Лобузін ; відп. ред. О. С. Онищенко ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. — Київ, 2012. — 252 с.
12. Медведева В. Становлення інформаційно-комунікаційних технологій у діяльності інформаційно-аналітичних служб бібліотек (на прикладі Служби інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади НБУВ) : монографія / Валентина Медведева ; НАН України, Нац. бібліотека України ім. В. І. Вернадського. — Київ, 2013. — 180 с.
13. Пальчук В. Соціальні інформаційні комунікації і розвиток діяльності сучасних інформаційних центрів / В. Пальчук. — Режим доступу: http://nbuviar.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=3065:sotsialni-informatsijni-komunikatsiji-i-rozvitok-diyalnosti-suchasnikh-informatsijnikh-tsentriv&catid=81&Itemid=415. — Назва з екрана.
14. Почепцов Г. Г. Соціальні комунікації і нові комунікативні технології / Г. Г. Почепцов // Комунікація. — 2010. — № 1. — С. 19—26.
15. Різун В. В. До питання про соціально-комунікаційний підхід у науці / В. В. Різун // Комунікація. — 2010. — № 1. — С. 35—36.
16. Соколова І. Використання комп'ютерних технологій бібліотек в опрацюванні вітчизняних періодичних видань / І. Соколова. — Режим доступу: http://nbuviar.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=3247:vikoristannya-komp-yuternikh-tehnologij-bibliotek-v-opratsyuvanni-vitchiznyanikh-periodichnikh-vidan&catid=81&Itemid=415. — Назва з екрана.
17. Социальная коммуникация. — Режим доступа: http://sotsiologia.ru/sociology/2007/10/09/sociology_6116.html. — Загл. с экрана.
18. Холод О. М. Соціальні комунікації: соціо- та психолінгвістичний аналіз : навч. посіб. / О. М. Холод. — Львів : ПАІС, 2011. — 288 с.
19. Эволюция информационных и коммуникационных технологий. — Режим доступа: <https://studfiles.net/preview/6210571>. — Загл. с экрана.

Galina Koloskova

Library and information communications as a means for meeting the information needs of remote users

The article is devoted to the urgent problem of the formation and development of the library and information potential of the Dnipro metro station related to library and information services of remote users in the context of the formation of their own electronic information resources, products and services by libraries with the aim of prompt, meaningful and high-quality satisfaction of the information needs of modern users in the context of informatization city and region.

The study of library and information communications as a means of meeting the information needs of remote users is relevant, since the main task of libraries in the traditional and electronic space is, first of all, information support of educational, scientific, research activities through the acquisition of a high-quality library stock, the formation and development of a system of electronic information resources, products and services, providing access to them, as well as the fullest satisfaction of the information needs of all categories of users. In the conditions of gradual informatization of the region, the use of the latest computer technologies and telecommunication facilities, which become the most important strategic resource, providing the introduction of library and information potential in the scientific, social and cultural circulation.

By analyzing the relevant publications, the author analyzes the definitions of the term "social communications" by leading librarians. The periods of their development under the influence of time, technology and information needs of the society are considered. The library-information communications on the websites of the Dnieper libraries are analyzed depending on their types and purpose. The role of library and information communications in meeting the information needs of a remote user audience is determined.

Keywords: library; city; region; library and information communications; services; information needs of users

References

1. Apshaj M. (2020). *Kommunikacionnye aspekty deyatelnosti bibliotek v regionalnom rakurse*. Available at: <http://www.relga.ru/Environ/WebObjects/tguwww.woa/wa/Main?textid=4191&level1=main&level2=articles>.
2. Gorovij V. M. (2010). *Socialni informacijni komunikaciyi, yih napovneniya i resursy*. Kyiv.
3. Gorovij V. (2009). *Socialni informacijni komunikaciyi i rozvitok bibliotечноy diyalnosti*. *Nauk. pr. Nac. b-ki Ukrayini im. V. I. Vernadskogo*, 23, pp. 7—25.
4. Grihanov Yu. N. (2020). *Bibliotечnye fondy Rossii v cifrovuyu epohu*. Available at: file:///C:/Users/HP/Downloads/bnan—2012—10—4.pdf.
5. Davidova I. O. (2014). *Sociokomunikacijna teoriya bibliotечноy diyalnosti: stanovlennya ta shlyahi rozvitku*. *Bibliotечnij visnik*, 6, pp. 8—12. Available at: file:///C:/Users/HP/Downloads/bv—2014—6—4%20(1).pdf.
6. *Decree on the media of social communications "Intermirifica"*. (2020). Available at: http://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat_ii_decree_19631204_inter-mirifica_en.html.

7. Elisina E. Yu. (2008). *Obespechenie dostupa k elektronnyim dokumentam v bibliotekah: teoriya i praktika*. PhD. Moskva. Available at: <http://www.disscat.com/content/obespechenie-dostupa-k-elektronnyim-dokumentam-v-bibliotekakh-teoriya-i-praktika-0>.
8. Ilganaeva V. A. (2009). *Socialnye kommunikacii (teoriya, metodologiya, deyatel'nost)*. Harkov: Gorodskaya tipografiya.
9. Koloskova G. V. (2019). Elektronni kolekciyi dokumentiv yak skladnik bibliotechno-informacijnogo potencialu m. Dnipra. *Visnik Knizhkovoyi palati*, 1, pp. 30—35.
10. *Konceptiya regionalnoi programi informatizaciyi "Elektronna Dnipropetrovshina" na 2020—2022 roki*. Available at: <https://rpi2020-22.dp.gov.ua/ua/proekt-rpi-2020-2022/tekst-proektu-programi>.
11. Lobuzina K. (2012). *Tehnologiyi organizaciyi znannyevih resursiv u bibliotechno-informacijnij diyalnosti*. Kyiv.
12. Medvedyeva V. (2013). *Stanovlennya informacijno-komunikacijnih tehnologij u diyalnosti informacijno-analitichnih sluzhb bibliotek (na prikladi Sluzhbi informacijno-analitichnogo zabezpechennya organiv derzhavnoi vladi NBUV)*. Kyiv.
13. Palchuk V. (2020). *Socialni informacijni komunikaciyi i rozvitok diyalnosti suchasnih informacijnih centriv*. Available at: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=3065:sotsialni-informatsijni-komunikatsiji-i-rozvitok-diyalnosti-suchasnikh-informatsijnikh-tsentriv&catid=81&Itemid=415.
14. Pochepcov G. G. (2010). Socialni komunikaciyi i novi komunikativni tehnologiyi. *Komunikaciya*, 1, pp. 19—26.
15. Rizun V. V. (2010). Do pitannya pro socialno-komunikacijnij pidhid u nauci. *Komunikaciya*, 1, pp. 35—36.
16. Cokolova I. (2020). *Vikoristannya komp'yuternih tehnologij bibliotek v opracyuvanni vitchiznyanih periodichnih vidan*. Available at: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=3247:vikoristannya-komp-yuternikh-tehnologij-bibliotek-v-opracyuvanni-vitchiznyanih-periodichnikh-vidan&catid=81&Itemid=415.
17. *Socialnaya komunikaciya*. (2020). Available at: http://sotsiologia.ru/sociology/2007/10/09/sociology_6116.html.
18. Holod O. M. (2011). *Socialni komunikaciyi: socio- ta psiholingvisticnij analiz*. Lviv: PAIS.
19. *Evoluciya informacionnyh i komunikacijnih tehnologij*. (2020). Available at: <https://studfiles.net/preview/6210571>.

Надійшла до редакції 11 червня 2020 року

УДК 37.018.43:004.7]:027.021](477)(045)
DOI: 10.36273/2076-9555.2020.8(289).30-37

Світлана Коваленко,
науковий співробітник відділу
науково-освітніх інформаційних ресурсів
ДНІПБ України ім. В. О. Сухомлинського,
e-mail: kovalen-s@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9473-685X>

Лариса Пономаренко,
завідувач відділу науково-освітніх інформаційних ресурсів
ДНІПБ України ім. В. О. Сухомлинського,
e-mail: larisa_dnpb@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4388-274X>

Від дистанційної освіти до "освіти у смартфоні": цифрова освіта та роль освітянських бібліотек в її розвитку

У статті розглянуто аспекти впровадження інформаційних технологій в освіті, зокрема дистанційній. Головну увагу зосереджено на використанні технологій онлайн-навчання в період запровадження карантину через всесвітню пандемію COVID-19. Розглянуто основні проблеми віддаленої освіти, коли потрібно навчати різноманітні категорії здобувачів — від початківців до тих, хто прагне опанувати знання впродовж життя. Обґрунтовано нагальну потребу розроблення нових методик, що мають спрощувати працю педагогів, які проводять онлайн-навчання, поліпшувати мережеву комунікацію "учитель — учень".

Наведено вимоги до органів виконавчої влади щодо розв'язання питань забезпечення закладів загальної середньої освіти комп'ютерами, підвищення рівня цифрової грамотності вчителів, а також створення інтернет-покриття в межах країни. Висвітлено проблеми підвищення рівня інформаційної компетентності педагогів для подолання педагогічних і психологічних труднощів у проведенні дистанційної освіти.

Зауважено про зростання ролі освітянських бібліотек у поширенні дистанційної освіти й забезпеченні віддалених користувачів релевантною інформацією. У цьому контексті висвітлено діяльність Державної науково-педагогічної бібліотеки імені В. О. Сухомлинського (ДНІПБ України ім. В. О. Сухомлинського). Проаналізовано результати часткового моніторингу дисертаційних досліджень зі спеціальностей 13.00.02 "Теорія та методика навчання (інформатика)" та 13.00.10 "Інформаційно-комунікаційні технології в освіті", що торкаються питань дистанційної освіти за період 1991—2019 рр. Наведено статистичні дані щодо частки дисертацій, проблематикою яких є використання ІКТ в освіті, захищених у науково-дослідних установах і ЗВО освітянської галузі, з метою виявлення дослідницької активності з окресленої теми.

Ключові слова: цифрова освіта; зведена база даних дисертацій; освітянські бібліотеки; дистанційна освіта; освітній процес; здобувачі освіти; інформаційно-комунікаційні технології; карантин; коронавірус; цифрова грамотність; дисертаційні дослідження

Постановка проблеми. Розроблення перших інформаційних систем у 60-х рр. ХХ ст. дало поштовх активному розвитку інформаційних технологій, що у сферу освіти ввійшли як інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ), оскільки передбачали обов'язкову комунікацію "педагог — учень" у прямому й зворотному порядку.

Головним загальнодоступним джерелом інформації в сучасному світі є інтернет, що дає змогу використовувати ІКТ через різноманітні онлайн-дії: уроки, тести, курси, конференції, консультації, спортивні тренування. Відповідно, виник термін "ІКТ-грамотність", або цифрова грамотність, що характеризує здатність користувача працювати індивідуально та здобувати інформацію через медіаресурси, використовуючи цифрові технології та мережеві інструменти.

В умовах карантину через пандемію коронавірусу особливої ваги набуло онлайн-навчання, досвід проведення якого виявив такі проблеми: потреба розроблення нових методик дистанційної освіти, поліпшення мережевої взаємодії між учнями та педагогами, підвищення рівня їх цифрової грамотності, розв'язання технічних питань щодо інтернет-покриття певних регіонів тощо.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Питання дистанційної освіти та ІКТ-грамотності постійно перебувають у полі зору науковців, що зумовлено модернізацією процесу навчання й трансформацією системи освіти в умовах упровадження реформи Нової української школи, а також сучасними інтернет-небезпеками та постійним розвитком інтерактивних технологій і систем управління освітніми ресурсами. Зокрема, дослідники В. Ковальчук та І. Воротникова розглядають моделі використання дистанційного навчання у школі; І. Зайцева вивчає проблему формування професійної готовності педагогів ЗВО до роботи в системі дистанційного навчання; Л. Васильєва висвітлює досвід педагогів Миколаївського національного університету ім. В. О. Сухомлинського з формування готовності майбутніх учителів музичного мистецтва до використання технологій дистанційного навчання; Н. Терентьєва аналізує стан дистанційної освіти у процесі підготовки магістрів зі спеціальності "Фізична культура і спорт"; І. Кустовська з'ясовує особливості дистанційної освіти як сучасної технології для підготовки майбутніх економістів; М. Дикалова розглядає питання професійної готовності учителів до проведення дистанційного навчання дітей з обмеженими можливостями; І. Малицька досліджує сучасний стан упровадження інформаційно-комунікаційних технологій та дистанційної освіти на прикладі США; Л. Самчук зосереджує увагу на ролі електронних бібліографічних посібників в інформаційному забезпеченні віддалених користувачів галузі освіти, зокрема викладачів. Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського підготувала цикл науково-допоміжних показників "Вища освіта України в умовах трансформації суспільства: стан, проблеми, тенденції розвитку" (три випуски — 2008, 2012, 2015), що містять документи від 1991 до 2015 р., окремі розділи яких присвячено проблемам нинішнього стану й напрямам розвитку дистанційної освіти, використанню ІКТ і новітніх технологій у навчанні.

Мета статті — узагальнення та висвітлення аспектів теоретико-методологічних і науково-практичних основ дистанційного навчання на підґрунті дисертаційних досліджень, відображених у Зведеній базі

даних дисертацій (ЗвБД дисертацій) на порталі ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського.

Для досягнення поставленої мети виконано такі **завдання**:

— розкрито сутність поняття "дистанційне навчання";

— розглянуто практичний досвід організації дистанційного навчання в Україні в умовах пандемії;

— вивчено стан науково-інформаційного забезпечення дистанційного навчання через аналіз інформаційного наповнення ЗвБД дисертацій, котру формують фахівці ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського спільно з освітянськими бібліотеками МОН України та НАПН України — учасницями проєкту створення мережевого інтегрованого галузевого ресурсу (ІГР).

Виклад основного матеріалу дослідження.

У добу інформаційних технологій найпоширенішою комунікацією в освіті є дистанційне навчання, що передбачає взаємодію "педагог — учень" на відстані зі збереженням головних складників освітнього процесу. Спрощений вид дистанційної освіти відомий давно, наприклад, якщо педагог поштою чи кур'єром надсилав здобувачеві завдання або навчальні матеріали в паперовому форматі, а учень звітував у такий самий спосіб. Сучасні інформаційні технології дають змогу уникнути матеріальних носіїв, навчання та обмін інформацією здійснюють в онлайн-режимі чи з використанням електронної пошти. Ця технологія дістала назву "цифрова освіта" — навчання, що відбувається за допомогою цифрових технологій та інтернету. Учасники комунікації фізично віддалені одне від одного, перебувають у зручних для них умовах із відповідними пристроями та одночасно у віртуальному просторі.

Отже, дистанційна освіта — це педагогічна система відкритих освітніх послуг, що надаються всім охочим навчатися за допомогою спеціалізованого інформаційного освітнього середовища [6].

Термінологія дистанційного навчання доволі багатозначна через наявність різних підходів до тлумачення. Дослідник Б. Шуневич зауважує, що поняття "дистанційне навчання" є синонімом до терміна "відкрите навчання", або електронне, онлайнове, інтерактивне, віртуальне, що відрізняє його від заочного [11].

У Наказі Міністерства освіти і науки України № 466 від 25.04.2013 "Про затвердження Положення про дистанційне навчання" дистанційне навчання визначено як "індивідуалізований процес набуття знань, умінь, навичок і способів пізнавальної діяльності людини, який відбувається в основному за опосередкованої взаємодії віддалених один від одного учасників навчального процесу у спеціалізованому середовищі, яке функціонує на базі сучасних психолого-педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій". Так само тлумачить цей термін і Закон України "Про освіту".

Кілька років тому дистанційні освітні технології (ДОТ) найчастіше використовували для навчання й виховання дітей з порушенням розвитку та особливими освітніми потребами. Лекції зазвичай проводили за допомогою зручного сервісного ресурсу YouTube. Матеріал записували на відео окремо або, за ініціативою

лектора, під час зустрічі з аудиторією, й учні мали до нього цілодобовий доступ у будь-якому місці. Сьогодні термін "дистанційне навчання", за збереження первісного змістового навантаження, вживають у частковому значенні як е-дистанційне навчання, де акценти зміщено на застосування ІКТ, електронних систем доставляння навчальних матеріалів та інших інформаційних об'єктів, комп'ютерних мереж інтернет/інтранет, медіанавчальних засобів. Дистанційну освіту (лекції, практичні заняття з комунікацією) з успіхом практикують студенти ЗВО та учасники програм підвищення кваліфікації. Зокрема, студенти можуть збільшити віртуальну мобільність та навчатися в університетах інших країн [2], а отже вкрай важливим чинником має бути готовність педагогів до використання ДОТ у професійній діяльності. Окрім навчальних комунікацій, за допомогою цих технологій організують заходи, в яких бере участь значна кількість осіб, як-от вебфоруми, вебконференції тощо.

Утім, у житті трапляються ситуації, що змушують працювати й комунікувати майже в екстремальних умовах. Таким "сюрпризом" виявилася пандемія коронавірусу COVID-19, що спричинила глобальні зміни у світі. На жаль, зачепила вона й Україну. Довелося терміново вживати екстрених заходів для запобігання загрози здоров'ю та життю людей в умовах пандемії. Згідно з постановами Кабінету Міністрів України № 211 від 11.03.2020 "Про запобігання поширенню на території України коронавірусу COVID-19" та № 215 від 16.03.2020 "Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-COV-2" на всій території країни запроваджено карантин. У складних умовах суспільство змушено було перейти на дистанційну комунікацію. Торкнулися нововведення й сфери освіти. Гасло Президента України В. Зеленського "Держава в смартфоні", задеклароване на інавгурації 2019 р., набуло реального змісту. І якщо у вищій та післядипломній освіті дистанційне навчання використовували й раніше, то загальна середня освіта впритул стикнулася з ним уперше. Це явище охопило навіть початкову школу, й першачкам, які тільки-но призвичаїлися до навчального процесу, довелося його змінювати.

Перед педагогами постало складне завдання: як в умовах карантину дистанційно організувати продуктивний освітній процес. За рекомендаціями МОН України, школа може налагодити віддалене навчання за допомогою різноманітних інформаційних технологій, а саме:

- онлайн-заняття через платформи Zoom, Skype, Instagram, Google Hangouts;
- заздалегідь записані відеоуроки від учителя чи із зовнішніх освітніх ресурсів;
- завдання для самостійної роботи з подальшою перевіркою;
- безоплатні вебсервіси й платформи, наприклад, Google Classroom, Moodle, Microsoft Teams.
- перегляд телеуроків, котрі транслюють на українських телеканалах та YouTube-каналі МОН України завдяки проєкту "Всеукраїнська школа онлайн".

На жаль, криза виявила низку недоліків вітчизняної системи освіти. Зокрема, неабиякі труднощі у використанні ІКТ виникають через брак методичної бази, методології їх розроблення конкретно для освітньої галузі. На практиці педагог змушений орієнтуватися на власний досвід і вміння, самостійно шукати найоптимальніші схеми застосування інформаційних технологій та продуктивної комунікації з учнями. Кожна школа й кожний учитель виробляють власну "дорожню карту" для оптимальної комунікації, що враховує рівень підготовленості комунікантів до використання інформаційних систем і технологій для успішного проведення онлайн-уроків [5]. Педагог має інтегрувати елементи ДОТ у структуру власної освітньої схеми, вміти використовувати готові цифрові продукти для створення відео- та аудіопрезентацій, мати навички участі в онлайн-форумі тощо.

Слід наголосити, що важливою умовою успішного використання ІКТ в освіті є професійна підготовка викладачів, але часто виявляється, що вони мають занижений рівень технічних і професійних компетенцій. Педагог має опанувати інформаційно-комунікаційну грамотність і визначити, в який спосіб дистанційно донести інформацію, щоб учень її розумів і правильно сприймав. Молоді педагоги, які вже сформували навички мережевої комунікації, без проблем використовували нову технологію навчання, зокрема успішно проводили онлайн-уроки та конференції за допомогою програми Zoom. Складніше учителям старшого віку, які звикли до усталеного стереотипу навчального процесу. В умовах віддаленої освіти діяльність педагога стає допоміжною, що порушує традиційні уявлення про функції вчителя в безпосередньому спілкуванні з учнями, позаяк він має викласти матеріал за відносно короткий час, а в умовах онлайн-конференції — ще й відповісти на численні запитання.

Слід зазначити, що доволі складні схеми дистанційної технології навчання потребують і нових знань з їх використання, і спеціальної професійної підготовки, враховуючи той чинник, що нині бракує доступних методичних рекомендацій у разі виникнення таких критичних ситуацій, як карантин. Сформувався якісно новий рівень здобуття знань онлайн, що охоплює не окремі, а всі верстви учнів. І наскільки цей формат стане успішним, залежатиме від того, як швидко педагоги опануватимуть сучасні освітні технології, а отже постає проблема підвищення їхньої професійної кваліфікації.

Громадянська організація (ГО) "Смарт освіта" спільно з Міністерством освіти і науки України 6 травня 2020 р. оприлюднили для вчителів шкіл методичні рекомендації "Організація дистанційного навчання в школі". Посібник складається з двох частин: 1) загальні принципи та інструменти дистанційної навчання; 2) методичні рекомендації з дистанційного навчання для школярів різного віку — початкової, основної та старшої школи. У першій частині викладено основні принципи дистанційної освіти, схарактеризовано найпопулярніші вебресурси, зокрема

Moodle, Google Classroom, Zoom тощо, та інструменти для її організації — відеоресурси, онлайн-дошки, тести та інструменти оцінювання, а також надано рекомендації щодо дотримання академічної доброчесності й запобігання списуванню під час онлайн-уроків. У другій частині посібника йдеться про налаштування різноманітних режимів віддаленого навчання, уміщено поради щодо того, як сформувати розклад і графік роботи викладача, а також організувати процес для дітей з особливими освітніми потребами (<https://mon.gov.ua/ua/news/oglyad-platform-ta-instrumentiv-distancijnogo-navchannya-rekomendaciyi-dlya-organizaciyi-distancijki-u-shkoli-go-smart-osvita-ta-mon-pidgotuvali-posibnik>).

Прикладом успішної організації дистанційної освіти в умовах карантину є досвід фахівців НТУУ "Київський політехнічний інститут ім. Ігоря Сікорського", які розробили окрему вебплатформу, де студенти та викладачі можуть працювати з різними завданнями. Сервіс допомагає формувати й генерувати електронні дані, що дає змогу у віддаленому режимі приймати заліки та іспити. Базовим технологічним середовищем на платформі є Moodle, а також пакет хмарних додатків Google — G Suite for Education. Орім цього, є можливість розміщувати відеокурси. Доступ користувачів до цих ресурсів вільний (<https://mon.gov.ua/ua/news/u-kpi-stvorili-vlasnu-platformu-distancijnogo-navchannya-de-vzhezareyestruvalisyaponad-5-tis-studentiv>).

30 січня 2020 р. у тестовому режимі запрацювала Національна онлайн-платформа з цифрової грамотності (<https://osvita.diia.gov.ua/>), і відтепер кожен українець може дистанційно опанувати нові знання. Для навчання обрано інноваційний формат — освітні серіали, з яких наразі доступно три: базовий серіал із цифрової грамотності; серіал із цифрової грамотності для вчителів; серіал для батьків "Онлайн-безпека дітей". Розробники спиралися на загальноєвропейські стандарти викладання та оцінювання цифрової компетентності. Зокрема, в основу серіалу з цифрової грамотності для вчителів покладено Європейську рамку цифрових компетентцій для освіти DigComp Edu. На онлайн-платформі уміщено тест на загальну цифрову грамотність, що допоможе визначити прогалини у знаннях, також передбачено тестування після кожної серії, а після перегляду всіх серій, за результатами фінального тестування, здобувач отримує електронний сертифікат.

Проект втілено у межах швейцарсько-української Програми EGAP, освітні серіали розробили фахівці студії онлайн-освіти EdEra за підтримки компаній Google Україна, Microsoft Ukraine, Академія ДТЕК, Лабораторія інноваційного розвитку ПРООН в Україні, CISCO, CFC Big Ideas, Освіторія, Global Teacher Prize. У планах уряду — навчити щонайменше шість мільйонів українців цифрової грамотності за три роки.

Отже, робота з підвищення ІКТ-компетентності з подальшим втіленням у практику, зокрема й з орга-

нізації дистанційного навчання, поступово та плано-мірно ведеться.

Проте, як виявляється, найважливішим компонентом системи онлайн-освіти є високотехнічна система трансляції інформації, спроможною забезпечити якісну комунікацію "учитель — учень", контроль та оцінювання навчання. Її головним елементом є комп'ютер з відповідним програмним забезпеченням, а також достатній рівень кваліфікації користувача. Нині для повсякденної комунікації широко використовують планшети й смартфони, що надійно посіли місце в житті суспільства, зокрема, й в освіті, тобто поняття "освіта у смартфоні" набирає конкретних рис.

Важливим складником також має бути доступ до швидкісного інтернету та вміння правильно ним користуватися. На жаль, нині в питанні організації якісного онлайн-навчання є глобальні проблеми, котрі жоден, навіть дуже добре підготовлений, педагог не в змозі розв'язати. Це насамперед відсутність інтернет-покриття у віддалених сільських школах і навчальних закладах, розташованих у гірській місцевості, зокрема карпатському регіоні. Це також низький рівень забезпечення шкіл комп'ютерами, і, як результат, недостатня цифрова грамотність користувачів [1]. До того ж окремі регіони не мають навіть якісного мобільного зв'язку, що додатково знижує їхній комунікативний потенціал.

За даними ЮНЕСКО, у світі майже 826 млн учнів (50%) не мають доступу до домашнього комп'ютера; 706 млн (43%) не мають змоги користуватись інтернетом удома; 56 млн учнів мешкають в областях, де немає покриття мобільних мереж.

За статистичними даними національної доповіді "Цілі сталого розвитку для дітей України" (2019), підготовленої Міністерством економічного розвитку і торгівлі України, Міністерством соціальної політики України та Державною службою статистики України спільно з іншими установами, "в Україні відсутній доступ до інтернету у понад 1,2 тис. шкіл. Частка сільських денних ЗЗСО, що мають доступ до інтернету, становить 88,7%, комп'ютерні програмні засоби навчання мають 60,2% (у міських школах ці показники становлять 98,7 та 78,5% відповідно)"¹, загалом 9 тис. українських шкіл мали доступ до інтернету зі швидкістю менш як 30 Мбіт/с² [7; 12; 13].

Однак навіть в умовах карантину навчатися мають всі діти, і для учнів, які мають проблеми з інтернетом, Міністерство освіти і науки України запровадило проект "Всеукраїнська школа онлайн", за допомогою якого уроки для 5—11 класів транслюють на українських телеканалах, а також на YouTube-каналі Міністерства освіти і науки України (<https://www.youtube.com/channel/UCQR9sMwCZshAwYX-EYH0qiA>). Навчання відбувається майже за традиційною схемою, як у звичному класі, але перед телевізійною камерою, при цьому, на жаль, зворотний

¹ <https://me.gov.ua/Documents/Download?id=bec63b3c-bb72-41c9-bb7c-836239bca975>.

² <https://www.rbc.ua/ukr/news/ministr-obrazovaniya-nazvala-kolichestvo-1570314441.html>.

зв'язок "учитель — учень" можна здійснити лише за допомогою мобільного зв'язку чи інтернет-додатків Viber, Messenger, Instagram тощо.

Чи можна говорити про технологічну готовність вітчизняної освіти до онлайн-навчання? Загалом так, оскільки його вже реалізують на практиці, однак якість процесу оцінюватимемо згодом. Виявлені недоліки доведеться усувати вчителям, тому сьогодні гостро стоїть питання розроблення таких дистанційних освітніх технологій, що дали б змогу зменшити витрати часу суб'єктів комунікації, допомогти оптимально організувати віддалений навчальний процес тощо. До розв'язання цих проблем має долучитися українська педагогічна наука.

Важлива роль у вдосконаленні процесу дистанційного навчання належить освітянським бібліотекам, головним завданням яких є забезпечення фахових потреб працівників освіти України, інформаційний супровід наукових досліджень у галузі педагогіки та психології, впровадження досягнень науки й провідного досвіду в практику роботи навчальних закладів різних типів, а також сприяння освіті, самоосвіті, професійному становленню й зростанню науково-педагогічних кадрів. Головною метою діяльності сучасних бібліотечних закладів є формування єдиного інформаційного простору на основі об'єднання й взаємовикористання ресурсів та інтеграція в регіональний, національний, європейський і світовий простори [3; 4].

Бібліотека як соціокультурна установа виконує функції збирання та систематизації знань і надання вільного доступу до своїх ресурсів, проте перетворення, що відбуваються в інформаційному середовищі, актуалізують потребу запровадження дистанційного інформаційно-бібліографічного обслуговування користувачів — науковців, педагогів, студентів за допомогою e-mail, електронного доставляння документів, бібліографічних посібників і покажчиків, розміщених на сайтах бібліотек, сервісу "Віртуальна довідка". Для інтерактивного спілкування з аудиторією бібліотеки використовують облікові записи в соціальних мережах Facebook, Instagram тощо, де публікують повідомлення про нові надходження, віртуальні виставки, дні інформації, презентації книг і зустрічі з відомими діячами культури й мистецтва, анонси подій тощо [9].

ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, що функціонує як національне галузеве книгосховище, всеукраїнський науково-інформаційний, науково-методичний і координаційний центр мережі освітянських бібліотек МОН України і НАПН України, перебуває в авангарді окресленої діяльності. Виходячи з "Концепції створення інтегрованого галузевого інформаційного ресурсу в Державній науково-педагогічній бібліотеці України імені В. О. Сухомлинського", установа спільно з провідними освітянськими бібліотеками формує інтегрований галузевий інформаційний ресурс (ІГР) у традиційній та електронній формі та забезпечує вільний і багатоаспектний доступ до нього [10].

Головним інформаційним бібліографічним ресурсом бібліотеки є електронний каталог (ЕК), що налічує понад 100 тис. бібліографічних записів. Наразі ЕК ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського складається з

дев'яти баз даних (БД), зокрема "Книги", "Періодика", "Рідкісні книги" та інші, до яких надано вільний віддалений доступ через вебпортал (<http://www.library.edu.ua.net>). Усі БД, як і ЕК загалом, мають паспорти, що характеризують їх інформаційний ресурс [4].

Бібліотечні фахівці розробили структурно-функціональну модель системи вторинних документів та рекомендації поповнення недостатньо розвинутих фрагментів ресурсу, підготовки бібліографічної продукції різних типів і видів з актуальних питань педагогіки та психології. Важливою складовою частиною системи бібліографічних видань для освітянської галузі є науково-допоміжні посібники, що сприяють цілеспрямованому інформаційному забезпеченню наукових досліджень установ НАПН України, зокрема теоретико-методологічному обґрунтуванню подальшого розвитку вітчизняної системи освіти та її інтеграції в європейський простір, розробленню філософії людиноцентризму, створенню інноваційних методик і технологій навчання та виховання в усіх ланках освіти [8].

Працюючи над науково-допоміжним покажчиком "Дисертації з освіти 1991—2021" у межах виконання наукового дослідження "Інформаційні ресурси освітянських бібліотек у розвитку педагогіки, психології та освіти", співробітники відділу науково-освітніх інформаційних ресурсів ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського провели моніторинг дисертацій, проблематику яких становить використання інформаційних технологій в освіті та рівень сформованості інформаційно-комунікаційної компетентності учасників навчального процесу. Проаналізовано дисертації зі спеціальностей 13.00.02 "Теорія та методика навчання (інформатика)" та 13.00.10 "Інформаційно-комунікаційні технології в освіті", уміщені у ЗвБД дисертацій із питань освіти, педагогіки та психології. Загальна кількість праць зі спеціальності 13.00.02, що стосувалися використання ІКТ, — 69. З них найбільше дисертацій (38, у тому числі 1 докторська) торкаються методики навчання інформатики у закладах вищої та загальної середньої освіти. Ще 16 дисертацій (1 докторська) присвячено дослідженню аспектів підготовки вчителів інформатики, 15 (1 докторська) — основам інформаційної культури та інформаційної компетентності, з них 1 докторська 2008 р. (докторант Є. Смірнова-Трибульська) — формуванню інформативних компетентностей викладачів науково-природничих дисциплін у сфері дистанційної освіти.

Від 2010 р. запроваджено спеціальність 13.00.10, і відтоді на базі Інституту інформаційних технологій і засобів навчання НАПН України під керівництвом В. Бикова, доктора технічних наук, професора, академіка НАПН України, функціонує Спеціалізована вчена рада Д 26.459.01 із правом прийняття до розгляду та проведення захисту дисертацій з цієї спеціальності. Від 2011 і до 2019 р. захищено 50 дисертацій: 43 кандидатські й 7 докторських. Темі дистанційного навчання присвячено 3 дисертації: 2011 р. — кандидатська (застосування дистанційного навчання в післядипломній освіті, К. Колос, Ін-т інформат. технологій і засобів навчання НАПН України); 2012 р. — док-

торська (використання дистанційного навчання у вищій освіті, А. Алексєєв, Ін-т інформац. технологій і засобів навчання НАПН України); 2014 р. — кандидатська (використання дистанційного навчання у вищій освіті, І. Герасименко, Черкаський державний технологічний університет). Упродовж 2011—2019 рр. захищено 4 кандидатські дисертації за темою інформаційно-комунікаційної компетентності вчителів; у 2 дисертаціях досліджено технологію створення віртуального класу (кандидатська — С. Литвинова та докторська — О. Колгатін). У 2017 р. лише 1 кандидатську дисертацію було присвячено проектуванню електронного освітнього ресурсу в початковій школі (О. Рибалко). У дисертаціях інших здобувачів розглянуто проблематику використання різноманітних інформаційних систем (Moodle, Maple та інших) в окремих педагогічних проєктах.

У табл. 1 наведено статистику розподілу захищених дисертацій за означеними спеціальностями. Відсоток праць, що безпосередньо стосуються дистанційного навчання, становить 2,5.

Таблиця 1

**Розподіл захищених дисертацій
за спеціальностями 13.00.02 і 13.00.10**

Рік	Кількість дисертацій, тему яких становить використання ІКТ в освіті: спеціальності 13.00.02, 13.00.10, із них:		
	Навчання інформатики	Дистанційне навчання	Інші
1991—2009	34	—	4
2010	8	—	1
2011	1	1	3
2012	1	1	9
2013	6	—	1
2014	2	1	6
2015	3	—	3
2016	4	—	8
2017	2	—	3
2018	1	—	8
2019	2	—	6

Статистичні дані щодо частки дисертацій, котрі торкаються проблем використання ІКТ в освіті, захищених у науково-дослідних установах і ЗВО освітньої галузі, свідчать про високу дисертаційну активність Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова — 33 (здебільшого з навчання інформатики); Інституту інформаційних технологій і засобів навчання НАПН України — 24; Української інженерно-педагогічної академії — 7; Житомирського державного педагогічного університету імені Івана Франка — 7; Київського університету імені Бориса Грінченка — 5; ДВНЗ "Криворізький національний університет" — 4; Інституту педагогіки НАПН України — 3.

Список використаної літератури

1. Васильєва Л. Досвід формування готовності майбутнього вчителя музичного мистецтва до використання технологій дистанційного навчання // Лариса Васильєва // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. — 2017. — № 7 (71). — С. 48—58.

Висновки й перспективи подальших досліджень.

Результати аналізу контенту ЗвБД дисертацій дають підстави стверджувати про постійний дослідницький інтерес до різноманітних аспектів дистанційного навчання, ІКТ-компетентності учасників освітнього процесу тощо. Водночас спостерігаємо певні прогалини, наприклад, у сфері досліджень, пов'язаних із використанням дистанційного навчання у закладах загальної середньої освіти, ІКТ-компетентності школярів, зокрема початкової школи. З огляду на екстремальну ситуацію у країні та, відповідно, освіті, слід мобілізувати педагогічну науку для розвитку й удосконалення методик дистанційного навчання, що були б доступними різним верствам населення — від школярів і молоді до людей поважного віку, які прагнуть підвищувати кваліфікацію чи рівень знань. Однак головний контингент — це школярі, студенти й педагоги. Слід розробити нові методики, що мають спростити роботу педагогів, які навчають на відстані, поліпшити онлайн-комунікацію "учитель — учень". Не менш суттєві вимоги до органів виконавчої влади щодо розв'язання проблеми забезпечення закладів загальної середньої освіти комп'ютерами, підвищення рівня цифрової грамотності викладачів, а також формування інтернет-простору в межах країни. У Національній доповіді "Цілі сталого розвитку для дітей України" (2019), підготовленій Департаментом економічної стратегії та макроекономічного прогнозування, визначено шляхи й завдання у зазначеному ракурсі: насамперед забезпечити доступність якісної шкільної освіти для всіх дітей і підлітків, якісного дошкільного розвитку для всіх дітей, професійної освіти для сімей із дітьми; підвищити якість вищої освіти; сприяти поширенню знань серед молоді.

Роль освітніх бібліотек у дистанційному обслуговуванні невпинно зростає. Для якнайповнішого забезпечення інформаційних потреб аудиторії слід постійно оновлювати інформацію на їхніх сайтах, створювати точки вільного доступу до даних, реалізовувати національні програми з оцифрування, формувати бібліографічні посібники через приєднання гіперпосилань на повнотекстові документи тощо. Вагоме значення має постійний моніторинг ефективності використання бібліотечних сервісів і послуг, а також їх розвиток та вдосконалення, що сприятиме розширенню віддаленої аудиторії. Доцільно активніше використовувати потенціал соцмереж для розміщення відомостей про нові надходження до бібліотек, виставки, презентації та зустрічі з цікавими особистостями тощо.

Перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо у визначенні пріоритетних напрямів розвитку педагогіки через аналіз і моніторинг дисертаційних досліджень, що сприятиме вдосконаленню процесів управління, планування й прогнозування в галузі освіти.

2. Зайцева И. А. Профессиональная готовность педагога к использованию дистанционных технологий / Зайцева Инна Алексеевна // *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. — III (25), Issue: 49. — 2015.
3. Каліберда Н. Ю. Дистанційне обслуговування користувачів: пріоритети розвитку / Каліберда Надія Юріївна // *Бібліотека. Наука. Комунікація : матеріали міжнар. наук. конф. Тези доповіді / Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського*. — Київ, 2018. — Режим доступу: <http://conference.nbuv.gov.ua/report/view/id/617>. — Назва з екрана.
4. Коваленко С. Г. Створення та розвиток інформаційно-пошукової системи ДНІПБ України ім. В. О. Сухомлинського / Світлана Коваленко // *Вісник Книжкової палати*. — 2019. — № 2. — С. 40—44.
5. Ковальчук В. І. Моделі використання елементів дистанційного навчання в школі / Василь Ковальчук, Ірина Воротникова // *Інформаційні технології і засоби навчання*. — 2017. — Том 60. — № 4. — Режим доступу: https://www.researchgate.net/publication/320182960_MODELI_VIKORISTANNA_ELEMENTIV_DISTANCIJNOGO_NAVCANNA_V_SKOLI. — Назва з екрана.
6. Малицька І. Д. ІКТ грамотність — вимога сучасних систем освіти зарубіжних країн (досвід США) / І. Д. Малицька // *Інформаційні технології в освіті : зб. наук. праць*. — Херсон : ХДУ, 2009. — Вип. 4. — С. 243—249.
7. *Національна доповідь "Цілі сталого розвитку для дітей України" (2019)*, підготовлена Департаментом економічної стратегії та макроекономічного прогнозування. — С. 243—249. — Режим доступу: <https://me.gov.ua/Documents/Download?id=bec63b3c-bb72-41c9-bb7c-836239bca9754>. — Назва з екрана.
8. Пономаренко Л. Електронні бібліографічні ресурси державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського у формуванні національного інформаційного простору / Л. Пономаренко // *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики*. — 2015. — Ч. 25. — С. 103—114. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sidptm_2015_25_9. — Назва з екрана.
9. Скаченко О. О. Буква, цифра або наша інформація вже у ваших гаджетах / Олена Олексіївна Скаченко // *Матеріали конф. "Бібліотека: місце традицій, простір інновацій ; Київ. нац. ун-т культури і мистецтв*. — 2018. — С. 104—107.
10. *Стратегія розвитку Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського на 2017—2026 роки / НАПН України, ДНІПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; [авт. кол.: Л. Д. Березівська, С. М. Зозуля, Л. І. Страйгородська ; за заг. ред. Л. Д. Березівської]*. — Київ, 2017. — 29 с.
11. Шуневич Б. Обґрунтування наукової термінології з дистанційного навчання / Б. Шуневич // *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*. — 2003. — № 490. — С. 95—104.
12. *Організація дистанційного навчання в школі : методичні рекомендації*. — Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/metodichni%20recomendazii/2020/metodichni%20recomendazii-dustanciynna%20osvita-2020.pdf>. — Назва з екрана.
13. *Огляд платформ та інструментів дистанційного навчання, рекомендації для організації дистанційки у школі*, — ГО "Смарт освіта" та МОН підготували посібник. — Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/news/oglyad-platform-ta-instrumentiv-distancijnogo-navchannya-rekomendaciyi-dlya-organizaciyi-distancijki-u-shkoli-go-smart-osvita-ta-mon-pidgotuvali-posibnik>. — Назва з екрана.

Svitlana Kovalenko, Larysa Ponomarenko
From distance education to "smartphone education":
digital education and the role of educational libraries in its development

The article considers the development of information technologies in education and, in particular, in its part such as distance education. The focus is on the use of distance learning technologies in the most critical period of human existence, namely in the period of quarantine in connection with the global pandemic on the coronavirus COVID-19. The main problems of the application of distance education are considered, when it is necessary to teach remotely all students, starting from beginners and ending with those who always want to learn. There is an urgent need to create new methods that would simplify the work of teachers in conducting distance learning, improve online teacher-student communication. There are also requirements for the executive authorities to address the issues of decent equipping of general secondary education institutions with computers, increasing the ICT competence of teachers, as well as the creation of a comprehensive Internet space. The issue of improving the information education of teachers in order to overcome pedagogical and psychological difficulties in conducting comprehensive distance education is covered. There is an increase in the role of educational libraries in the dissemination of distance education, as well as in the direction of helping users to remotely receive information that would meet their needs, in particular, highlighted the activities of the V. O. Sukhomlinskyi SSPL of Ukraine. The results of partial monitoring of dissertation research in the specialties 13.00.02 "Theory and methods of teaching (computer science)" and 13.00.10 "Information and communication technologies in education" concerning the issues of distance education for the period 1991—2019 are analyzed. Statistical data on the share of dissertations, the problem of which is the use of ICT in education, protected in research institutions and free educational institutions, in order to identify research activity on the outlined topic.

Keywords: digital education; consolidated database of dissertations; educational libraries; distance education; educational process; students; information and communication technologies; quarantine; coronavirus; digital literacy; dissertation research

References

1. Vasylieva L. (2017). Dosvid formuvannia hotovnosti maibutnoho vchytelia muzychnoho mystetstva do vykorystannia tekhnolohii dystantsiinoho navchannia. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii*, 7 (71), pp. 48—58.
2. Zaitseva Y. A. (2015). Professyonalnaia hotovnost pedahoha k yspolzovaniyu dystantsyonnikh tekhnolohiyi. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, III (25), Issue: 49.
3. Kaliberda N. Yu. Dystantsiine obsluhovuvannia korystuvachiv: priorytety rozvytku. (2018). *Biblioteka. Nauka. Komunikatsiia : materialy mizhnar. nauk. konf. Tezy dopovidi*. Kyiv. Available at: <http://conference.nbuv.gov.ua/report/view/id/617>.
4. Kovalenko S. H. (2019). Stvorennia ta rozvytok informatsiino-poshukovoi systemy DNPB Ukrainy im. V. O. Sukhomlinskoho. *Visnik Knizhkovoyi palati*, 2, pp. 40—44.

5. Kovalchuk V. I., Vorotnykova I. P. (2017). Modeli vykorystannia elementiv dystantsiinoho navchannia v shkoli. *Informatsiini tekhnologii i zasoby navchannia*, 60 (4). Available at: https://www.researchgate.net/publication/320182960_MODELI_VIKORISTANNA_ELEMENTIV_DISTANCIJNOGO_NAVCANNA_V_SKOLI.
6. Malyska I. D. (2009). IKT hramotnist — vymoha suchasnykh system osvity zarubizhnykh krain (dosvid SSHA). *Informatsiini tekhnologii v osviti : zb. nauk. prats.* Kherson: KhDU, 4, pp. 243—249.
7. *Natsionalna dopovid "Tsili staloho rozvytku dlia ditei Ukrainy" (2019). pidhotovlena Departamentom ekonomichnoi stratehii ta makroekonomichnoho prohnouzuvannia (2019).* Available at: <https://me.gov.ua/Documents/Download?id=bec63b3c-bb72-41c9-bb7c-836239bca9754>.
8. Ponomarenko L. (2015). Elektronni bibliografichni resursy derzhavnoi naukovo-pedahohichnoi biblioteki Ukrainy imeni V. O. Sukhomlynskoho u formuvanni natsionalnogo informatsiinoho prostoru. *Spetsialni istorychni dystsypliny: pytannia teorii ta metodyky*, Ch. 25, pp. 103—114. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sidptm_2015_25_9.
9. Skachenko O. O. (2018). Bukva, tsyfra abo nasha informatsiia vzhe u vashykh hadzhetakh. *Materialy konf. "Biblioteka: mistse tradytsii, prostir innovatsii"*, pp. 104—107.
10. Berezivska L. D., Zozulia S. M., Straihorodska L. I. (2017). *Stratehiia rozvytku Derzhavnoi naukovo-pedahohichnoi biblioteki Ukrainy imeni V. O. Sukhomlynskoho na 2017—2026 roky.* Kyiv.
11. Shuneych B. (2003). Obruntuvannia naukovoї terminologii z dystantsiinoho navchannia. *Visnik Nacionalnogo universitetu "Lvivska politehnika"*, 490, pp. 95—104.
12. *Organizaciya distancijnogo navchannya v shkoli : metodichni rekomendaciyi.* Available at: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/metodichni%20recomendacii/2020/metodichni%20recomendacii-dustanciyna%20osvita-2020.pdf>.
13. *Oglyad platform ta instrumentiv distancijnogo navchannya, rekomendaciyi dlya organizaciyi distancijki u shkoli, — GO "Smart osvita" ta MON pidgotuvai posibnik.* Available at: <https://mon.gov.ua/ua/news/oglyad-platform-ta-instrumentiv-distancijnogo-navchannya-rekomendaciyi-dlya-organizaciyi-distancijki-u-shkoli-go-smart-osvita-ta-mon-pidgotuvai-posibnik>.

Надійшла до редакції 8 липня 2020 року

СОЦІОКОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

УДК 328.182:321.6.014](470+571)(045)
DOI: 10.36273/2076-9555.2020.8(289).37-44

Микола Сенченко,
директор Книжкової палати України, професор,
e-mail: director@ukrbook.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7445-5185>

Чи є в Росії "глибинна держава"?

У сьомому номері часопису "Вісник Книжкової палати" надруковано статтю "Глибинні держави" — реальність чи утопія?, у якій досліджено феномен цього явища. Продовжуючи вивчення порушеної проблематики у проекції на різні країни світу, проведено аналіз політики Росії та СРСР з метою виявлення в них "глибинних держав".

Зазначено, що "глибинна держава" — це не просто лобіювання, а тінювий уряд, іноді могутніший за реальний. Як суб'єкт управління "глибинна держава" є конгломератом груп, орієнтованим на виконання стратегічної мети, котру вважає пріоритетною для країни, в якій діє. Часто "глибинна держава" прагне настільки впливати на діяльність формальних органів влади, що здатна паралізувати їх роботу загалом.

З'ясовано, що в сучасній Російській Федерації "глибинна держава" тільки формується, що значною мірою позначається на стосунках країни зі США та Україною. Завданням російської "глибинної держави" є експансія: економічна, інформаційна, політична, військова, — тобто вона має імперську мету, котру вважає єдиною формою виживання. Очевидно, що є кілька рівнів глибини, певний центр і його периферійне коло, що впливають на політику всупереч інтересам головних фінансових груп і колишніх адміністративних команд, але найвиразніші ознаки "глибинної держави" в Росії — це захоплення Криму й перемога в Сирії. Російський імперський проєкт — це історична неминучість, а отже, неминуча й російська "глибинна держава".

Ключові слова: "глибинна держава"; СРСР; капіталізм; тінювий уряд; новий світовий порядок; націоналізм

Постановка проблеми. Для України вкрай гострою є проблема відносин із Росією, від яких значною мірою залежить мир на нашій землі й економічний розвиток країни. Вважаємо за потрібне докладно розглянути процеси, що відбуваються в Росії, з огляду на формування там "глибинної держави", що безпосередньо позначається на її політиці.

Мета статті — системно дослідити процеси створення "глибинних держав" у СРСР і Російській Федерації та їх вплив на відносини зі США та Україною.

Виклад основного матеріалу дослідження. У чому полягає мета й головна проблема "глибинної держави" Росії? Насамперед у тому, що російський капіталізм

занадто слабкий. Його сил вистачає, щоб скупити лобістів для просування внутрішніх законів, але це радше стосується пільг і захисту від держави. До політичного замовлення на обслуговування експансії на зовнішні ринки російський капітал не дозрів історично. Він ще й внутрішній простір Росії не захопив, що ж говорити про рух зовні?

Потреба у "глибинній державі" виникає тоді, коли капітал дійшов межі зростання всередині країни, коли чаша переповнена й слід шукати, куди їй переливатися далі. Однак якщо чаша напівпуста, то розмови про це передчасні — спочатку потрібно наповнити її по вінця.

Нааявності Газпрому й Роснафти, що створили коло політичних лобістів, які претендують на звання

"глибинної держави", замало для її повноцінного формування, адже решта економічних акторів російського капіталізму занадто відсталі. Для створення "глибинної держави" в Росії слід сформувати мережу великих корпорацій у технологічному секторі. Потрібні власні "Дженерал моторс" і "Дженерал електрик".

Пам'ятаєте? "Що добре для "Дженерал моторс" — добре для США". Це інструкція замовника виконавцеві, тобто принаймні вони вже існують. Це і є ознакою готовності до створення "глибинної держави". Російський франко-японський "АвтоВАЗ" чи Пермський моторний завод поки до такої декларації не дозріли.

Утім, це не означає, що в Росії немає системи політичного "кришування" великого бізнесу. Вона є, але радше схожа на рекет, аніж на "глибинну державу". У Росії є й Союз промисловців і підприємців (РСПП), але це, ймовірно, захисна профспілка, ніж могутній замовник. До формулювання вимог щодо забезпечення глобальної експансії РСПП ще занадто слабкий, хоча, можливо, з його надр, а також із депутатів Держдуми, ветеранів розвідспільноти й експертного пулу аналітиків згодом постане російський варіант повноцінної "глибинної держави".

Численні спроби російських аналітиків віднести поняття "глибинної держави" до теорії змови наражаються на його цілком наукове трактування — як концентрації управління в руках окремих груп державних службовців і членів експертних товариств, які створюють для своєї взаємодії неформальні інститути й функціонують за лаштунками публічної політики.

Формування зазначених структур настільки природний процес, що його описано ще законом Паркінсона, який у напівжартівливій формі висловив реальні тенденції світу управління. Зокрема, у будь-якій великій групі, зібраній для обговорення й реалізації процесів управління, завжди сформується мала група, яка перебере на себе всі узгодження й рішення. Перехоплення управління зумовлено неспроможністю великих груп оперативно реагувати на проблеми. Отже, це стихійно сформований штаб, що працює паралельно з офіційним.

Загалом, "глибинна держава" — не просто групи лобювання, а тіньовий уряд, інколи могутніший за реальний. Як суб'єкт управління "глибинна держава" є конгломератом груп, орієнтованим на виконання стратегічної мети, котру вважає пріоритетною для країни, в якій діє. Часто "глибинна держава" прагне настільки впливати на діяльність формальних органів влади, що здатна паралізувати їх роботу загалом.

У Вікіпедії описано лише два види "глибинних держав": американську й турецьку. У США "глибинна держава" виражає інтереси глобалізму, прагнучи максимально обмежити діяльність Д. Трампа, а в Туреччині підтримує консервативні й державницькі цілі. В обох країнах діяльність "глибинної держави" так чи інакше спрямована на експансію, розширення сфери впливу у світі й пригнічення ліберальних, демократичних та лівих течій і тенденцій. Зокрема, США, формально декларуючи лібералізм, по суті, практикують тоталітаризм, що ґрунтується на маніпуляціях із

масовою свідомістю, й до лібералізму це не має жодного стосунку.

Історик А. Фурсов зауважив, що лібералізм на Заході взагалі помер на початку ХХ ст. і його похорони припали на період Великої депресії у США. Те, що згодом назвали лібералізмом, насправді є диктатурою радикальних груп наднаціонального управління й узгодження, так званого Світового уряду. Саме в такий спосіб США здійснюють свою експансію. Туреччина ж намагається відновити Османську імперію, її експансія заснована на використанні традиційної та корпоративної ідеології. У будь-якому разі "глибинна держава" як спільнота діячів, що прагнуть досягти цілей експансії, існує та має характерні риси.

Якщо розглядати явище в зазначеному ракурсі, то можна зробити висновок, що "глибинна держава" обов'язково є в тих країнах, еліти яких націлені на експансію як на засіб забезпечення національних інтересів. Безумовно, "глибинні держави" наявні в Англії, Німеччині, Швеції, Данії, Італії, Туреччині, Ірані, Ізраїлі та Китаї. Важко припустити, що їх немає в Росії. Інакше як пояснити феномен Путіна, коли в розпал панування компраторських груп, яких зазвичай називають лібералами, в Росії відбувається захоплення управління та його поступова переорієнтація на курс, що заперечує компраторські принципи та входить у дедалі глибший конфлікт із цілями глобальних англосакських еліт?

Це можна пояснити лише наявністю в Росії "глибинної держави", чия діяльність не припинялася ані на мить навіть у періоди розпаду СРСР, правління Б. Єльцина й зради всіх державних і національних інтересів. Не випадково Путін першим своїм рішенням скасував Угоду про розділ продукції, що давала змогу транснаціональним корпораціям (ТНК) грабувати Росію на видобутку нафти й газу. На жаль, цього не сталося в Україні, адже жоден наш президент не обмежив зазіхання ТНК на експлуатацію й видобуток вуглеводнів у нашій країні.

Саме відтоді й розпочалася конфронтація Заходу з Путіним, який намагався видаватися лібералом та уникати конфлікту, допоки не вдалося зміцнити державність і відновити боєздатність армії.

"Глибинна держава" в Росії є, й результати її діяльності видно неозброєним оком. Невідомо, чи становить її основу орденський принцип, але очевидно, що наявні кілька рівнів глибини, певний центр і його периферійне коло, наявний вплив цих сил на політику, котрий суперечить інтересам головних фінансових груп і колишніх адміністративних команд. Головним завданням є експансія: економічна, інформаційна, політична, військова, — тобто "глибинна держава" Росії має імперську мету й вважає це єдиною формою виживання країни. У світі лише кілька держав, здатних реалізувати такі масштабні плани, й Росія поміж них.

Інструментами мобілізації населення довкола цієї ідеї слугують різноманітні інститути й стратегії. Наприклад, у СРСР організаційно й ідеологічно експансію забезпечувала КПРС, проте коли ці інструменти виявилися непридатними, їх змінили. Нині

"глибинна держава" в Росії організовує виконання завдань експансії через численні інститути, як-от: уряд, Держдума, ключові фігури ЗМІ, панівна та опозиційні партії, незважаючи на їх неабияку засміченість "п'ятою колоною". Ідеологію "глибинна держава" вважає за краще поки відкрито не формулювати, хоча в латентній формі вона виразна в дискурсі, й суспільний загал її не лише розуміє, а й поділяє.

Загалом, "глибинна держава" опанувала ситуацію після розвалу СРСР і його звичних інститутів управління. Пряму агентуру ворога вилучено з органів законодавчої та виконавчої влади, агентуру впливу локалізовано й взято під контроль, для забезпечення її діяльності розроблено ефективні механізми нейтралізації. Проте найголовніші ознаки "глибинної держави" в Росії — це захоплення Криму й перемога в Сирії. Зрив "української карти" проти РФ виявив здатність її "глибинної держави" знаходити протиотруту для отрути західних аналітичних центрів. Основною перевагою російської "глибинної держави" є її неідентифікованість.

Росія так само швидко вихопила Крим у НАТО, забезпечивши амортизацію збитків від санкцій. Відключення від SWIFT вже не загрожує фінансовим колапсом. Безпеку продуктового ринку гарантовано, хоча за окремими позиціями і є прогалини, їх можна усунути завдяки імпорту з інших країн. Санкції не спрацювали. Еліти не розкололися.

Той факт, що для реалізації цих операцій потрібні якісно нові військово-промисловий комплекс (ВПК), збройні сили, структури розвідки й управління, став несподівано зрозумілим, коли справу було вже зроблено, а отже Захід постав перед дилемою: ядерне зіткнення з РФ чи організований відступ. Захід обрав друге, але зрозумів: перемога над Росією виявилася помилкою, Росія відвоює втрачене.

Будь-яке повернення на втрачені позиції є наступом, а будь-який наступ — експансією, діяльністю, спрямованою на розширення меж. Тому США так хворобливо реагує на ознаки експансії РФ, прагнучи зафіксувати її уражений стан і тотально обмежити інформаційний та фінансовий потенціал, підштовхуючи уряд до подальших кроків із відокремлення життєво важливих систем держави від Заходу.

Виконання цієї програми неможливе без посилення в Росії "глибинної держави" — групи осіб, яка створює умови для трансформації суспільства й досягнення нових рубежів розвитку. Російська "глибинна держава" вступила в невидиму смертельну сутичку з американською. Сили, як зазвичай, нерівні, але ж у Росії від часів Суворова воюють не числом, а вмінням. І, судячи з результатів цієї війни, РФ почувається впевнено.

Специфіка Росії така, що капіталізм, котрий розпочав формуватися 30 років тому, усвідомлює свій національний інтерес. Він вже минув стадії народження й зростання і тепер входить у стадію дозрівання. Для створення сприятливих умов йому потрібен контроль над фінансовою системою, натомість нині національні фінанси перебувають у руках зовнішнього

управління. Це повністю змінює мотивацію і бізнесу, і чиновництва, що його прикриває.

У таких умовах "глибинна держава" стане або філією іншої "глибинної держави", або розколотою спільнотою, де державники воюють із компрадорами. Саме в цій боротьбі й кристалізується повноцінна "глибинна держава", що гостро потребує й суверенної фінансової системи, котра працюватиме на технологічне зростання, й держав-сателітів, котрі входять у сферу впливу та управління.

Ще одна специфічна риса — неможливість прямо від'єднати фінансову систему від зовнішнього контуру. У слабкій державі, що залежить від розрахунків з експорту та імпорту, така сепарація призведе не до посилення держави, а до катастрофи. Отже, потрібні особливі стратегії, що дають змогу відокремити фінансову систему країни за умови її інтеграції в міжнародну фінансову систему.

Розв'язання цих завдань надасть можливість російській "глибинній державі" закріпитися як самодостатньому феномену й служити цілям національного розвитку. Ці процеси вже тривають, але для повної кристалізації потрібні не роки, а десятиліття.

Російський імперський проєкт — це історична неминучість, а отже, неминуча й російська "глибинна держава". Її батьки-засновники нині працюють на повну потужність, і результати цієї роботи побачимо за нового покоління політиків. По суті, такий трансфер і уособлює процес створення "глибинної держави", просто є етапи, на проходження яких потрібен триваліший час, однак загалом рух відбувається саме в цьому напрямі.

Глобальна "глибинна держава", КДБ і СРСР.

Сучасна глобалізація — це спосіб досягнення світового панування, ідеологія розподілу людства на дві частини: панівний "золотий мільярд", і "тубільне населення", що його обслуговуватиме. Глобалізація веде до руйнування усталеної системи міжнародних відносин, поневолення світу за допомогою фінансових, військових і пропагандистських засобів. Остаточна мета — різке скорочення населення планети й рівня споживання, депопуляція тощо. Для її досягнення глобальна "глибинна держава" Заходу провокує кровопролитні конфлікти, фінансові кризи, техногенні катастрофи, нав'язує атмосферу бездуховності та спотворених цінностей. Інакше кажучи, глобалізація — це не інтеграція людства, а найвища стадія глобального нацизму, а отже слід говорити не про антиглобалізм, а про антифашистські дії. Нинішня політика США та їхніх союзників, — не бачений в історії людства нацизм, а його жертви — народи та держави. Утім, найголовніша мета Сполучених Штатів — Росія. США бомбардували Косово та Югославію заради створення найбільшої на півдні Європи бази для американських військових ("Бондстіл" у Косово), а нині оточують військовими базами та біологічними лабораторіями Росію.

Подивімося на процеси формування нового світового порядку з іншого ракурсу й згадаймо, що від другої половини ХХ ст. плани глобальної "глибинної держави" з перебудови світу перейшли з теоретичної

площини у практичну. Тоді ж стало очевидно, що доки існує Російська імперія, тобто СРСР, про переможну ходу нового світоладу годі й мріяти. Радянський Союз доволі успішно відстоював свої життєві інтереси в різних куточках земної кулі (яскравими прикладами є Східна Європа, Індокитай, низка країн Близького й Середнього Сходу, що входили в зону впливу СРСР). Варто згадати, що Радянський Союз допоміг вижити країнам Африки й Латинської Америки, населення яких англосакси намагалися знищити.

Саме у другій половині XX ст. головне питання глобальної "глибинної держави" стояло так: або перемогти Радянський Союз, або визнати план досягнення світового панування утопією, адже процес глобалізації нагадує політ ракети — вона не може зупинитися на пів дорозі. Глобалізація або охоплює всю планету, або повертає назад.

Настанова на "останній і рішучий бій" у 1960-ті рр. постійно домінувала у висловлюваннях вождів та ідеологів мондіалізму. "Наша епоха, — 1968 р. стверджував З. Бжезинський, — не просто революційна епоха: це фаза нової метаморфози всієї людської історії. Світ стоїть на порозі трансформації, яка за своїми історичними й соціальними наслідками драматичніша, ніж та, що була викликана французькою та більшовицькою революціями. У 2000 р. світ визнає, що Робесп'єр і Ленін були доволі м'якими реформаторами" [1].

Доречно згадати промову президента США Дж. Буша-молодшого, сповнену погроз і загадкових натяків: "Наближається час, коли ми почнемо діяти. Це буде боротьба всього світу, боротьба цивілізації. Ми не знаємо, якою буде розв'язка. І знаємо, що Бог не нейтральний. Країна має чекати не однієї битви, а тривалої кампанії, що не має собі рівних в нашій історії" [2].

Подібні міркування — своєрідний виклик історії, вистражданий людством. Цілком очевидно, що еліти розпочали інтенсивно втілювати в життя план поневолення світу, й передусім слід було знищити Радянський Союз.

Чому саме 1968 рік? Ось тут, як мовиться, "собака й заритий". Річ у тім, що насправді "перебудова" розпочалася в США, а її "архітектором" став не хто інший, як Дж. Кеннеді — американський президент, трагічно вбитий за таких загадкових обставин, що їх не спромоглася з'ясувати й компетентна Комісія Воррена. Рубіж 1950—1960-х рр. став переломним для народів по обидва боки "залізної завіси". Це була ера "втраченого покоління" на Заході й дисидентства на Сході. Нове покоління бажало оновлення життя й політики, і його кумиром судилося стати Дж. Кеннеді. Він мріяв затвердити у США універсальні принципи доби Просвітництва й на їх основі сформувати єдину політичну націю, вільну від расових і етнічних бар'єрів. Президент-реформатор вірив у відкрите суспільство, де відмінності в походженні й стартових умовах не мали вирішального значення. Ревнивій свідомості протестантських "малих суспільств" він протиставив "нове мислення" єдиного "великого суспільства", в якому кожен американець може реалізувати себе незалежно від кольору шкіри, віри й інших цензових особливостей. Проте втілити в життя ці ідеї політик не

зміг, його вбили на очах усієї Америки — на сцену вийшла глибинна влада — влада спецслужб.

Парадокси демократії полягають у тому, що її типовий носій — середній клас, успішна меншість. Коли ж на політичну сцену намагається вийти соціально не влаштована й невдоволена більшість, стабільність руйнується. Так було в повоєнні роки у США, щоправда, у пригоді стала "холодна війна": в її умовах керівна верхівка домогалася лояльності громадян не успішною політикою, а залякуючи прикладами життя в СРСР.

У той період у радянському й американському суспільствах, окрім "зовнішньої" партії, що вела постійні діалоги з більшістю населення, формувалася "внутрішня" партія, краще поінформована про події й таємні важелі внутрішньополітичного життя, що суттєво впливала на зовнішньополітичні події. "Зовнішня" партія всіляко демонструвала плюси своєї політики, переконуючи народ у перевагах його способу життя й критикуючи заокеанського супротивника.

"Внутрішня" партія чимдуж віддалялася від народу, знаходячи дедалі більше спільного між політичними проблемами офіційного супротивника й власними. Контингент "внутрішніх" партій становили переважно аналітичні центри спецслужб.

Отже, паралельно з чотирма відгалуженнями влади — виконавчою, законодавчою, судовою і засобами масової інформації, формувалася "п'ята влада", що за асоціативними й змістовими ознаками наближалася до "п'ятої колони". Саме у той період і відбулося становлення глобальної "глибинної держави".

Довідка. "П'ята колони" — термін з історії громадянської війни в Іспанії, коли Мадрид атакували чотири колони франкістів, а "п'ята" — таємна, "працювала" всередині оточеного міста. Це зрадники, яких держава-агресор фінансує й використовує для диверсій в тилу певної країни" [3].

Професійне самовизначення влади, що дістала назву таємної, або влади спеціальних служб, полягає у протиставленні відкритості депутатського корпусу — таємній владі експертів; дилетантизму публічних політиків — таємному езотеричному знанню професіоналів спецслужб про приховані важелі й тінюві боки політики.

Відкритість політики Дж. Кеннеді злякала американську "глибинну державу", що не бажала втрачати професійні таємниці та привілеї, і президент став для неї вкрай небезпечним.

Для світу залишилося таємницею, як американський громадянин Л. Г. Освальд спокійно перетнув межу Радянського Союзу, жив там певний час і навіть одружився, а згодом повернувся у Сполучені Штати, щоб усунути президента. Тоді, напевно, й виник прецедент таємної ділової співпраці спецслужб СРСР і США, а вбивство Дж. Кеннеді стало однією з перших глобальних операцій за їх участі.

Американська "глибинна держава" засвоїла головний урок: якщо перебудова настільки небезпечна для власної країни, чому б не експортувати її супротивникам? Окрім того, швидка адаптація вдови Освальда до життя у США також наводила на

роздуми: якщо перебудовчий елемент зазнає фіаско, то реформатори зможуть безперешкодно емігрувати.

Наступний урок "глибинна держава" винесла з подій "празької весни" 1968 р., коли покоління "шістдесятників" повстало проти тоталітарної системи. "Внутрішня" партія зрозуміла, що врешті-решт соціалістичну систему буде зруйновано, й не хотіла бути похованою під її уламками.

Отже, в Радянському Союзі розпочала формуватися "глибинна держава", основу якої становили спецслужби, і насамперед Комітет державної безпеки (КДБ). І як тільки їх аналітики усвідомили уроки "празької весни", доля соціалізму в Радянському Союзі стала залежати від розв'язання однієї проблеми: чи можна зробити так, аби за зміни чинного ладу новими хазяями життя залишилися колишні правителі?

Інформуючи ЦК КПРС про плани Центрального розвідувального управління (ЦРУ), КДБ одночасно стимулювала створення "незалежних" науково-дослідних центрів і громадських організацій, формуючи модернізовану структуру — "глибинну державу", — що мала змінити усталений лад країни у відповідний момент.

"Ще 1979 р. керівник КДБ Ю. Андропов ініціював створення й став куратором "групи з вивчення досвіду соціалістичних країн" (від 1983 р. — "група з удосконалення соціалістичної економіки"), — зазначає О. Виноградов, — до якої увійшли майже всі економісти — майбутні глашатая "реформ і вільного ринку" (зокрема, Гайдар, Чубайс, Авен та ін.). Ще раніше було засновано Інститут США і Канади РАН, що "підготував" для перебудови Арбатова, Примакова, Шаталіна" [4].

"Вільним дослідницьким центром" і однією з філій КДБ став Інститут міжнародного робітничого руху. Цікаво, що співробітники цього "ідеологічного" закладу в 1989—1991 роках надавали консультації незалежним профспілкам шахтарів. Організовані ними страйки значно сприяли падінню М. Горбачова й приходу Б. Єльцина. З іншого боку страйкарям допомагав Інститут вільних профспілок США, що фінансується американськими спецслужбами" [5].

Одночасно співробітники КДБ розпочали заповнювати ЗМІ. Зокрема, Держтелерадіо СРСР — "ударний інструмент перебудови" — у грудні 1987 р. очолив колишній начальник Держбезпеки Білорусі генерал О. Аксенов. Відтоді на телебаченні з'явилися програми, що пропагували ідеї "прогресу й демократії", як-от "Взгляд", відбувалися "психоенергетичні" сеанси Кашпіровського й Чумака тощо. У ЗМІ неодноразово наводилися думки вчених стосовно того, що ці сеанси є акціями масового зомбування населення.

Перебудова відкрила широкі можливості для співробітників спецслужб, які посіли ключові посади у приватних прибуткових структурах і долучилися до великого бізнесу. Наприклад, керівником аналітичної служби групи "Міст" став колишній начальник П'ятого (ідеологічного) управління Луб'янки Ф. Бобков, а керівник російського КГБ-АФБ В. Іваненко обіймав посаду першого віцепрезидента нафтової компанії "ЮКОС".

Таких прикладів — безліч. Майже всі приватні підприємства, а також перші комерційні банки створені

під наглядом КДБ і за участю його співробітників. Активно долучалися вони й до політичного життя країни. Зокрема, 1990 р. колишній резидент радянської розвідки в США, а згодом — начальник ленинградського КДБ генерал О. Калугін став одним із лідерів "демократичного руху". У 1992 р. генерал цього самого відомства О. Стерлігов очолив "Російський національний собор", а фактично — увесь правий рух. Багато співробітників КДБ було обрано до республіканських і місцевих парламентів. Доходило й до конфузу. Так, полковник П'ятого управління В. Саушкін, обраний депутатом Московської ради, зустрівся на засіданні з колишніми дисидентами, яких заарештовував на початку 1980-х рр.

Усе це факти, а вони, як відомо, "річ уперта". Факти свідчать і про те, що керівники західних спецслужб давно є космополітичним масонським товариством; імовірно, й чекісти мають стосунок до таємних об'єднань... Відомо, що плани латентних правителів часто викладали в художній формі їх письменники-адепти — як романи під масками вигадок. У такий спосіб ідеї ширилися масами й ставали прапорами відкритих громадських рухів.

У цьому контексті покажемо роман Д. Морелла "Братство Рози". Згідно із сюжетом, після Другої світової війни керівники розвідок СРСР, США, Великої Британії та Китаю підписали "договір Абеляра". Окремі дослідники роблять висновок, що, об'єднавшись у межах цієї символічної угоди із силами радянської верхівки, ЦРУ і здійснило "російсько-американську революцію", про яку зауважував Б. Єльцин, приймаючи 1994 р. у Кремлі Б. Клінтона. Постає запитання: чи не були чекісти представниками глобальної "глибинної держави", ще задовго до "серпневої революції" 1991 р. залученими до копіткої роботи зі знищення "біполярності" світової системи" й встановлення нового світового ладу? Саме тоді відбувалося надзвичайно інтенсивне взаємне проникнення розвідників двох країн, СРСР і США, у найвищі ешелони влади.

Опосередкованим доказом може слугувати інформація полковника розвідки КДБ А. Голіцина, який 1962 р. утік у США. Відомості, котрі він надав ЦРУ, допомогли викрити важливих радянських агентів, наприклад, начальника штабу шведської армії Ю. Венстрема, двох керівників відділу французької спецслужби, а також Г. Кіссинджера, який тоді обіймав посаду чиновника Держдепартаменту США. А. Голіцин стверджував, що ще під час служби в американській армії майбутній політик став агентом КДБ і мав таємне прізвисько "Бор".

У мемуарах Г. Кіссинджер підтвердив, що у 1970-х рр., коли він працював держсекретарем США, таємно зустрічався з радянським послом А. Добриним та офіцером КДБ Б. Седовим. Зміст окремих розмов, у яких ішлося про засекречену інформацію щодо зовнішньої політики США, був відомим Федеральному бюро розслідувань (ФБР) із донесень агента "Тритона". Під цим ім'ям значився завербований ЦРУ в Колумбії секретар посольства Городник, який передав американцям копію телеграми розмови А. Добриніна з Г. Кіссинджером. Отже, документи свідчать, що держ-

секретар видавав таємну інформацію про напрями зовнішньої політики своєї країни, проте ФБР не вдалося його скомпрометувати й звинуватити у зраді.

Прикметно, що жоден з агентів, яких викрив А. Голіцин, не був заарештований чи звільнений із посади. Напрошується висновок, що в 1970-х рр. КДБ перетворився зі спецслужби на таємний орден, "глибинну державу", що співпрацювала з іншими спецслужбами, впливаючи на уряди різних країн.

До цієї гри долучилася навіть Православна церква, що, на завдання Комітету у справах релігій, пішла на міжконфесійні екуменічні контакти за кордоном, попри те, що всередині країни її представники засуджували екуменізм як масонське вчення. Про це добре знали спецслужби з обох боків "залізної завіси", але жодним чином не протидіяли. Чому?

Чи була така ситуація наслідком "договору Абеяра", судити важко. Проте якщо ця угода реально існувала, то, безсумнівно, сприяла перемозі "вільних мулярів" із ЦРУ. Президент США й колишній керівник Центрального розвідувального управління Дж. Буш, коментуючи "серпневу революцію" 1991 р. у Росії, зауважив: "Це була не лише перемога демократії, а й наша — перемога ЦРУ"

Формування глобальної "глибинної держави" підкорено одній меті — встановленню нового світового ладу, про що Дж. Буш офіційно заявив після закінчення війни з Іраком. Керувати новим світом бажають послідовники Б. Баруха, Дж. Шиффа і Л. Троцького, що створюють латентні структури, масонські ложі тощо [6]. У ХХ ст. на шляху до цієї мети знищено десятки мільйонів людей, та глобальна "глибинна держава", закусивши вудила, мчить до "світлого майбутнього", мріючи про планетарну владу. Утім, людство ще не сказало свого останнього слова...

Російські підходи до США: хто здивував, той переміг. Події 2016—2017 рр. різко змінили позицію політичних сил на Заході та у світі. Успіх референдуму щодо виходу Великої Британії з ЄС, сенсаційна перемога Д. Трампа, атмосфера "останнього бою" на "краю провалля" на президентських виборах у Франції, різке посилення правонаціоналістичного курсу влади в Польщі, Угорщині й низці інших країн Центральної Європи — усі ці події змістили "правий поворот" із неоліберального мейнстріму (і реакції на нього) у фокус глобальної уваги.

"Ми забираємо владу у Вашингтона, округ Колумбія, і повертаємо її назад вам, американському народові" — нова риторика Трампа. Нетрадиційна ораторська манера й поворот до правонаціоналістичного курсу дали життя новому терміну-ярлику: "трампізм". Водночас прихід до влади чинного президента США не був випадковим — це результат запиту американського суспільства на трансформацію політичної системи.

Трампізм має глибокі корені в американській політичній історії, відбиваючи певну систему цінностей. У своїй соціальній базі він спирається на блок інтересів, що сполучає й ліві, й праві елементи. Трампізм — це новий підхід до розв'язання старих проблем, у тому числі економічних. Ця політика підтримує інтереси середнього

капіталу й спрямована на те, щоб послабити великий капітал. Основна база трампізму — американський внутрішній ринок і його захист.

Яке майбутнє чекає на трампізм? Чи перекинеться "правий бунт" на Європу? І як Україні слід ставитися до змін, що відбуваються у Сполучених Штатах?

Послання Д. Трампа "Про стан у країні", адресоване обом палатам Конгресу, судячи з усього, було ретельно підготовлено й неодноразово відредаговано. Звісно, численні уїдливі критики все одно знайшли, за що зачепитися. Президент, на їх думку, нахабно приписав собі економічні досягнення адміністрації Б. Обама, безсоромно перебільшив свої успіхи в зовнішній політиці, недостатньо різко висловився щодо Кремля тощо. Проте загалом виступ виявився доволі поміркованим і за тональністю, і за змістом. Жодних особистих образ на адресу опонентів, жодних сумнівних експромтів і двозначних метафор, жодного епатажу поважної публіки — усе стримано, збалансовано, навіть стильно, в найкращих традиціях Р. Рейгана чи Д. Ейзенхауера. Президент Трамп простягнув руку політичним супротивникам, закликавши американців тісніше об'єднатися навколо зоряно-смуغастого прапора в цей "не найпростіший" для країни час.

Звичайно, від базових принципів республіканської ідеології президент не відмовився — ані у внутрішній, ані в зовнішній політиці, проте його виступ на Капітолійському пагорбі свідчить: колишній бунтар і позасистемний кандидат, невтомний борець проти вашингтонського істеблішменту й "глибинної держави" фактично визнав свою поразку. Д. Трампу набридло воювати, найрадикальніші гасла його програми залишилися в далекому 2016-му. Багато колишніх соратників встигли перетворитися на непримиренних супротивників, а господареві Білого дому його республіканські партійні бонзи дали ясно зрозуміти, що порядкувати на власний розсуд йому ніхто не дозволить.

Прикметно, що під час виступу Д. Трампа в залі засідань Конгресу США фракція Демократичної партії також поводитися вкрай мирно: не переривала оратора, не полишала своїх місць і навіть кілька разів нагородила красномовство президента нетривалими оплесками. Загалом, простягнута рука Д. Трампа не зависла в повітрі...

Трампізм набагато ширший за політичну фігуру чинного президента США й не прив'язаний безпосередньо до його політичних дій. Водночас питання про те, чи вдасться особисто Д. Трампу стримати тиск старого вашингтонського істеблішменту та не відступити від своєї передвиборчої платформи, є для порушеної теми вторинним. Важливіше те, що глобальна політична хвиля, викликана електоральним успіхом Д. Трампа, сприяла сформуванню принципово нової ідеології й нової системи цінностей.

Якщо у протистоянні "системних" і "антисистемних" політичних сил у США справді відбувається перелом на користь перших, то й Росії змінювати тактику щодо Вашингтона не слід. Не так вже й суттєво, скільки разів у своїй промові Д. Трамп згадав Москву та які саме епітети використав стосовно Росії й Китаю. Врешті-решт, усе це — лірика й стилістичні

тонкощі. Важливіше інше — "глибинна держава" впевнено зміцнюється, а карнавальна політична революція у Вашингтоні обертається повзучою контрреволюцією. І в найближчій перспективі Росії доведеться стикатися саме з "глибинною державою", що фактично вже виграла позиційну війну з обраним президентом-популістом.

Висновки. Звичний алгоритм російсько-американських стосунків завжди будувався за принципом "зверху-вниз". Спочатку двостороння зустріч на найвищому рівні, згодом — контакти високопоставлених чиновників, услід — взаємодія між військовими, бізнесменами, експертами, лідерами громадянського суспільства. Глави двох країн (Л. Брежнев — Р. Ніксон, М. Горбачов — Р. Рейган, Б. Єльцин — Б. Клінтон) приводили в рух важелі величезних, важких і рипучих державних машин, а ті поступово передавали бюрократичну енергію новим учасникам співпраці.

Цей алгоритм при Д. Трампі не працюватиме. Навіть якщо вдасться провести повноцінний російсько-американський саміт (наскільки відомо, нині такий захід навіть не планується), то запустити важелі співпраці "згори-вниз" не вийде. "Глибинна держава" не дозволить, Конгрес не підтримає, а вашингтонські аналітичні центри й національні засоби масової інформації безжально розкритикують будь-що, навіть найскромніші кроки Д. Трампа назустріч Москві. У найкращому разі їх потрактують як вияв наївності, непрофесіоналізму й безвідповідальності, а в гіршому — як свідому зраду національних інтересів США.

Виходить, слід рішуче змінювати алгоритм і будувати стосунки не за принципом "згори-вниз", а за принципом "знизу-вгору". Не розраховувати на доброзичливо налаштованого "позасистемного" президента, а працювати із "системою" загалом. Нехай навіть така робота ще тривалий час буде непомітною, не завжди приємною й не надто ефективною.

По-перше, не потрібно демонізувати "глибинну державу", котру в Москві сприймають як осереддя світового зла й цитадель патологічних ненависників Росії. Безумовно, більшість чиновників Держдепу чи ЦРУ, співробітників апарату Конгресу США, експертів зі столичних мозкових центрів не належить до палких прихильників В. Путіна, але ці люди щонайменше набули досвіду взаємодії з Москвою і навряд чи їх слід вважати впертими параноїками, екзальтованими конспірологами чи генетичними русофобами.

По-друге, час змінити ставлення до керівництва Демократичної партії США. Чомусь (імовірно, за інерцією) адміністрацію Б. Обами постійно згадують недобрим словом, протиставляючи один одному нинішнього й попереднього президентів. Обама поганий, а Трамп хороший? Однак уперті факти свідчать про інше. Наприклад, Обама проводив послідовний курс на зближення з Іраном, а Трамп повернувся до максимально жорсткого тиску на Тегеран. Обама дотримувався міжнародного консенсусу щодо статусу Єрусалиму, а Трамп його зруйнував. Обама так і не зважився на прямі військові дії проти Б. Асада, а Трамп, не коливаючись, віддав наказ про ракетний удар по

сирійській авіабазі Еш-Шейрат. І хто ж тоді створив для Росії більше проблем — демократи чи республіканці?

Авіаудар США по сирійській військово-повітряній базі ознаменував рішучу зміну курсу Д. Трампа й відхилення від принципу "Америка понад усе", що був задекларований під час передвиборчої кампанії та неухильно реалізовувався перші 77 днів президентської каденції. Виправдовуючи удар потребою запобігти загибелі "беззахисних немовлят" і подальшому застосуванню хімічної зброї, Д. Трамп докорінно переглянув наріжний принцип своєї президентської кампанії.

По-третє, Росія ніколи не зможе відновити стосунки з Вашингтоном, не змінивши ставлення до себе з боку американського суспільства. З ним слід взаємодіяти безпосередньо, через голови дипломатів, чиновників і політиків. Зруйнувати стійкі антиросійські стереотипи, міцно вкорінені у свідомості пересічного американця, буде вкрай важко, але, не зробивши цього, Росія не рухатиметься вперед і на офіційному рівні. І в цьому разі однієї пропаганди замало. Потрібні нестандартні, несподівані, парадоксальні, а головне — конкретні й усім зрозумілі дії, що руйнують традиційну логіку конфронтації. До того ж вони потрібні саме сьогодні, коли Америка чекає від Кремля лише нових інтриг, "заходів у відповідь" чи інших ворожих кроків. Чом би, нарешті, не скасувати "закон Діми Яковлева", що забороняє американцям усиновлювати російських дітей? Чом би не відновити російсько-американські освітні програми, перервані російською стороною в односторонньому порядку? Чом би не переглянути у бік скорочення список американських "небажаних організацій", котрим заборонено працювати в Росії? І нехай закоренілі експерти й жваві журналісти гадають, який новий план вигадали підступні росіяни. Як полюбляв говорити О. Суворов, "хто здивував, той переміг".

Відновлення стосунків Росії зі Сполученими Штатами — завдання не на один рік. Воно виходить далеко за межі чотирирічного терміну правління Д. Трампа, але насамперед слід принаймні змінити усталений алгоритм взаємодії двох країн, не сподіваючись на містичну піраміду політичної влади, що незбагненно виникає під час спілкування людей, які самотньо стоять на її вершинах.

Проте, як свідчить історія, далеко не все залежить від президентів і у процесі ухваленні рішень потрібно зважати на "глибинні держави" обох країн. "Глибинна держава" США складається з раціональних професіоналів, з якими завжди легше взаємодіяти, ніж з аматорами-романтиками. Попри численні недоліки саме "глибинна держава" обмежує найекзотичніші й потенційно найнебезпечніші зовнішньополітичні дивацтва Д. Трампа. І найближчим часом Росія контактуватиме саме з "глибинною державою", що фактично вже виграла позиційну війну з чинним американським президентом.

Для України вкрай гострою є проблема стосунків Росії та США, від яких суттєво залежить мир на нашій землі та економічний розвиток країни, а отже в наступних розвідках розглянемо ґрунтовніше, що являє собою американська "глибинна держава" й чому вона воює проти Д. Трампа.

(Далі буде)

Список використаної літератури

1. Бжезинский З. Великая шахматная доска / З. Бжезинский ; [пер. с англ. Уральской О. Ю.]. — Москва : Междунар. отношения, 1999. — 254 с.
2. Сенченко Н. И. "Novus ordo seclorum", или Путь к глобальной колонии / Н. И. Сенченко. — Киев : КИТ, 2016. — 303 с.
3. Игнатьев А. Н. "Пятая колонна" / А. Игнатьев. — 2-е изд, перераб. и доп. — Москва, 1998.
4. Виноградов А. Тайные битвы XX века / А. Виноградов. — Москва : Олма-пресс. 1999. — 462 с.
5. Широин В. КГБ—ЦРУ. Секретные пружины перестройки / Вячеслав Широин. — Москва : Ягуар, 1997. — 288 с.
6. Becker A. S. Managing U.S.-Soviet relations in the 1990s. / A. S. Becker, A. L. Horelick // RAND. R-3747-RC. — January 1989. — 56 с.

Mykola Senchenko

Is there a "deep state" in Russia?

The seventh issue of the Bulletin of the Book Chamber published an article "Deep states — reality or utopia?", which explored the phenomenon of this phenomenon. them deep state.

It is noted that the "deep state" is not just lobbying, but a shadow government, sometimes more powerful than the real one. As a subject of governance, the "deep state" is a conglomeration of groups focused on fulfilling the main strategic goal, which it considers a priority for the country in which it operates. Often the "deep state" seeks to influence the activities of formal authorities so much that it can paralyze their work in general.

It was found that in the modern Russian Federation, a "deep state" is just being formed, which significantly affects the country's relations with the United States and Ukraine. The task of Russia's "deep state" is expansion: economic, informational, political, military — that is, it has an imperial goal, which it considers the only form of survival of the Russian Federation. Obviously, there are several levels of depth, a certain center and its peripheral circle, influencing politics against the interests of major financial groups and former administrative teams, but the most obvious signs of a "deep state" in Russia are the capture of Crimea and victory in Syria. The Russian imperial project is a historical inevitability, and hence an inevitable Russian "deep state."

Keywords: "deep state"; USSR; capitalism; shadow government; new world order; nationalism

References

1. Bzhezinskij Z. (1999). *Velikaya shahmatnaya doska*. Moskva: Mezhdunar. otnosheniya.
2. Senchenko N. I. (2016). "Novus ordo seclorum", ili Put k globalnoj kolonii. Kiev: KIT.
3. Ignatev A. N. (1998). "Pyataya kolonna". Moskva.
4. Vinogradov A. (1999). *Tajnye bitvy XX veka*. Moskva: Olma-press.
5. Shironin V. (1997). *KGB—CRU. Sekretnye pruzhiny perestrojki*. Moskva: Yaguar.
6. Becker A. S., Horelick A. L. (1989). Managing U.S.-Soviet relations in the 1990s. *RAND. R-3747-RC*, january.

Надійшла до редакції 19 серпня 2020 року

ЖУРНАЛІСТИКА ТА ЗМІ

УДК 378.091.33-028.22-043.5:070-051(045)

DOI: 10.36273/2076-9555.2020.8(289).44-48

Олена Куликова,

кандидат наук із соціальних комунікацій,
старший викладач кафедри журналістики ХДАК,
e-mail: lenaafan23@gmail.com

Використання інноваційних педагогічних технологій у підготовці журналістів соціокультурного профілю

У статті розглянуто аспекти застосування інноваційних педагогічних технологій у підготовці майбутніх журналістів соціокультурного профілю під час вивчення курсу "Історія журналістики". Освітній процес передбачає проведення занять із використанням традиційних (лекції, бесіди) та інноваційних методів навчання (дискусії, диспути, мозковий штурм, дебати, тренінги, екскурсії до редакцій, радіо- й телестудій, проектне навчання тощо).

Докладно розглянуто інноваційні методики викладання дисципліни, до яких належать: засоби організаційно-навчальної діяльності; упровадження сучасних педагогічних технологій; підвищення рівня мотивації до навчання; використання аудіовізуальних засобів і комп'ютерних технологій тощо.

Оскільки більшість сучасних студентів виросли в умовах екранної культури, є візуалами й активно користуються сучасними технологіями, викладання у форматі класичних лекцій і семінарів втрачає ефективність. Отже, головну увагу зосереджено на процесі організації інтерактивного навчання з використанням мультимедійних технологій візуалізації інформації, що сприяє узагальненню та аналізу теорії й практики.

Проаналізовано вплив інноваційних педагогічних технологій на формування професійних компетенцій, умінь і навичок у студентів. Підсумовано, що впровадження інноваційних педагогічних технологій у викладання навчальної дисципліни "Історія журналістики" сприяє підвищенню ефективності проведення занять, формуванню комунікативних навичок і вмінь, набуттю досвіду інтерактивної діяльності, діалогічній взаємодії й креативній упевненості.

Ключові слова: інноваційні педагогічні технології; мультимедійні технології; підготовка журналістів; історія журналістики; критичне мислення; професійні компетенції; візуалізація інформації; фасилітація

Постановка проблеми. Інтеграція вищої школи України до загальноєвропейського освітнього простору потребує реформування системи підготовки кадрів згідно з міжнародними вимогами. Водночас в умовах глобалізації та інформатизації медіасфери постає нагальна потреба в журналістах, професійні компетенції яких відповідають запитам сучасного інформаційного суспільства.

Для підготовки компетентних фахівців у навчальний процес доцільно впроваджувати новітні педагогічні методики й продуктивні технології викладання, що стають вагомим складником вітчизняної освітньої системи. Основними перевагами інноваційних методик є те, що вони сприяють підвищенню загальноосвітнього та культурного рівня студентів, збільшенню мотивації до навчання, його активізації й зростанню обсягів засвоєної інформації. Варто зауважити, що з упродовженням у навчальний процес новітніх інформаційних технологій та методик сучасний викладач набуває функцій консультанта, фасилітатора.

До інноваційних технологій належать: засоби організаційно-навчальної діяльності; упродовження сучасних педагогічних технологій; підвищення рівня мотивації до навчання; використання аудіовізуальних засобів і комп'ютерних технологій тощо. Такий освітній процес формує персональний досвід кожного студента, а основна мета використання інноваційних технологій — урахування його інтересів і потреб.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій.

Теоретичні й практичні аспекти впровадження інноваційних навчальних методик у практику вищої школи відображено в наукових працях вітчизняних і закордонних учених, поміж яких І. Доброскок [2], Л. Дудко [3], М. Дяченко [4], Д. Кавтарадзе [6], Н. Заячківська, О. Пехота, А. Кіктенко, О. Любарська [9], В. Коцур, С. Нікітчина, Л. Пироженко, О. Пометун [10], Г. П'ятакова [11], Н. Федоренко [12], К. Бенне, Л. Брэдфорд, К. Фопель та інші.

Питання формування професійних компетенцій майбутніх журналістів та особливості журналістської освіти розглядають науковці й практики В. Здоровега [5], Г. Лазутіна, К. Маркелов, І. Михайлин [8], В. Олешко, Є. Прохоров, В. Різун, Л. Світич, Т. Трачук, І. Чермерис, В. Шкляр та інші.

Водночас актуальною залишається проблематика впровадження інноваційних педагогічних технологій у контексті формування професійних компетенцій майбутніх журналістів соціокультурного профілю. Потреба дослідження теоретичних, методичних і практичних засад застосування новітніх освітніх методик, особливостей їх реалізації в навчальному процесі закладів вищої освіти зумовлена й постійними змінами суспільного замовлення.

Основи журналістської професії мають закладатися під час опанування фаху, оскільки сучасна медіасфера потребує висококваліфікованих професіоналів, спроможних інтегрувати теоретичні знання й практичні вміння та навички в цілісну систему, ефективно застосовувати найкращі журналістські здобутки для успішного розв'язання поставлених завдань. Водночас інноваційне навчання — це зорієнтована на динамічні зміни в навколишньому світі навчальна та освітня діяльність, що ґрунтується

на розвитку різноманітних форм мислення, творчих здібностей, високих соціально-адаптаційних можливостей особистості [1].

Мета статті — висвітлення практичних аспектів використання інноваційних педагогічних технологій у підготовці студентів-журналістів соціокультурного профілю на прикладі викладання навчальної дисципліни "Історія журналістики".

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливим напрямом підвищення якості засвоєння теоретичних і практичних основ будь-якої дисципліни в сучасних умовах є використання інноваційних технологій, що посилюють мотивацію до навчання, активізують студентів, індивідуалізують освітній процес, розширюють межі самостійної діяльності, урізноманітнюють форми подання інформації та види навчальних завдань тощо. Розглянемо приклади застосування інноваційних педагогічних технологій у процесі викладання навчальної дисципліни "Історія журналістики".

Значений курс передбачає ознайомлення студентів зі становленням журналістики та різних її видів від давнини до сьогодення, особливостями цієї професії в різних країнах тощо. Це теоретичний курс, паралельно з яким вивчають і такі, як "Вступ до фаху", "Теорія масових комунікацій" та інші, а отже важливо надавати нові знання, враховуючи міждисциплінарний зв'язок.

Освітній процес охоплює лекційні й семінарські заняття, в межах яких активно використовують різноманітні методи навчання, зокрема пояснювальне-ілюстративний, пошуковий, дослідницький, проблемний, що сприяє формуванню вміння аналізувати, узагальнювати й абстрагувати здобуту інформацію. Регулярне узагальнення вивченого матеріалу, його перевірка й контроль визначають якість викладання та засвоєння.

Семінарські заняття, з якими органічно поєднано лекції, залишаються ефективною формою організації навчання у вищій школі, але змінюються їхні види та наповнення. Лекції у ЗВО розглядають і як метод, і як форму подання матеріалу, позаяк у сучасних умовах це не лише усний виклад предмета, а лекція-екскурсія, лекція-бесіда, лекція-диспут тощо.

Зауважимо, що більшість сучасних студентів зростає в умовах екранної культури, є візуалами й активно користуються сучасними технологіями. Викладання у форматі класичних лекцій і семінарів втрачає ефективність, тому застосовуємо мультимедіапрезентації та інші інноваційні технології. Водночас, враховуючи, що студенти добре обізнані з інформаційними технологіями й програмами, очевидно стає потреба перейти в навчальному процесі від менторства до фасилітації, консультування.

Під час викладання курсу "Історія журналістики" використовуємо різноманітні форми проведення лекційних і семінарських занять. Залежно від мети, лекція може бути вступна, установча, традиційна, завершальна. Найчастіше це лекція-бесіда, оскільки вона допомагає максимально захопити студентів до навчання. Серед сучасних методик у навчальному процесі активно застосовуємо "сторітеллінг", що є ефективним інструментом донесення та закріплення інформації у свідомості слухачів. Подання матеріалу у

форматі історій суттєво спрощує його сприйняття й запам'ятовування [7].

У процесі вивчення сучасних тенденцій журналістики у пригоді стають гостьові лекції. Планом ознайомчої практики передбачено відвідування провідних ЗМК Харкова, як-от радіоплатформи Суспільного мовника України Національної суспільної телерадіокомпанії "Українське радіо. Харків" (найстаріше радіо країни), телеканалів Simon і "Тоніс", пресклубу, прес-служби тощо. Не пропускаємо нагоди запросити знаних українських журналістів чи відвідати заходи-зустрічі з досвідченими представниками медіасфери. Такі заняття мають вагомe значення для формування професійних компетенцій майбутніх журналістів, оскільки вони безпосередньо ознайомлюються зі специфікою й прикладними засадами фаху.

Вербальні, діалогічні методи навчання сприяють розширенню можливостей викладу й засвоєння навчального матеріалу, а також співтворчості викладача та студента. Якщо тема не передбачає семінарських занять, використовуємо лекції-доповіді студентів із презентаціями, що виконані під керівництвом педагога та є частиною самостійної роботи.

Провідне місце в методиці викладання зазначеного курсу посідають індивідуальні й групові види комунікативної та інтерактивної діяльності, зокрема лекції-дискусії, що мотивують до повторення засвоєного матеріалу, пошуку та опрацювання додаткової літератури. Їх варто застосовувати під час вивчення теми "Еволюція професійних та етичних стандартів журналістики", наприклад, викладач може запропонувати студентам для обговорення питання: "Які приклади порушення журналістської етики вам відомі з історії?".

На семінарських заняттях активно використовують такі різновиди дискусій [11]: панельні ("Етично-професійний аспект діяльності журналіста в умовах розвитку масової та формування якісної преси", "Еволюція професійних стандартів журналістики в історії"); дебати ("Якісна журналістика: становлення й сучасний стан") тощо. Так, доцільно організувати дискусію на кшталт телевізійного ток-шоу на тему "Майбутнє телебачення, радіо, друкованих ЗМІ". Дискусія — це форма колективного обговорення, що має з'ясувати істину через зіставлення різних поглядів, правильне розв'язання проблеми. Під час полеміки виявляються різні позиції, а емоційно-інтелектуальний поштовх стимулює бажання активно мислити. Правильно організована дискусія із залученням комп'ютерних технологій мотивує студентів до пошуку потрібних матеріалів.

Важливим елементом навчального процесу є візуалізація інформації. Її динамічне та/або статичне графічне подання сприяє узагальненню й аналізу теорії та практики. У процесі викладання курсу у візуалізованій формі надається достатній обсяг теоретичної інформації, що допомагає сформувати цілісне уявлення про особливості становлення та еволюції журналістики. Демонстрація мультимедіа-презентацій, схем, таблиць або завдання з їх створення відповідають принципам компактності, системності та логічності й практичній реалізації принципу наочності навчання. Варто зауважити, що візуалізація навчаль-

ної інформації підвищує ефективність діяльності студентів, сприяє активізації їх пізнавальних інтересів і мотивації до навчання.

Завдяки інформатизації процесу викладання курсу "Історія журналістики" наявні такі позитивні тенденції:

- мультимедійні технології привертають увагу студентів до навчального процесу та допомагають краще сприймати й засвоювати теоретичний матеріал;
- посилюється ефективний зворотний зв'язок;
- формується позитивний емоційний клімат.

Важливим складником інтелектуального зростання студентів є розвиток креативного мислення, що допомагає формувати вміння майбутніх журналістів шукати, аналізувати та оцінювати інформацію, розпізнавати сфальшовані відомості й знаходити підтвердження фактам тощо. Наприклад, студентам пропонують проаналізувати, як вирішувалися конфліктні ситуації етичного й професійного характеру в різні часи чи схарактеризувати становлення та розвиток журналістської етики й дотримання професійних стандартів, вплив цензури на журналістику, еволюцію жанру "репортаж" тощо.

Важливою формою інноваційного інтерактивного навчання є тренінги, що пропонують широкі методичні можливості: їх можна поглиблювати, творчо допрацьовувати, обговорювати на лекціях і семінарах. Наприклад, здобуті на лекції відомості щодо формування та розвитку жанру "репортаж" доцільно доповнити відвідуванням тренінгу, присвяченого його еволюції й можливостям у сучасних умовах. Цей формат є ефективним інструментом залучення студентів до процесу навчання та особливим методом здобуття знань. Зокрема, майбутні журналісти охоче відвідують тренінги та майстер-класи, організовані Харківським прес-клубом.

Стимулює активність на заняттях і сприяє творчому розвитку студентів і метод мозкового штурму, що передбачає пошук та ухвалення рішень на інноваційному рівні завдяки вільній генерації ідей усіма учасниками. Методика стимулює використання творчого підходу до розв'язання визначених завдань і проблем та дає змогу якнайповніше розкрити креативні здібності. Головною умовою є відсутність критики. Що більше альтернативних ідей і неординарних пропозицій висловлюватимуть студенти, то оригінальнішими будуть способи вирішення поставленого завдання. Зазвичай метод мозкового штурму реалізують у два етапи: перший передбачає пропозицію ідей щодо розв'язання завдання та їх фіксацію; другий — аналіз корпусу ідей і формулювання кінцевого рішення.

У викладанні курсу використовуємо й технологію проектного навчання, зорієнтовану на здобуття нових знань за допомогою самоосвіти. Упровадженню цієї форми допомагає фасилітація як організація керованого процесу колективного розв'язання проблем у групі.

Використання в освітньому процесі творчих і дослідницьких медіапроектів сприяє формуванню інноваційного середовища розвитку й підвищує мотивацію навчальної діяльності. Робота над проектами допомагає критично мислити, генерувати нові ідеї, здійснювати пошук і працювати з інформацією. Зокрема, студентам

пропонують на основі здобутих знань щодо еволюції друкованих медіа, радіо й телеканалів підготувати презентацію власного друкованого ЗМІ (звичай журналу), телеканалу чи телепрограми, подкасту тощо.

Проектний метод використовуємо впродовж викладання дисципліни [11]. У ситуації, коли немає можливості створювати готовий продукт, можна підготувати набір виробничих проблем, варіанти розв'язання яких розглядати на парах (так званий кейс-метод). І проектний, і кейс-метод є інтерактивними й дають змогу наблизити освітній процес до практики та навчити застосовувати набуті знання для вирішення завдань.

Опанування курсу "Історія журналістики" передбачає вивчення найкращих зразків друкованої, радіо й телепродукції, досвіду й творчих здобутків провідних журналістів. Наприклад, студенти у межах самостійної роботи мають прослухати аудіовиставу "Війна світів" у виконанні О. Велса, проаналізувати її, з'ясувати, що можна застосувати в сучасній радіосфері, подкастингу тощо. Щоб урізноманітнити засвоєння навчального матеріалу, активно використовуємо кінопродукцію, зокрема уривки з фільмів, засновані на реальних подіях ("Доброго ранку", "Інсайдер", "Нічого, крім правди", "Секретне досє" та інші).

Залучення аудіо- й відеоматеріалів до процесу вивчення курсу сприяє:

- формуванню у студентів системи знань з історії журналістики й можливостей використання позитивного досвіду в професії;
- вивченню аспектів діяльності провідних періодичних видань;
- творчому осмисленню досвіду минулого;
- засвоєнню етичних пріоритетів журналістської діяльності;
- прогнозуванню подальшого розвитку журналістики на основі знання її історії та еволюції.

Під час проведення занять застосовуємо активні методики, засновані на проблемних, ігрових та інших продуктивних формах навчання. Це розвиває критичне мислення, стимулює креативні здібності, активізує комунікативні й дослідницькі вміння студентів.

Отже, лекційні та семінарські заняття з курсу "Історія журналістики" побудовані на базі діалогічної взаємодії суб'єктів навчання, завдяки якій формуються професійні компетенції. Застосування діалогових педагогічних технологій допомагає студентам виявляти активність, демонструвати навички ораторського мистецтва тощо.

Обсяг самостійної роботи в межах курсу "Історія журналістики" дає змогу залучити додатковий навчально-інформаційний матеріал. Вона відбувається під керівництвом викладача й формує сталі навички самостійного опрацювання заданих тем, здатність знаходити, аналізувати, узагальнювати, порівнювати, що також сприяє інтелектуальному розвитку студентів.

Значне місце серед видів самостійної роботи посідає підготовка рефератів, доповідей, тез під керівництвом куратора. Звичай такі результати сумісної роботи доповнює презентація до тексту. Активно використовують і складання звітів після відвідування журналістських установ. Їх підготовка у супроводі презентацій із подальшим обговоренням покращує запам'ятовування, розвиває ораторські здібності, культуру мовлення, вміння логічно й послідовно висловлювати думки тощо.

Висновки. Методика викладання навчальної дисципліни "Історія журналістики" передбачає проведення занять із використанням традиційних (лекції, бесіди) й інноваційних методів навчання (дискусії, диспути, мозковий штурм, дебати, тренінги, екскурсії до редакцій, радіо- й телестудій, проектне навчання тощо). Новітні технології суттєво допомагають в ефективній організації навчального процесу та створенні комфортних умов для співпраці викладача, який дедалі частіше набуває функцій фасилітатора, і студентів.

Застосування інноваційних педагогічних методик у процесі опанування курсу "Історія журналістики" сприяє підвищенню ефективності проведення занять, формуванню комунікативних навичок і вмінь, набуттю досвіду інтерактивної діяльності, діалогічній взаємодії й креативній упевненості. Методологія організації та впровадження інноваційних підходів у викладання журналістських дисциплін залишається актуальним і перспективним напрямом дослідження.

Використання сучасних форм і методів навчання має важливе значення в умовах інформатизації медіа-простору. Отже, на теперішньому етапі до основних завдань викладача належать:

- підвищення інтересу студентів до дисципліни;
- проведення навчання в інтерактивному режимі; візуалізація матеріалу дисципліни; зв'язок освітнього процесу з практикою;
- формування навичок комунікації, критичного мислення, адаптації до постійних змін тощо.

Список використаної літератури

1. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології / І. М. Дичківська. — Київ : Академвидав, 2004. — 352 с.
2. Доброскок І. І. Інноваційні педагогічні технології: теорія та практика використання у вищій школі : монографія / І. І. Доброскок, В. П. Коцур, С. О. Нікітчина. — Переяслав-Хмельницький : С. В. Карпук, 2008. — 284 с.
3. Дудко Л. А. Роль інноваційних педагогічних технологій у становленні конкурентоспроможних спеціалістів / Л. А. Дудко // Мультиверсум. Філософський альманах. — 2004. — № 39. — С. 1—4.
4. Дяченко М. Д. Концептуальні засади підготовки майбутніх журналістів до професійно-творчої діяльності / М. Д. Дяченко // Педагогіка і психологія професійної освіти. — 2012. — № 4. — С. 9—17.
5. Здоровега В. Підготовка журналістів: погляди збоку і зсередини / В. Здоровега // Про журналістику і журналістів: статті, есе, виступи. — Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2004. — № 3 (27). — 141 с.
6. Кавтарадзе Д. Обучение и игра: введение в интерактивные методы обучения. — 2-е изд. / Д. Кавтарадзе. — Москва : Просвещение, 2009. — 176 с.
7. Куликова О. М. Сторітеллінг: комунікативний та освітній потенціал / О. М. Куликова // Культурологія та соціальні комунікації: інноваційні стратегії розвитку : матеріали Міжнар. наук конф., 22—23 листопада 2018 року. — Харків : ХДАК, 2018. — С. 6—7.

8. Михайлин І. Л. Журналістика як творчість і журналістика як технології / І. Л. Михайлин // Методика викладання історико-журналістських дисциплін і професійні потреби : матеріали секційного засідання. — Київ, 2008. — С. 5—7.
9. Пехота О. М. Освітні технології : навч.-метод. посіб. / О. М. Пехота, А. З. Кіктенко, О. М. Любарська. — Київ : А.С.К., 2002. — 255 с.
10. Пометун О. Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід : метод. посіб. / О. Пометун, Л. Пироженко. — Київ : А.С.К., 2004. — 192 с.
11. Пятакова Г. П. Сучасні педагогічні технології та методика їх застосування у вищій школі : навч.-метод. посіб. для студентів та магістрантів вищої школи / Г. П. Пятакова, Н. М. Заячківська. — Львів : Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. — 55 с.
12. Федоренко Н. І. Використання інноваційних технологій у вищій школі як шлях формування професійних компетенцій у майбутніх фахівців / Н. І. Федоренко // Грані. — 2015. — № 6. — С. 103—108. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Grani_2015_6_22. — Назва з екрана.

Olena Kulykova

The use of innovative pedagogical technologies in training of socio-cultural profile journalism students

The article considers aspects of the application of innovative pedagogical technologies in the training of future journalists of socio-cultural profile, while studying the course "History of Journalism". The method of its teaching involves conducting classes using both traditional (lectures, talks) and active innovative teaching methods (discussions, debates, brainstorming, debates, trainings, excursions to editorial offices, radio and television studios, project training, etc.).

Innovative methods of teaching the discipline are considered in detail, which include: means of organizational and educational activities; introduction of modern pedagogical technologies; increasing the level of motivation to study; use of audiovisual teaching aids and computer technologies, etc.

As most modern students have grown up in a screen culture, are visuals and actively use modern technology, teaching in the format of classical lectures and seminars loses its effectiveness. Thus, the main focus is on the process of organizing interactive learning using multimedia information visualization technologies, which contributes to the generalization and analysis of theory and practice.

The influence of innovative pedagogical technologies on the formation of professional competencies, skills and abilities of students is analyzed. It is concluded that the introduction of innovative pedagogical technologies in the teaching of the discipline "History of Journalism" helps to increase the efficiency of classes, the formation of communication skills and abilities, gaining experience of interactive activities, dialogic interaction and creative confidence.

Keywords: history of journalism; innovative pedagogical technologies; multimedia technologies; training of journalists; critical thinking; professional competencies; information visualization; facilitation

References

1. Dychkivska I. M. (2004). *Innovatsiini pedahohichni tekhnologii*. Kyiv: Akademydav.
2. Dobroskok I. I., Koczur V. P., Nikitchina S. O. (2008). *Innovatsiini pedahohichni tekhnologii: teoriia ta praktyka vykorystannia u vyshchii shkoli*. Pereyaslav-Xmelnytskyj: S. V. Karpuk.
3. Dudko L. A. (2004). Rol innovatsiinykh pedahohichnykh tekhnologii u stanovleni konkurentospromozhnykh spetsialistiv. *Multyversum. Filozofskiy almanax*, 39, pp. 1—4.
4. Dyachenko M. D. (2012). Kontseptualni zasady pidhotovky maibutnykh zhurnalistiv do profesiino-tvorchoi diialnosti. *Pedagogika i psichologiya profesijnoyi osvity*, 4, pp. 9—17.
5. Zdoroveha V. (2004). Pidhotovka zhurnalistiv: pohliady zboku i zseredyny. *Pro zhurnalistyku i zhurnalistiv: statyi, ese, vystupy*, 3 (27), p. 141.
6. Kavtaradze D. (2009). *Obuchenie i igra: vvedenie v interaktivnyie metody obucheniya*. Moskva: Prosveshchenye.
7. Kulykova O. M. (2018). Storitellinh: komunikatyvnyi ta osvittii potentsial. *Kulturolohiia ta sotsialni komunikatsii: innovatsiini stratehii rozvytku : materialy Mizhnar. nauk konf., 22—23 lystopada 2018 roku*. Kharkiv: KhDAK, pp. 6—7.
8. Mykhailyn I. L. (2008). Zhurnalistyka yak tvorchist i zhurnalistyka yak tekhnologii. *Metodyka vykladannia istoryko-zhurnalistykykh dystsyplin i profesijni potreby: materialy sektsiinoho zasidannia*. Kyiv, pp. 5—7.
9. Pyexota O. M., Kiktenko A. Z., Lyubarska O. M. (2002). *Osvitni tekhnologii*. Kyiv: A.S.K.
10. Pometun O., Pyrozhenko L. (2004). *Interaktyvni tekhnologii navchannia: teoriia, praktyka, dosvid*. Kyiv: A.S.K.
11. Piatakova H. P., Zaiachkivska N. M. (2003). *Suchasni pedahohichni tekhnologii ta metodyka yikh zastosuvannia u vyshchii shkoli*. Lviv: Vyd. tsentr LNU im. I. Franka.
12. Fedorenko N. I. (2015). Vykorystannia innovatsiinykh tekhnologii u vyshchii shkoli yak shliakh formuvannia profesiinykh kompetensii u maibutnykh fakhivtsiv. *Hrani*, 6, pp. 103—108. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Grani_2015_6_22.

Надійшла до редакції 23 травня 2020 року

3 АРХІВУ КНИЖКОВОЇ ПАЛАТИ УКРАЇНИ

УДК 002"1921/1923":341.485(477)(045)
DOI: 10.36273/2076-9555.2020.8(289).48-52

Лариса Дояр,
кандидат історичних наук, доцент, старший науковий співробітник
Державного архіву друку Книжкової палати України,
e-mail: arkhiv@ukrbook.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0789-2462>

Проблема голоду в українських книгодруках 1921—1923 років

Статтю присвячено історіографії голоду 1921—1923 рр. в УСРР. Досліджено вітчизняні книгодруки, котрі виходили у видавництвах республіки безпосередньо під час лиха, що спіткало 5 із 12 тогочасних губерній. Аналізуючи подію, авторка фіксує специфічні особливості та відмінності голодомору 1921—1923 рр. від Великого голоду 1932—1933 рр., насамперед звертаючи увагу на безпрецедентну відкритість інформації, її активне обговорення у пресі, велелюдну артикуляцію з боку постраждалих, численних свідків страшиного лиха, звичайних сторонніх спостерігачів, представників влади всіх рангів, фахівців від науки та практичної медицини. Наголошено, що на тлі зазначених подій у медичній галузі розвинувся новий науковий напрям — дослідження голодних станів людини, їх впливу на розвиток фізіології й генетики, а також специфічних хвороб, спровокованих тривалим вимушеним голодуванням. Торкаючись світового аспекту проблеми голоду, авторка зауважує, що в досліджуваній період, зокрема в роки Першої світової війни (1914—1918), відбувалися штучно організовані голодні блокади. Останні розглядали як дієві засоби боротьби з противником, що фактично ставали чинниками здобуття перемоги. Оскільки ані факт, ані масштаби голоду 1921—1923 рр. у тогочасній Українській Соціалістичній Радянській Республіці більшовицька влада не приховувала, подія мала широкий суспільний резонанс, що, зокрема, виявився в наданні вагомої гуманітарної допомоги від світової спільноти. У пропонованій статті використано наукові видання, що побачили світ в УСРР упродовж 1921—1923 рр.

Ключові слова: УСРР; голод 1921—1923 рр.; повоєнна розруха; посівні площі; тяглова худоба; врожайність

Постановка проблеми. Споживання їжі є одним із головних інстинктів життя. Наявність чи відсутність харчів, збільшення чи зменшення їх обсягу безпосередньо вплинуло на становлення людської цивілізації. Зокрема, неолітична революція часів кам'яної доби, що замінила споживальні форми господарювання (збиральництво та полювання) на їх відтворювальний аналог (землеробство та скотарство), призвела до збільшення виробництва їжі, а отже сприяла зростанню популяції людей на Землі. Більше того, поява харчів у достатній кількості призвела до зміни моральних настанов людства, адже не треба було вбивати "зайві роти". Як наслідок — з'явилися поняття милосердя, співчуття, взаємодопомоги, емпатії. Водночас на долю людства періодично припадали тяжкі випробування, найжорстокіше з яких — голод, що спотворював моральність особистості, повертаючи її на рівень первісної доби. Напевно, немає у світі жахливішої муки, ніж голод.

У новітній історії України відбулося три голодомори: 1921—1923 рр., 1932—1933 рр., 1946—1947 рр. Усі вони залишили по собі рани, що ніколи не загояться. Окрім болісного емоційного сприйняття, ці лиха, на наш погляд, потребують постійної актуалізації фахових досліджень.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. До вивчення проблеми голоду 1921—1923 рр. зверталось чимало вітчизняних науковців. Одним із фундаторів і послідовних розвідників теми стала професор історії О. Мовчан, яка розпочала вивчати порушену проблему ще за радянських часів, опублікувавши численні наукові праці [7—11] та збірник документів і матеріалів [4]. Спираючись на ґрунтовні дослідження вченої, авторка пропонованої розвідки прагнула збагатити історіографію з окресленого питання.

Отже, **метою статті** є аналіз літератури, що виходила в Україні безпосередньо під час трагедії голоду 1921—1923 рр.

Виклад основного матеріалу дослідження. Книгодруки, що зберігаються у сховищах Книжкової палати України, до тематики голоду зверталися постійно. Змістовно найбільше вражає збірник оповідань Полтавської райспілки під виразною назвою "Без хліба" [2]. Тираж книги становив п'ять тис. примірників і, як зазначали видавці, 25% прибутку від продажу було призначено для допомоги голодним людям. До книги ввійшли твори відомих українських письменників Б. Грінченка, Д. Марковича, М. Коцюбинського, В. Стефаніка, А. Тесленка, Т. Бордуляка. У передмові літератора В. Щепотьєва, зокрема, зауважено: "Ця книжечка виходить тоді, як Українську державу спіткало велике лихо. І на півночі, у великоросів, і у нас, на Україні, дуже

багато людей тяжко страждають від голоду. Їдять дерево, кізяки, вмирають десятками й сотнями тисяч, доходять до того, що вбивають власних дітей, щоб не бачити їхньої муки. А як де, то вже й того дійшло, що як помре хто, то не ховають, а ріжуть ще тепле тіло і з'їдають". Автор передмови наголошував, що книжка виходить задля того, щоб "розворушити людські серця".

Розрахована на широку цільову аудиторію, вона була доступною та зрозумілою. Наприклад, в оповіданні Б. Грінченка "Без хліба" йшлося про селянина Петра, який від голоду став злодієм — украв зерно з громадської крамниці.

У творі Д. Марковича "У найми" змальовано важку долю вдови Ганни, що виховувала п'яťох дітей. У селі лютував голод, її старший син у 14-річному віці став наймитом, але його звільнили з роботи, а 12-річна донька, яка найнялася нянькою, по дорозі на роботу загинула у хуртовині.

Не залишає байдужим жодного читача відоме оповідання В. Стефаніка "Новина", герої-одинак якого з голодного відчаю, біди та нестатків скоїв страшне лихо — утопив власну дитину.

Лейтмотивом оповідання А. Тесленка "Тяжко" є думка про те, що багата людина ніколи не зрозуміє бідну й голодну. Селянин Грицько блукає містом, шукаючи заробітку, й бачить контрастні картини життя: пани розкошують у ресторанах, тоді як чимало таких нужденних, як він, голодують, шукаючи бодай якогось заробітку... Грицька охоплює відчай, він промовляє фінальний монолог: "І це зветься життям? І це ми — люде? Бідні, нещасні ми! Животієм... для чого? Не краще б пак там, на кладовищі лежать? А пішло ти к чорту, життя!" — і кидається під потяг...

Жахливий сюжет покладено в основу оповідання М. Коцюбинського "Що записано в книгу життя": голодна сім'я ледь виживає, рахуючи кожний шматочок хліба, а треба годувати ще й стареньку мати, про яку вже й "смерть забула". Син зважився позбутися "зайвого" рота й на прохання бабці відвіз її помирати до гаю. Утім, оповідання М. Коцюбинського надавали людині надію на порятунк від здичавіння, адже, схаменившись, хлопець повернувся й врятував ненюку, а інша героїня письменника з оповідання "П'ятизлотник" — селянка Хима — віддала на користь нужденних свій останній скарб — стару срібну монету, котру дістала на весільний посаг ще від бабусі й мріяла подарувати онуці. Просякнуто вірою в людяність та милосердя і оповідання Т. Бордуляка "Дід Макар", в якому старець у голодну годину прийшов на допомогу вдові з п'ятьма діточками: став жити у неї в хаті, годував малечу напошеним хлібом, вчив їх грамоти,

отже, "дав бідній удові вгору глянути". Допомагаючи, дід відчув себе щасливим: "Аж тепер, на старість, чую я себе цілком щасливим, коли маю дрібні діти, коли маю про кого дбати, годувати..."

Зворушлива за змістом книжка уміщувала надзвичайно емоційні ілюстрації художника О. Солодова.

Варто зазначити, що окреслена тема була актуальною не тільки для України, а й для всієї тогочасної Європи. Проблемі голоду у роки Першої світової війни та у складні післявоєнні часи присвячено працю М. Бардах [1]. Велика за обсягом монографія містить передмову В. Аверіна, статтю професора Д. Заболотного "Завдання наукового вивчення голоду". В. Аверін зазначає, що автор розглянув голодну блокаду, влаштовану Антантою Німеччині й Австрії. У цій облозі під час інтервенції опинилися Росія та Україна, а підсумки їх "культурної" блокади "цивілізованою" Європою були невтішними, зокрема: 1913 р. нафти видобували 564 млн пудів, 1920 р. — 233; руди 1913 р. — 638 млн пудів, 1920 р. — лише 10 млн пудів; чавуну 1913 р. — 250 млн пудів, а 1920 р. — 6 млн пудів; паперової пряжі 1913 р. — 16 млн пудів, а 1920 р. — 825 тис. пудів. Ще гірші наслідки спостерігалися в сільському господарстві: напередодні Першої світової війни царська Росія виробляла 4 млрд 300 млн пудів хліба, а 1920 р. удвічі менше — 2 млрд 200 млн пудів. Як результат, станом на 1 травня 1922 р. на теренах колишньої імперії загалом голодувало 22 млн осіб [1, с. 4—5].

Автор зауважує, що від початку європейської війни Англія та Франція усіляко перешкоджали ввезенню будь-яких товарів, особливо продовольчих, у Німеччину й Австрію [1, с. 9]. По суті, було влаштовано голодну блокаду, щоб узяти ці країни змором. Жорсткий крок, хоча й не виправдав себе, але значною мірою посприяв поразці Четвертного блоку в Першій світовій війні. М. Бардах актуалізує питання ролі імпорту продовольчих товарів у споживанні країни, аналізує врожаї хліба, розвиток тваринництва під час війни, зауважує про карткову систему та замалий розмір пайків у тогочасній Німеччині. Останні були розраховані на середню вагу нації — 45 кг, тоді як чоловіки здебільшого мали вагу 60—70 кг. У розмір пайка, на думку медика-науковця, слід було вкладати не соціальну, а фізіологічну норму, принаймні це дало б змогу уникнути голодних станів [1, с. 15]. За встановленого ліміту населення німецьких міст опинилося у вкрай скрутному становищі, й щоб переконати у цьому читача, автор порівнює воєнний добовий пайок і мирний раціон городянина [1, с. 16—23].

Окрім того, М. Бардах досліджує негативний вплив голоду на організм людини, відповідні патології у розвитку дітей, а також встановлює зв'язок між голодом і поширенням інфекційних хвороб, зокрема сухот, аналізує небезпеку недоїдання для системи травлення, кровообігу, обміну речовин, функціонування шкіри, нервової системи, а також розвитку жіночих хвороб. Фізіологічними наслідками голоду автор називає остеопатії, аменореї, набряки тощо.

Автор визнає масштабність людських втрат Німеччини від голоду. У той час, як на фронті загинуло майже 318 тис. військових, у німецькому тилу від голодної блокади померло приблизно 294 тис. осіб, загалом же армійські втрати Німеччини лише втричі перевищували кількість жертв голодної блокади [1, с. 105].

В архіві Книжкової палати України зберігається збірник наукових статей, присвячених проблемі голоду [12]. Виданий за редактування професорів К. Георгієвського, А. Палладіна та лікаря В. Когана, збірник вийшов у харківському видавництві "Наукова думка" накладом у чотири тис. екземплярів. Книжку присвячено світлій пам'яті письменника В. Короленка, який очолював Всеросійську організацію боротьби з голодом і завжди закликав суспільство запобігати цьому жахливому явищу.

В. Коган у статті "Жуть" констатував: "Голод вигнав усе, заволодів усією свідомістю, за хліб все можуть, все зроблять, обмануть, вкрадуть, заріжуть однолітка (як це було у Дієвці Катеринославської губернії) 5-ти, 8-ми, 12-літні злочинці" [12, с. 47].

У нарисі обстеження губерній України В. Коган і Б. Фавр зазначають, що впродовж 1920—1921 рр. голодували вісім губерній у Поволжі, а також Киргизька, Башкирська й Татарська республіки, загалом постраждало 37 млн осіб. Восени 1921 р. голод захопив Україну, Кубань, Грузію, Азербайджан і Крим. Учасники Женевської конференції Червоного Хреста, що відбулася 25 січня 1922 р., обговорювали питання допомоги Росії, Україні, Грузії та Азербайджану. 22 лютого 1922 р. постраждалим було визнано й Крим, причому ЦК Допомоги голодуючим увів в оману Центральне статистичне бюро, що зафіксувало врожаєм 1921 р. у 9,5 млн пудів, тоді як реально він не перевищував 2,3 млн. Зі 130 млн населення 1922 р. голодувало понад 40 млн живих душ...

В Україні лихо охопило п'ять губерній: Запорізьку, Катеринославську, Миколаївську, Одеську, Донецьку, а також окремі повіти Харківської (Змієвський, Куп'янський, Ізюмський), Полтавської (Кобеляцький) і Кременчуцької губерній. Серед причин голоду автори нарису виокремлювали такі чинники: 1) посівна площа України з кожним роком зменшувалася; 2) кількість робочих коней із весни 1920 до весни 1921 р. скоротилася на 6%, корів — на 14%, овець — на 7%, свиней — на 36%; кількість домашніх птахів зменшилася: на Чернігівщині — на 18%, Харківщині — на 20%, Київщині — на 22%, Катеринославщині — на 39%, Миколаївщині — на 44%; 3) 1921 р. спостерігалася катастрофічна посуха: у Мелітопольському повіті Запорізької та Дніпровському повіті Миколаївської областей загинуло понад 90% посівів, валовий збір 1921 р. становив лише 400 млн пудів, тоді як до Першої світової війни збирали понад 1 млрд пудів; 4) через недорід відбувалося масове винищення худоби й посівного фонду: у Донецькій губернії з осені на весну 1921 р. кількість коней, доросліших за чотири роки, скоротилася на 71%, коней віком до чотирьох років — на 92%, робочих волів до чотирьох років — на 59%; 5) ціни на зерно зросли в кілька разів: у Миколаївській губернії впродовж 1921 р. ячмінь здорожчав у 12 раз, пшениця — у 98, просо — у 83, картопля — у 49, чорний хліб — у 23, м'ясо — у 10. Як наслідок, кількість населення України, що потерпало від голоду, неухильно зростала: станом на 1.03.1922 налічувалося 2 920 174 постраждалих, а вже на 1.05.1922 — 4 034 732, тобто 50% мешканців зазначених губерній УСРР [12, с. 68—105].

Виснажені голодні люди вживали різноманітні сурогати: хліб із кукурудзяних качанів, білу глину, кору тополі, берези та верби, варену шкіру, просяну полову, вапно, курай (польова рослина), макуху, осот, кінський щавель, рапс, рогозу тощо. Автори нарису зауважували

про зафіксовані випадки канібалізму. Зокрема, у книжці розміщено світліни людей із жахливими очима, котрі супроводжував напис: "Восьмий випадок людоджерства у Херсоні". До нариса також потрапила фотографія 11-річного хлопчика-людоджера І. Наценка, який мешкав у селі Благовіщенське Гуляйпільського повіту Запорізької губернії. Він їв м'ясо рідної сестри, вбитої матір'ю, був врятований і відправлений у дитячий будинок. Перелік цих жахливих фотосвідчень доволі великий...

Автори наводять висновки щодо подій, очевидцями яких вони стали: 1) голод в Україні, на їх думку, — цілком прогнозоване явище: соціально-економічні та кліматичні умови передбачали саме такий розвиток подій; 2) упродовж 1922 р. голодувала третина сільського населення країни; 3) смертність становила 50% загальної кількості нужденних; 4) голод ускладнювали численні епідемії; 5) жахливий стан вокзалів, будинків народної освіти, моргів, кладовищ посилював епідемію холери; 6) у людей, які голодували, остаточно знизився імунітет, щеплення від віспи на них не діяло; 7) смертність від голоду перевищувала смертність від епідемії; 8) хвороби від голоду, як і методи лікування, загалом не були вивчені; 9) медичний персонал перебував у критичному стані — медики масово помирали від голоду; 10) світова допомога населенню, яке потерпало від голоду, була мізерною; 11) держава не могла самотужки подолати лихо; 12) потрібна була допомога Європи й Америки. Ці кричущі лаконічні висновки датовано 10 квітня 1922 р.

З констатаціями колеги солідаризувався й лікар М. Гуревич. Його друкована праця містить карту районів голоду України 1921 р. [5]. Книжку накладом в одну тис. примірників видала Центральна комісія з боротьби з наслідками голоду. Професор аналізує три етапи недороду 1921 р.: напередодні голоду, голодування та період, що настав після нього. Автор наводить цікаві статистичні дані, зокрема напередодні голоду щільність населення в УСРР була найвищою в Подільській губернії — 90 осіб на 1 кв. версту, найнижчою у Миколаївській — 41 особа на 1 кв. версту [5, с. 3]. М. Гуревич порівнює пропорції сільськогосподарських культур Росії та України: якщо в нашій країні домінували ячмінь (23%), жито (18%) й озима пшениця (15%), то в Росії жито становило 31% посівів, а овес — 20%. Різнилися й показники засівів ярової пшениці: в Україні вони склали 13% загалом, а в Росії — 17% [5, с. 7]. У тогочасному скотарстві України й Росії спостерігалися майже однакові показники, суттєву різницю становили лише вівці — їх у Росії з розрахунку на 100 господарств налічувалося втричі більше, ніж у тогочасній Україні [5, с. 9]. Слід зазначити, що професор кафедри годівлі Харківського зоотехнічного інституту І. Бельговський був щирим прибічником ідеї розвитку вівчарства в Україні, присвятивши цій темі монографію [3].

М. Гуревич називає голодним населення Степового району УСРР, яке мешкало у межах п'яти тогочасних губерній і налічувало 9 млн 31 тис. осіб [5, с. 13]. Він зауважує про скорочення посівної площі, працездатного населення (робочих рук) щонайменше на сім млн через війну, революції, епідемії та голод [5, с. 22]. Урожайність хліба в Україні, у порівнянні з 1913 р., станом на 1921 р. скоротилася майже на 68%. Найбільше (до 92%) втратили Миколаївська, Катеринославська, Запорізька губернії, до 85% — Донецька, до 76% — Одеська, майже 70% — Кременчуцька [5, с. 27].

Слід зазначити, що українське друкарство тих часів поширювало серед селян різноманітні владні рекомендації. Наприклад, відомий художник-плакатист О. Хвостенко-Хвостов (згодом, народний художник УРСР) 1921 р. закликав українських селян віддати державі продподаток — до дії переконливо спонукали кістляві пазурі голодної смерті [15]. Перший голова радянського уряду України Х. Раковський наполегливо радив селянам сіяти кукурудзу й пшінку [13; 14]. Про це йшлося в його виступах на IX Всеукраїнському з'їзді Рад і в брошурах "Сійте пшінку! (видання Головополітосвіти накладом 12 тис. примірників) та "Сійте кукурудзу!" (видання Агітпропу ЦК КП(б)У). Очільник Раднаркому наголошував, що голод — це не тільки "велике нещастя, але і великий учитель" [14, с. 16].

Проблема голоду несподівано вириває у ювілейному виданні "Дочери Октябрю", присвяченому п'ятій річниці пролетарської революції [6]. До книги увійшли прозові та поетичні твори, що висвітлювали трагічну загибель Ф. Бармашової. Жіночий поет В. Поліщук присвятив "Думу про Бармашиху", белетрист А. Бурунов — оповідання "Бабуся Бармашева" [6, с. 149—151].

Фекла Міхеївна Бармашова із с. Засілля на Херсонщині розкуркулювала багатіїв і створила у своєму селі комуну. Для боротьби з голодом вона вимагала від місцевої влади постачати харчі у Засілля дитячий будинок, викривала розкрадання їжі вихователями, засуджувала злочинні дії місцевих чиновників. З її ініціативи організовано харчовий пункт, запроваджено відрахування одного фунту з кожного пуду змеленого борошна. У лютому 1922 р. жінка стала депутаткою Всеукраїнського з'їзду комнезамів. 1 травня 1922 р. у Засіллі мала запрацювати комісія з вилучення церковних скарбів на користь голодного населення, та куркулі забили жінку до смерті на очах вихованців дитячого будинку, над тілом знущалися, а потім відтягнули на цвинтар і закидали камінням.

Ось такі сумні епізоди голодного життя українського народу зафіксувала наша історія...

Висновки. Голод 1921—1923 рр. в УСРР став сумним наслідком кривавих світових баталій і карколомних революційних зрушень, що ускладнилися довготривалою громадянською війною та жорсткою класовою боротьбою в тогочасному українському суспільстві. Повоєнна розруха, брак механізації праці й на цьому тлі — катастрофічна нестача робочих рук, помножені на посуху, призвели до тяжкого голоду в південно-східних губерніях України. Проголошена у березні 1921 р. нова економічна політика (неп), що замінила грабіжницьку продрозкладку на фіксований продподаток, миттєво врятувати ситуацію не змогла. Специфічною ознакою хронологічно першого у радянській історії України голоду стала його інформаційна відкритість світу. На відміну від Великого голоду 1932—1933 рр., події 1921—1923 рр. не приховували, гуманітарну допомогу від країн Заходу більшовики приймали з вдячністю, навіть більше, на неї очікували і по неї неодноразово зверталися. Суттєвою відмінністю трагедії 1921—1923 рр. є її активне опрацювання науковцями медичної галузі, завдяки чому виникли нові дослідницькі напрями. У зовнішньому контексті голод 1921—1923 рр. в Україні винятковим явищем не став, адже під час Першої світової війни задля досягнення перемоги над супротивником військово-політичні блоки країн-суперників вдавалися до негуманних методів боротьби, серед яких — і голодні блокади.

Список використаної літератури

1. Бардах М. Я. Итоги голодания Германии и Австрии / М. Я. Бардах. — Одесса : Государственное издательство Украины, 1923. — 162 с.
2. *Без хліба*. Збірник оповідань. — Полтава : Видавництво Полтавської районної спілки, 1922. — 136 с.
3. *Бельговский И. В.* Овцеводство. Краткий курс / И. В. Бельговский. — Одеса : Издательство Наркомата земледелия Украины, 1923. — 21 с.
4. *Голод 1921—1923 років в Україні* : збірник документів і матеріалів / [Упоряд.: О. М. Мовчан, А. П. Огінська, Л. В. Яковлева ; відп. ред. С. В. Кульчицький]. — Київ : Наукова думка, 1993. — 237 с.
5. *Гуревич М. Б.* Голод и сельское хозяйство Украины. Очерк / М. Б. Гуревич. — Харьков : 1-я государственная типография им. Г. И. Петровского, 1923. — 48 с.
6. *Дочери Октября*. Работницы и селянки Украины в дни Великой пролетарской революции 1917—1922. — Харьков : Издательское отделение ЦК КП(б)У, 1922. — 152 с.
7. *Мовчан О. М.* Голод 1921—1923 рр. на Україні / О. М. Мовчан // Український історичний журнал. — 1990. — № 10. — С. 38—45.
8. *Мовчан О. М.* Голод 1921—1923 рр. на Україні / О. М. Мовчан // Український історичний журнал. — 1990. — № 12. — С. 30—36.
9. *Мовчан О. М.* Державна допомога селянам півдня УСРР у подоланні наслідків неврожаю 1921—1923 рр. / О. М. Мовчан // Український історичний журнал. — 1986. — № 6. — С. 102—108.
10. *Мовчан О. М.* Іноземна допомога голодуючим України в 1921—1923 рр. / О. М. Мовчан // Український історичний журнал. — 1989. — № 10. — С. 77—84.
11. *Мовчан О. М.* Терор голодом в Україні в 1921—1923 роках / О. М. Мовчан // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. — 2002. — 7. — С. 66—78.
12. *О голоде*. Сборник статей / [Под. ред. проф. К. Н. Георгиевского, докт. В. М. Когана, проф. А. В. Палладина]. — Харьков : Научная Мысль, 1922. — 272 с.
13. *Раковский Х. Г.* Сейте кукурузу! Речь на 9 съезде Советов / Х. Г. Раковский. — Издание Агитпропа ЦК КПУ, 1922. — 8 с.
14. *Раковский Х. Г.* Сійте пшінку! Промова на 9-му з'їзді Рад / Х. Г. Раковский. — Харків : Головополітосвіта, 1922. — 16 с.
15. *Селянство!* Од[д]ай проподаток / [худож. О. Хвостенко-Хвостов]. — Харків : Всеукраїнське Державне Видавництво, [1 Радянська літографія, Харків], 1921; 68×54 см.

Larysa Doiar

The problem of hunger in Ukrainian books 1921—1923

The article is devoted to the historiography of the famine of 1921—1923 in the Ukrainian SSR. The author analyzes domestic books published in the publishers of Soviet Ukraine directly during the disaster that befell five of the twelve provinces of the Ukrainian SSR at that time. Analyzing the event, the author captures the specific features and differences of the famine of 1921—1923 from the Great Famine of 1932—1933. disasters, ordinary outside observers, authorities of all ranks, specialists in science and practical medicine. The author emphasizes that against the background of these developments in the medical field, a new scientific direction has been developed - the study of human hunger states, their impact on the development of human physiology and genetics, specific diseases provoked by prolonged starvation not on a voluntary basis. Concerning the world aspect of the problem of hunger, the author emphasizes that during the study period, in particular, during the First World War (1914—1918), there were artificially organized famines. The latter were seen as effective means in the fight against the enemy and, in fact, became the factors of victory over him. Since neither the fact nor the scale of the 1921—1923 famine in the then Ukrainian Socialist Soviet Republic was veiled by the Bolshevik authorities, the event had not only a public outcry but also received considerable humanitarian assistance from the world community. This article mainly uses scientific publications published in Soviet Ukraine during 1921—1923.

Keywords: *Ukrainian Soviet Socialist Republic; famine of 1921—1923; postwar devastation; acreage; cattle; productivity of land*

References

1. Bardakh M. Ya. (1923). *Itogi golodaniya Germanii i Avstrii*. Odessa: Gosudarstvennoye izdatel'stvo Ukrainy.
2. *Bez khliba. Zbirnyk opovidan'*. (1922). Poltava: Vydavnytstvo Poltavs'koyi rayonnoyi spilky.
3. Bel'govskiy I. V. (1923). *Ovtsevodstvo. Kratkiy kurs*. Odessa: Izdatel'stvo Narkomata zemledeliya Ukrainy.
4. Movchan O. M., Ohins'ka A. P., Yakovlyeva L. V. [uporyad.]; vidp. red. S. V. Kul'chyts'kyy (1993). *Holod 1921—1923 rokiv v Ukrayini : zbirnyk dokumentiv i materialiv*. Kyiv: Naukova dumka.
5. Gurevich M. B. (1923). *Golod i sel'skoye khazyaystvo Ukrainy. Ocherk*. Khar'kov: 1-ya gosudarstvennaya tipografiya im. G. I. Petrovskogo.
6. Docheri Oktyabrya. (1922). *Rabotnitsy i selyanki Ukrainy v dni Velikoy proletarskoy revolyutsii 1917—1922*. Khar'kov: Izdatel'skoye otdeleniye TSK KP(b)U.
7. Movchan O. M. (1990). Holod 1921—1923 rr. na Ukrayini. *Ukrayins'kyy istorychnyy zhurnal*, 10, pp. 38—45.
8. Movchan O. M. (1990). Holod 1921—1923 rr. na Ukrayini. *Ukrayins'kyy istorychnyy zhurnal*, 12, pp. 30—36.
9. Movchan O. M. (1986). Derzhavna dopomoha selyanam pivdnyia USRR u podolanni naslidkiv nevrozhayu 1921—1923 rr. *Ukrayins'kyy istorychnyy zhurnal*, 6, pp. 102—108.
10. Movchan O. M. (1989). Inozemna dopomoha holoduyuchym Ukrayini v 1921—1923 rr. *Ukrayins'kyy istorychnyy zhurnal*, 10, pp. 77—84.
11. Movchan O. M. (2002). Teror holodom v Ukrayini v 1921—1923 rokakh. *Problemy istoriyi Ukrayiny: fakty, sudzhennya, poshuky*, 7, pp. 66—78.
12. Pod. red. prof. Georgiyevskogo K. N., dokt. Kogana V. M., prof. Palladina A. V. (1922). *O golode. Sbornik statey*. Khar'kov: Nauchnaya Mysl.
13. Rakovskiy Kh. G. (1922). *Seyte kukurudzu! Rech' na 9 s'yezde Sovetov*. Izdaniye Agitpropa TSK KPU.
14. Rakovskiy Kh. G. (1922). *Siyte pshinku! Promova na 9-mu z'izdi Rad*. Kharkiv: Golovpolitotsvita.
15. O. Khvostenko-Khvostov [khudozh.]. (1921). *Selyanstvo! Od[d]ay prodpodatok*. Kharkiv: Vseukrayins'ke Derzhavne Vydavnytstvo.

Надійшла до редакції 8 квітня 2020 року

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 21783-11683ПР від 31.12.2015.

Формат 60x84¹/₈. Ум. друк. арк. 6,05. Тираж 204 пр. Зам. 50.

Журнал надруковано на обладнанні Книжкової палати України

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1954 від 24.09.2004.

До уваги читачів: електронний варіант журналу "Вісник Книжкової палати" ISSN 2076-9555 (онлайн-версія)
розміщено на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського в розділі "Наукова періодика України":

http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/VKP/index.html
